

SZAKNYELV ÉS SZAKFORDÍTÁS

Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott
Nyelvészeti Tanszékének szakmai rendezvényéről és
kutatásaiból

2004

Szent István Egyetem, Gödöllő, Gazdaság- és
Társadalomtudományi Kar
2004. december

SZAKNYELV ÉS SZAKFORDÍTÁS

Tanulmányok a Szent István Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból és
kutatási témáiról

2004

Szerkesztette: Dróth Júlia

Lektorálta: Heltai Pál

ISSN 1587-4389

Szent István Egyetem, Gödöllő,
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
2004. december

Tartalom

Szerkesztői előszó.....	5
I. RÉSZ	
A szakfordítóképzés adataiból.....	6
Veresné Valentinyi Klára: Összehasonlító felmérés az 1999-2004 között végzett szakfordító hallgatók körében	7
II. RÉSZ	
A terminológia és a reáliák oktatásának kérdései a szakfordítóképzésben.....	24
Heltai Pál: Terminus és köznyelvi szó.....	25
Kis Ádám: Gyakorlati terminológia	46
Dróth Júlia: A magyar szaknyelvi terminológia egységesítésének igénye a szakfordításokban.....	53
Várnai Judit Szilvia: Az európai uniós terminológia magyar nyelvű egységesítése	64
Papp Nándor: Terminológia és reáliák	79
Zimányi Árpád: A fordítások időszerű nyelvhelyességi és helyesírási kérdései.....	92
Erdős József: Terminológia és fordítástechnológia a BME fordítóképzésében.....	106
FÜGGELÉK	
A szakfordítóképzés vizsgadolgozataiból.....	115
Példa a német képesítőfordítások legszebb megoldásaiból	116

Szerkesztői előszó

A Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke ötödik éve zárja le a naptári évet a Szaknyelv és Szakfordítás című kiadvány megjelentetésével. Kötetünk szerkesztési elve kettős. Egyrészt a tanszékünk által januárban rendszeresen megrendezett országos szakfordító szakmai nap néhány előadását közöljük, másrészt a tanszéken folyó tudományos és gyakorlati munkát tükröző írásokat jelentetjük meg.

A 2004 januárjában megrendezett szakfordító szakmai nap témája valamennyi fordítóképző intézmény számára időszerű volt: a terminológia és a reáliák oktatásának kérdései a szakfordítóképzésben. Első kézből tájékozódhattunk arról, milyen feladatok és megoldásra váró problémák adódnak a terminológia meghatározása, gyűjtése, rendszerezése, átültetése, helyesírása, oktatása során. E kötet szerkesztője úgy véli, szélesebb kör számára is fontos tanulmányok születtek erre az alkalomra. Ezért az idei Szaknyelv és Szakfordítás csaknem teljes terjedelmét az előadások után kézhez kapott írásoknak szenteljük. A kötet első részében pedig legfrissebb felmérésünket közöljük, amelyet a szakfordítóképzésről kikerült hallgatóink körében végeztünk.

Dróth Júlia

I. RÉSZ

A szakfordítóképzés adataiból

Összehasonlító felmérés az 1999-2004 között végzett szakfordító hallgatók körében

*Veresné Valentinyi Klára
SZIE, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék*

1998 második felében és 1999 elején dr. Szomor Erika felmérést készített a Szent István Egyetem (1999. december 31-ig: GATE) Nyelvi Intézete angol–magyar szakfordítóképzésén 1996-ban, 1997-ben és 1998-ban végzettek körében. A felmérés célja az volt, hogy megvizsgálja, hogyan hasznosítják a GATE-n szerzett szakfordító végzettséget és ismereteket a volt hallgatók jelenlegi munkájukban; ténylegesen hányan foglalkoznak fordítással valamilyen szinten, a volt hallgatóknak milyen javaslataik vannak a jelenlegi szakfordító programmal kapcsolatban a jövőre nézve.

A felmérés eredménye nagy érdeklődést váltott ki, sokan olvasták és idézték a statisztikai adatokat, ezért 2004. szeptemberében a felmérést megismételtük, hogy az eredményeket összehasonlítsuk a korábbi adatokkal, illetve további visszajelzést kapjunk a frissebben végzettektől, az esetlegesen megváltozott fordítói elvárásokról, és a meglévő adatbázisunkat kiegészítsük.

Az eredeti felmérés az 1996-1998 közötti időszakra vonatkozóan telefonos beszélgetés és levél formájában történt, ahol a 67 végzett angol szakfordító közül 40 (61%) válaszolt a kérdésekre (*1.a. sz. táblázat*).

A megismételt felmérés során a már technikailag fejlettebb e-mail-es megkeresést alkalmaztuk az 1999 és 2004 között végzett összes szakfordító hallgatóra kiterjesztve. A felmérés véletlenszerű mintavételezéssel történt: a 289 végzett hallgató közül 81 főt (az összlétszám 29%-át) kerestünk meg e-mailben, amire összesen 34 (a megkerdezettek 42%-a) válaszolt (*1.b. sz. táblázat*).

A vizsgált időszakban végzett szakfordítók nyelvenkénti megoszlását az *1.c. sz. táblázatban* és az *1.d. sz. táblázatban* foglaltuk össze: a legtöbb szakfordító az angolt választotta (121 fő/ 42%), ezt követte a német (110 fő/ 38%), majd a francia (36 fő/12,4%), és a legkevesebben az orosz tanulták (22 fő/ 7,6%). Az orosz szakfordítók száma sajnos az utóbbi években drasztikusan tovább csökkent (*1.d. sz. táblázat*).

Az angolosok karok szerinti megoszlását az 1996-1998 időszakra a *2.a. sz. táblázat*, az összes végzett szakfordító karok szerinti megoszlását az 1999-2004 közötti időszakra pedig a *2.b. sz. táblázat* mutatja. 1999 és 2004 között a legtöbben a Gazdaság- és Társadalomtudományi Karon végeztek (174 fő/ 60,2%), ezt követi a Mezőgazdaság-tudományi Karon (51 fő/ 17,65%) és a Környezet- és Tájgazdálkodási Intézetben végzetek száma (61 fő/ 21,1%). A Kertészeti Egyetemen 1 fő (0,35%) és a Gépészmérnöki Karon 2 fő (0,70%) szakfordító végzett. A felmérésben szereplő hallgatók karonkénti megoszlását a *2.c. sz. táblázatban* olvashatjuk: a 1999-2004-es felmérésben résztvevők száma arányosan tükrözi a végzett angolosok számát, a németesek kevesebben, a franciások többen válaszoltak a kérdésekre (*1.a. sz. táblázat*).

1.a. sz. táblázat

A GATE-n végzett angol szakfordító hallgatók száma 1996-1998 között

Évfolyam	A GATE-n végzett angol szakfordító hallgatók száma	Ebből a felmérésben szerepelt	%-os arány
1996	32	17	53%
1997	17	11	65%
1998	18	12	66%
Összesen:	67	40	61%

1.b.sz. táblázat

A GATE-n és a SZIE-n végzett szakfordító hallgatók száma (angol, német, francia, orosz összesen) 1999-2004 között

	A GATE-n és a SZIE-n végzett összes szakfordító száma (angol, német, francia, orosz)	Ebből a felmérésben szerepelt	Az összes végzetek %-os arányában
1999	48	4	8,3%
2000	72	5	6,9%
2001	46	7	15,2%
2002	42	4	9,5%
2003	47	7	14,9%

2004	34	7	20,5%
Összesen:	289	34	11,8%

1.c. sz. táblázat

A GATE-n és a SZIE-n végzett összes szakfordító száma (angol, német, francia, orosz) nyelvenkénti megoszlásban 1999-2004 között

	Végzettek száma 1999-2004	Az összes szakfordító hány százalékát teszik ki az	A felmérésben szereplők hány százalékát teszik ki	Az adott nyelvcsoporthoz a végzettek közül hány százalék felmérésben (%)
Angol	121	42%	14 (41,1%)	11,6%
Német	110	38%	9 (26,5%)	8,2%
Francia	36	12,4%	11(32,4%)	30,5%
Orosz	22	7,6%	0 (0%)	0%
Összesen:	289	100%	34	11,8%

1.d. sz. táblázat

A GATE-n és a SZIE-n végzett szakfordító hallgatók száma (angol, német, francia, orosz) nyelvenkénti és éves megoszlásban 1999-2004 között

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Összesen
Angol	24	25	21	17	16	18	121 (42%)
Német	15	31	18	14	21	11	110 (38%)
Francia	5	8	3	9	6	5	36 (12,4%)
Orosz	4	8	4	2	4	0	22 (7,6%)
Összesen	48 (16,6%)	72 (24,9%)	46 (16%)	42 (14,5%)	47 (16,2%)	34 (11,8%)	289 (100%)

2.a. sz. táblázat

A GATE-n végzett angol szakfordító hallgatók megoszlása karok szerint

1996-1998 között

	1996	1997	1998	Összesen:
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar	9	7	9	25 (37,3%)
Mezőgazdaság-tudományi Kar	15	4	4	23 (34,3%)
Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet	7	5	3	15 (22,4%)
Gépészmérnöki Kar	1	1	2	4 (6%)
Összesen:	32 (47,76%)	17 (25,4%)	18 (26,9%)	67 (100%)

2.b. sz. táblázat

A GATE-n és a SZIE-n végzett szakfordító hallgatók (angol, német, francia, orosz) megoszlása karok szerint 1999-2004

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Összesen (%)
Gazdaság- és Társadalom-tudományi Kar	28	51	19	26	32	18	174 (60,2%)
Mezőgazdaság-tudományi Kar	11	8	13	3	9	7	51 (17,65%)
Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet	9	13	14	12	5	8	61 (21,1%)
Kertészeti Egyetem	0	0	0	0	0	1	1 (0,35%)
Gépészmérnöki Kar	0	0	0	1	1	0	2 (0,70%)
Összesen (%):	48 16,6%	72 25%	46 16%	42 14,5%	47 16,2%	34 11,7%	289 100%

2.c. sz. táblázat

A GATE-n és a SZIE-n végzett felmérésben szereplő szakfordító hallgatók (angol, német, francia, orosz) megoszlása karok szerint 1999-2004

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Összesen (%)
Gazdaság- és Társadalom-tudományi Kar	0	2	1	1	4	6	14 (41,1%)
Mezőgazdaság-tudományi Kar	1	1	3	1	1		7 (20,6%)
Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet	3	2	3	2	1	1	12 (35,3%)
Gépészmérnöki Kar	0	0	0	0	1	0	1 (3%)
Kertészmérnöki Egyetem	0	0	0	0	0	0	0 (0%)
Összesen (%):	4 (11,75%)	5 (14,7%)	7 (20,6%)	4 (11,75%)	7 (20,6%)	7 (20,6%)	34 (100%)

A követő felmérésben az eredeti kérdéseket kissé módosítottuk és átcsoportosítottuk. A két felmérés eredményét közös táblázatban összesítettük, szem előtt tartva azt a fontos szempontot, hogy az első felmérés csak az angol szakfordítókra vonatkozott, a másodikat viszont az összes szakfordítóra kiterjesztettük. Így statisztikailag ugyan egymással nem összevethető adatokat kaptunk, a kapott adatok mégis tanulságosak és egymás mellé állíthatók. Mivel a megkérdezettek közül nem mindenki válaszolt minden kérdésre, ezért az adatok százalékos kiszámításánál csak a válaszolók való számával átlagoltunk.

1. kérdés: A szak keretében kapott képzés javította-e a szakfordító képesítéssel rendelkező elhelyezkedési esélyeit?

Arra a kérdésre, hogy a szakfordító képesítés segítette-e az elhelyezkedésben, az 1996-1998 között végzett és megkérdezett 40 főből 13 nimmel válaszolt, illetve a képesítés nem volt meghatározó számukra az elhelyezkedésben (32,5%). A megkérdezettek 67,5%-a (27 fő) igennel válaszolt (3.a. sz. táblázat).

A követő felmérésben a megkérdezettek közül 27 főnek (80%) előnyt jelentett a szakfordítói képesítés, 7 főnek (20 %) nem. A nyelvenkénti megoszlást tekintve az angolosok közül szinte mindenkinek segített az elhelyezkedésben (11 fő/78,6%), és a többi nyelv esetében is magas ez az arányszám: német (8 fő/72,7%),

francia (8 fő/72,7%) (3.b. sz. táblázat). Ez az eredmény még kedvezőbb, mint az előző felmérésben, igaz, most is többnyire a magas szintű nyelvtudás számított inkább, mint a szakfordítói végzettség: „A szakmai ismeret és a nyelvismeret közel azonos súllyal számítottak a felvételnél” (német), „Nem a szakfordítói tudás számított, hanem a magas szintű nyelvismeret” (angol), „Nehéz állást találni, de az angoltudás segít”.

3.a. sz. táblázat

A GATE-n 1996-1998 között, illetve 1999-2004 között végzett angol szakfordító hallgatóknak segített-e a szakfordítói képzés az elhelyezkedésben?

	1996-1998	1999-2004	1996-2004
IGEN segített	27 (67,5%)	27 (80%)	54 (73%)
NEM segített	13 (32,5%)	7 (20%)	20 (27%)

3.b. sz. táblázat

A GATE-n 1999-2004 között végzett, a felmérésben szereplő szakfordító hallgatóknak segített-e a szakfordítói képzés az elhelyezkedésben? (Nyelvenkénti megoszlásban)

	Igen	Nem
Angol	11	1
Francia	8	3
Német	8	3
Összesen:	27 (80%)	7 (20%)

2. kérdés: Kifejezetten fordítóként dolgozik-e főállásban?

3. kérdés: Kifejezetten tolmácsként dolgozik-e főállásban?

E két kérdésnél arra voltunk kíváncsiak, hogy hányan helyezkedtek el főállású fordítóként, illetve tolmácsként. Az 1996-1998 között végzett angol szakfordítók közül 7,5% (3 fő), az 1999-2004 között végzett összes szakfordító hallgató közül a megkérdezettek csupán 3%-a (1 fő) dolgozik főállású fordítóként, főállású tolmácsként pedig 0% (0 fő) (4.a. sz. táblázat). Ez azzal magyarázható, hogy hallgatóink elsősorban a fődiplomájukkal (mezőgazdasági, környezetvédelmi, agrár-közgazdasági, gépész, kertészeti stb.) szeretnének elhelyezkedni, és csak másodsorban a

kiegészítő szakfordító képzésükkel: „Elsősorban a környezetgazdálkodási diplomámmal helyezkedtem el”, „Szakmai végzettségem szerint helyezkedtem el, az volt a mérvadó”. Az sem meglepő, hogy senki nem helyezkedett el tolmácsként, mert tolmácsolást csak az utóbbi egy-két évben tanulnak hallgatóink, és azt is csak néhány hetes blokkban.

4.a. sz. táblázat

A GATE-n és a SZIE-n 1996-1998 között végzett angol szakfordítók közül és az 1999-2004 között végzett összes szakfordító közül hányan lettek főállású fordítók, illetve tolmácsok?

	1996-1998-ban a felmérésben szereplők közül	1999-2004-ben a felmérésben szereplők közül	1996-2004 között összesen
Főállású fordító	3 (7,5%)	1 (3%)	4 (5,4 %)
Főállású tolmács	Nem kérdezett rá	0 (0%)	0 (0%)

4. kérdés: Munkakörén kívül végez-e fordítói feladatokat?

5. kérdés: Munkakörén kívül végez-e tolmácsolási feladatokat?

Mivel főállású fordítóként és tolmácsként csak nagyon kevesen dolgoznak, érdekelt minket, hogy vajon mellékállásban, illetve munka mellett hányan fordítanak, illetve tolmácsolnak. Az 1996-1998 között végzetek 87,5%-a rendszeresen vagy néha fordít munkaidőn kívül, míg az 1999-2004 között megkérdezettek 67,6%-a fordít szabad idejében (5.sz. táblázat). Az összesítés szerint az 1996-2004 közötti időszakban a megkérdezettek 78,3%-a mellékállásban fordít.

Az 1996-1998-ös felmérésben nem kérdeztek rá a munkaidőn kívüli tolmácsolásra, illetve azt a fordítás alá vették, valószínűleg ezért magasabb a mellékállásban fordítók száma. 1999-2004 között a megkérdezettek 44,25%-a szokott időnként tolmácsolni előadásokon, vállalatoknak, megbeszéléseken, turistacsoportoknak, ismerősöknek és üzleti vacsorákon.

5.sz. táblázat

Az 1996-1998 között végzett angol szakfordító hallgatók és az 1999-2004 között végzett szakfordító hallgatók közül főállásukon kívül hányan végeznek fordítói feladatokat? Milyen gyakorisággal?

	Igen, rendszeresen	Igen, néha	Nem, soha
1996-1998	19 (47,5%)	16 (40%)	Nem kérdezett rá
Összesen 1996-1998	35 (87,5%)		Nem értékelhető
1999-2004	8 (23,5%)	15 (44,1%)	11 (32,4 %)
Összesen 1999-2004	23 (67,6%)		
Összesen 1996-2004	27 (36,4%)	31 (41,8%)	Nem értékelhető
Összesen: 1996-2004	61 (78,3%)		Nem értékelhető

6.sz. táblázat

Az 1996-1998 között végzett angol szakfordító hallgatók és az 1999-2004 között végzett szakfordító hallgatók közül főállásukon kívül hányan végeznek tolmácsolási feladatokat? Milyen gyakorisággal?

	Igen, rendszeresen	Igen, néha	Nem, soha
1996-1998	Nem kérdezett rá	Nem kérdezett rá	Nem kérdezett rá
Összesen 1996-1998	Nem értékelhető		Nem értékelhető
1999-2004	1 (3%)	14 (41,2%)	19 (55,8%)
Összesen 1999-2004	15 (44,2%)		19 (55,8%)
Összesen 1996-2004	Nem értékelhető	Nem értékelhető	Nem értékelhető
Összesen: 1996-2004	Nem értékelhető		Nem értékelhető

6. kérdés: Hányan helyezkedtek el nyelvigényes munkakörben¹ 1996 és 1999 között? (Azaz használja-e a nyelvet munkája során?)

Mivel a megkérdezettek 80%-ánál segített a szakfordítói képezés az elhelyezkedésben, de csak 3%-uk dolgozik főállású fordítóként, igaz ennél jóval többen fordítanak mellékállásban, logikusan következett a 6. kérdés, amiben arra kérdeztünk rá, hogy munkájuk során használják-e a nyelvet.

Az 1996-1998-as felmérésben 27 főből 19-en (47,5%) nyelvigényes munkakörben helyezkedtek el, míg 1999-2004 között az összes szakfordítót érintően már 94,7% (7.a. sz. táblázat) dolgozik nyelvigényes munkakörben. Közülük 1996-1998 között 17 fő (a megkérdezettek arányában 42,5%) gyakran vagy esetenként készített fordításokat vagy végzett kisebb tolmácsolási feladatot, 1999-2004 között a megkérdezettek 49,9%-a, tehát majd a fele végzett fordítói (32,3%) vagy tolmácsolási feladatokat (17,6%) munkaköre részeként.

A nyelvigényes munkakörben dolgozók nyelvenkénti felbontását mutató táblázatból (7.b. sz. táblázat) érdekességként megemlíjtük, hogy a megkérdezett francia szakfordítók közül 100% nyelvigényes munkakörben dolgozik, ami a francia nyelv iránti igényt mutatja.

¹ Nyelvigényes munkakör: az idegen nyelvi kommunikáció bármely formája, melyet a munkakör megkíván, legyen az fordítás, tolmácsolás, blattolás, összegzés, kivonat készítése magyar dokumentumról idegen nyelven, illetve idegen nyelvi dokumentumról magyar nyelven, levelezés bonyolítása, tárgyalások megszervezése külföldi partnerekkel, idegen nyelv munkanyelvként történő használata, pályázatírás, konferencián előadás stb., de nem kifejezetten fordítói/tolmács állás.

7.a. sz. táblázat

Nyelvigényes munkakörben dolgozó 1996-1998 között végzett angol szakfordító hallgató és 1999-2004-ben végzett szakfordító hallgató száma

	1996-1998	1999-2004	Összesen
Munkanyelv	19 (47,5%)	32 (94,7%)	51 (68,9%)
Munkanyelven belül: Fordítás	17 (42%)	11 (32,3%)	27 (37,8%)
Munkanyelven belül: Tolmácsolás	A fordítás részeként kérdezett rá	6 (17,6%)	Nem összesíthető
Egyéb (nem munkanyelv): tanítás	Nem kérdezett rá	1 (2,9%)	Nem összesíthető
Egyéb (nem) munkanyelv: filmek szinkronizálása	Nem kérdezett rá	1 (2,9%)	Nem összesíthető

7.b. sz. táblázat

Hányan helyezkedtek el nyelvigényes munkakörben 1999 és 2004 között nyelvenkénti megoszlásban?

	A felmérésben szereplők közül az adott nyelvcsoporthoz tartozó nyelvigényes munkakörben dolgozik (munkanyelv) 1999-2004	A felmérésben szereplők közül az adott nyelvcsoporthoz tartozó nem nyelvigényes munkakörben (nem munkanyelv) 1999-2004
Angol	13 (93%)	1 (7%)
Francia	11 (100%)	0 (0%)
Német	8 (89%)	1 (11%)
Összesen	32 (94%)	2 (6%)

7. kérdés: Nyelvigényes munkakört betöltők esetében milyen tárgy/szaknyelvű és típusú/műfajú szövegekkel dolgoznak? Milyen gyakorisággal/arányban?

A szakfordítói képesítésnek az elhelyezkedésben és a munkában történő hasznosítása után a következő fontos kérdés az, hogy a képzés keretében megszerzett ismereteket a végzett hallgatók mennyire tudják hasznosítani.

A 8. sz. táblázat adatai szerint a leggyakrabban a gazdasági szaknyelvvél (61,5%), a kimondottan szakmaspecifikus szövegekkel (72%) foglalkoznak, melyeket a mezőgazdasági (51,8%) és környezetvédelmi témájú szövegek (44%) követnek. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy gazdasági szaknyelvre, terminológiára a szakterületétől függetlenül mindenkinek szüksége van, amit a saját szakterületére vonatkozó nyelvi ismeretek szükséglete követ. Ez a megállapításunk megegyezik az 1996-1998-ban kapott eredményekkel. A jogi és a pénzügyi szaknyelv használatára, elvárásainkkal ellentétesen, 42,3%-nak, illetve 50%-nak soha nincs szüksége.

A szakszövegek típusára/műfajára vonatkozó válaszok szerint a leggyakoribb a levelezés (83,3%), jelentések (46,4%), illetve különböző dokumentációk (43,4%) készítése. Ennél ritkábban kell idegen nyelven kiselőadást tartaniuk, illetve összefoglalót készíteniük.

8. sz. táblázat

Az 1999-2004-ben végzett felmérésben szereplő szakfordító hallgatók milyen gyakorisággal/arányban foglalkoznak az egyes szaknyelvekkel, illetve szövegtípusokkal?

	Soha (0%)	Ritkán (1-30%)	Gyakran (31-100%)
Gazdasági szaknyelv	5	5	16 (61,5%)
Mezőgazdasági szaknyelv	6	14 (51,8%)	7
Jogi szaknyelv	11 (42,3%)	11 (42,3%)	4
Pénzügyi szaknyelv	13 (50%)	9 (34,6 %)	4
Környezetvédelmi szaknyelv	8	11 (44%)	6
Kimondottan szakmaspecifikus szövegek	0	7	18 (72%)
Egyéb szaknyelv			1

	Soha (0%)	Ritkán (1-30%)	Gyakran (31-100%)
Jelentés	7	8	13 (46,4%)
Dokumentáció	6	7	10 (43,4%)
Levelezés	0	4	20 (83,3%)
(Kis)előadás	7	11 (47,8%)	5
Összefoglaló	5	10 (45,4%)	7
Egyéb: informatikai szaknyelv (angol)			1
Egyéb: műszaki nyelv			1
Egyéb: szocio-ökonómiai szaknyelv			1

8. kérdés: Szándékukban állt-e szakfordítóként dolgozni a szak felvételekor?

Az utolsó három kérdésben konkrétan a szakfordító képzésre kérdeztünk rá. 1996-1998 között a megkérdezettek 92,5%-ának nem állt szándékában a szak felvételekor végzés után szakfordítóként dolgozni, szemben az 1999-2004 közötti időszakot érintő felméréssel, amikor a hallgatók 53,3%-a eleve azzal a szándékkal vette fel a szakot, hogy pályája során fordítani szeretne. Ezt képzésünk folyamatos fejlesztésével, jó hírünk elterjedésével és a szakfordítói szakma presztízsének javulásával magyarázzuk.

9. sz. táblázat

Az 1996-1998 között végzett angol szakfordító hallgatók és az 1999-2004 között végzett szakfordító hallgatók közül hányan szerettek volna szakfordítóként dolgozni már a szak felvételekor?

	1996-1998	1999-2004 (a kérdésre válaszoló arányában)	Összesen 1996-2004 (a kérdésre válaszoló arányában)
Igen, szándékukban állt, de legalábbis nem zárták ki a lehetőségét	3 (7,5%)	16 (53,3%)	19 (27,1%)
Nem állt szándékukban, vagy nem tudták még	37 (92,5%)	11 (36,7%)	48 (68,6%)
A képzés során kaptak kedvet hozzá	Nem kérdezett rá	3 (10%)	Nem értékelhető
A képzés során ment el a kedvük	Nem kérdezett rá	0 (0%)	Nem értékelhető
Összesen	40 (10%)	30 (100%)	70 (100%)

9. kérdés: Melyek azok a képzés keretében megszerzett ismeretek, amelyek hasznosnak minősültek néhány éves munkatapasztalata során?

A szakfordítói képzésnek az elhelyezkedésben betöltött szerepén túl a másik nagy kérdés az, hogy a képzés keretében megszerzett ismereteket a végzett hallgatók mennyire tudják hasznosítani. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a kérdőívben felsorolt ismeretek nem mindegyike képez külön tantárgyat. Továbbá, hogy a kérdés nem az adott ismeretek tanításának minőségére irányult, hanem annak használhatóságára.

A leggyakrabban használatosnak és a leghasznosabbnak az idegen nyelvről magyarra fordítást (75,8%) tartják a megkérdezettek, ezt követi a magyarról idegen nyelvre fordítás (60,6%), a levelezés (65,6%), ami egyébként a szaknyelvi órák részét képezi, és maguk a szaknyelvi órák (51,6%), ahol egyúttal a

munkanyelvet is elsajátítják. Magas százalékos arányt ért el a tárgyalástechnikai ismeret is (41,9%).

Érdekes megjegyeznünk, hogy az 1996-1998-as felmérésben a szaknyelv egy kicsit megelőzte a fordítástechnikát, az 1999-2004-es felmérésnél viszont a fordítói ismeretek kerültek első helyre, annak ellenére, hogy a munkavállalásnál nem elsősorban a szakfordító képzés volt a mérvadó, és főállású fordítóként és tolmácsként is kevesen dolgoznak.

10. sz. táblázat

<i>A képzés keretében megszerzett készségek</i>	1996-1998 a felmérésben szereplők között	1999-2004 a felmérésben szereplők között és az adott kérdésre válaszolók arányában		
	Gyakran van rá szükség, hasznos	Soha nincs rá szükség, nem hasznos	Ritkán van rá szükség, kevésbé hasznos	Gyakran van rá szükség, hasznos
Magyarról idegen nyelvre fordítás	Nem kérdezett rá	2 (6,1%)	11 (33,3%)	20 (60,6%)
Idegen nyelvről magyarra fordítás	Nem kérdezett rá	1 (3%)	7 (21,2%)	25 (75,8%)
Fordítástechnika	7 (17%)	Nem kérdezett rá	Nem kérdezett rá	Nem kérdezett rá
Magyarról idegen nyelvre tolmácsolás	Nem kérdezett rá	10 (32,3%)	12 (38,7%)	9 (29%)
Idegen nyelvről magyarra tolmácsolás	Nem kérdezett rá	9 (27,3%)	11 (33,3%)	13 (39,4 %)
Magyarról idegen nyelvre blattolás	Nem kérdezett rá	11 (38%)	17 (58,6 %)	1 (3,4%)
Idegen nyelvről magyarra blattolás	Nem kérdezett rá	10 (32,2%)	19 (61,3%)	2 (6, 5%)
Összegzés, kivonat magyar dokumentumról idegen nyelven	Nem kérdezett rá	17 (50%)	13 (38,2%)	4 (11,8%)
Összegzés, kivonat idegen nyelvi dokumentumról magyar nyelven	Nem kérdezett rá	10 (30,3 %)	14 (42,4%)	9 (27,3%)

<i>A képzés keretében megszerzett készségek</i>	1996-1998 a felmérésben szereplők között	1999-2004 a felmérésben szereplők között és az adott kérdésre válaszolók arányában		
	Gyakran van rá szükség, hasznos	Soha nincs rá szükség, nem hasznos	Ritkán van rá szükség, kevésbé hasznos	Gyakran van rá szükség, hasznos
Levelezés	4 (10%)	3 (9,4%)	8 (25%)	21 (65,6%)
Tárgyalástechnika	Nem kérdezett rá	7 (22,6%)	11 (35,5%)	13 (41,9%)
Szaknyelv (szakmaspecifikus, munkanyelv)	9 (25%)	4 (12,9%)	11 (35,5%)	16 (51,6%)

10. kérdés: Néhány éves munkatapasztalata alapján mivel egészítené ki a szakfordítóképzést?

Az 1999-2004 közötti felmérésben jóval magasabb százalékos válaszokat kaptunk, mint az 1996-1998-as felmérésben. A megismételt felmérésben a legtöbben a tárgyalástechnika tanítását (85,2%), több szóbeli kommunikációs gyakorlatot (82,3%) és több gazdasági nyelvet (70,5%) szeretnék, ami azzal magyarázható, hogy fontosnak tartják a magas szintű idegen nyelvi kommunikációs készségek fejlesztését. Több tolmácsolási gyakorlatot (76,4%) vezetnék be, aminek valószínű oka az, hogy szakunkon kimondottan szakfordítóképzés folyik, nincsen külön tolmácsolás. Ezen kívül fontosnak tartják az EU integráció nyelvének (70,5%) oktatását, és 58,8% számára fontos lenne az is, ha fordítóirodában szakmai gyakorlaton vehetnének részt.

11. sz. táblázat

JAVASLAT	1996-1998 között a felmérésben szereplők javasolták	1999-2004 között a felmérésben szereplők javasolták	1996-2004 között a felmérésben szereplők javasolták
Fordítóirodában végzett szakmai gyakorlat	1 (25%)	20 (58,8%)	30 (40,5%)
Több szóbeli kommunikációs gyakorlat	3 (7,5%)	28 (82,3%)	31 (41,9%)
Mélyebb szaknyelv*	4 (10%)	16 (47%)	20 (27%)
Gazdasági nyelv	4	24 (70,5%)	44
Pénzügyi szaknyelv	(10%)	16 (47%)	(59,5%)
EU integráció nyelve	3 (7,5%)	24 (70,5%)	27 (36,5%)
Több jogi szöveg fordítása	3 (7,5%)	8 (23,5%)	11 (14,9%)
Tolmácsolási gyakorlatok	2 (5%)	26 (76,4%)	28 (37,8%)
Tárgyalástechnika	1 (2,5%)	29 (85,2%)	30 (40,5%)
Egyéb: szinkrontolmácsolás	Nem kérdezett rá	2 (5,8%)	2 (0,02%)
Egyéb: kommunikációs helyzetek gyakorlása egy cégnél	Nem kérdezett rá	1 (2,9%)	Nem értékelhető
Egyéb: pár hetes szakmai gyakorlat olyan vállalatnál, ahol a szaknyelvet lehet gyakorolni	Nem kérdezett rá	1 (2,9%)	Nem értékelhető
Egyéb: külföldi szakmai vagy nyelvgyakorlat	Nem kérdezett rá	1 (2,9%)	Nem értékelhető

Megállapítások az 1999-2004 közötti időszakra:

1. A megkérdezettek 80%-nál előnyt jelentett a szakfordító képesítés az elhelyezkedésnél.
2. Az 1999-2004 időszakban több szakfordító esetében (80%) jelentett előnyt a szakfordító képesítés, mint a korábbi 1996-1998-as felmérésben (67%).

3. Az elhelyezkedésnél elsősorban a magas szintű nyelvtudás számított, ugyanúgy, mint korábban, az 1996-1998-as felmérésben megkérdezettek esetében.
4. Főállású fordítóként (3%) vagy tolmácsként (0%) viszonylag kevesen dolgoznak, ugyanúgy, mint az 1996-1998-as felmérésben megkérdezetteknél.
5. Mellékállásban a megkérdezettek 67,6%-a fordít, és 44,25%-a tolmácsol is, ami igen magas szám, ugyanúgy, mint az 1996-1998-as felmérésben megkérdezettek esetében.
6. A megkérdezettek nagy százaléka (49,9%) végez fordítói vagy tolmácsolási feladatokat munkaköre részeként, ugyanúgy, mint az 1996-1998-as felmérésben (42%).
7. Tehát a szakfordítói képesítést a többség hasznosítja mindennapi munkája során.
8. A megkérdezettek 94,7%-a dolgozik nyelvigenyes munkakörben, ami majdnem a duplája, mint az 1996-1998-as felmérésben (47,5%) megkérdezettek esetében.
9. Ugrásszerűen megnőtt az igény a magas szintű szakmai nyelvtudással rendelkezők iránt.
10. Munkájukban leghasznosabb a gazdasági szaknyelv és a kimondottan szakmaspecifikus szaknyelv ismerete.
11. Viszonylag ritkán dolgoznak jogi és pénzügyi szövegekkel.
12. Munkájukban leggyakoribb a levelezés, jelentések, illetve a különböző dokumentációk készítése.
13. Egyre többen jönnek azzal a szándékkal, hogy pályájuk során szakfordítók legyenek.
14. A képzésben az idegen nyelvről magyarra fordítást, a magyarról idegen nyelvre fordítást és a szaknyelvi órát tartják a leghasznosabbnak, ugyanúgy, mint a korábbi felmérésben szereplők.
15. Javasolják a tárgyalástechnika mélyebb tanítását, több szóbeli kommunikációt és tolmácsolási gyakorlatot vezetnének be.
16. Javasolják az EU integráció nyelvének oktatását.
17. Jó lenne, ha fordítóirodában szakmai gyakorlaton vehetnének részt.

II. RÉSZ

A terminológia és a reáliák oktatásának kérdései a szakfordítóképzésben

Terminus és köznyelvi szó

Heltai Pál

SZIE, Nyelvi Intézet

1. Bevezetés

1.1 Terminológia és köznyelvi szókincs. A terminológia egy-egy szakterület fogalmainak megnevezéseit jelenti. Gyakorisági szempontból az adott szakterületen a terminusokat nagy gyakorisággal használják, a szakterületen kívül azonban igen kicsi a terminusok gyakorisága. A terminusok és a köznyelvi szavak különbségeit később részletesen vizsgálom, de már itt előre kell bocsátanom, hogy a legfontosabb különbség alighanem az, hogy a terminusok jelentése pontosan meghatározható, míg a köznyelvi szavak jelentése nem.

Gyakran beszélünk tudományos terminológiáról, de nem csak a tudományoknak van a terminológiájuk. Jellegetes terminológiák alakultak ki az emberi tevékenység legkülönbözőbb területein, így például a kereskedelem, a közigazgatás, a zene, a hajózás, a vallás, a diplomácia, a sport, a horgászat, a vadászat stb. területén. A terminológiákra jellemző, hogy a beszédközösség egyes csoportjainak tevékenységével kapcsolatosak, és az ezzel kapcsolatos valóságot részletesebben és pontosabban tükrözik annál, mint ami az egész beszédközösség által ismert köznyelvi szavak segítségével lehetséges. A gyakorlati tevékenységek terminológiája, ahogy arra még visszatérünk, gyakran kevésbé pontos, mint a tudományos terminológia, sokszor azonban semmiben sem marad el azoktól. A sport terminológiája például a mennyiségi paraméterek használata révén meglehetősen pontosságot ér el: a rövidtávfutás (100, 200 és 400 méter) vagy a „büntetőrúgás” (11 méterről álló labdából elvégzett rúgás) fogalmak pontossága, meghatározottsága például semmiben sem marad el a nyelvtudomány egyes terminusainak, például a „mélystruktúra” terminusnak a pontosságától.

2. A kérdés jelentősége

2.1 Elméleti jelentőség. A szókincs szemantikai vizsgálata során a nyelvészek gyakran beleütköznek abba a problémába, hogy a szavak jelentését az egyszerű, naiv, „tudományelőtti” nyelvhasználó vagy a tudomány szempontjai szerint határozzák-e meg. A szemantikai komponensek elemzése során mennyire vegyük

figyelembe a tudományos terminológiák által szolgáltatott jelentéseket? A nyelvi kategorizáció vizsgálatokor figyelembe vegyük-e a tudományos osztályozásokat? Milyen módon tároljuk a mentális lexikonban a szavakat és terminusokat, illetve a szó- és terminusjelentéseket? Beletartozik-e a terminológia az általános szókincsbe, vagy attól teljesen elkülönült, mesterséges képződmény? Milyen folyamatok mennek végbe a köznyelvi szókincs és a terminológia között?

Coseriu (1981) például úgy vélekedik, hogy a terminusok kívül esnek a szókincsen, és az ún. terminológiai mezőknek semmi közik a természetes nyelv szemantikai mezőjéhez. „A szakszókincs csupán nomenklatúra, és mint ilyen, nem a nyelv alapján strukturálódott, hanem a nyelven kívüli valóság, a szóban forgó tudomány tárgyainak alapján (...) Így a szókincs strukturalista szemlélete esetén mindent, ami a terminológiához vagy nomenklatúrához tartozik, eleve kizárunk a vizsgálatból.” – írja.

2.2 Gyakorlati jelentőség. A terminológia mint alkalmazott nyelvészeti tudományág szempontjából alapvető annak meghatározása, hogy mi számít terminusnak, és mi nem az, és milyen kritériumokat támasztunk a terminusokkal szemben, ha egy adott tudományág terminológiáját rendezni akarjuk, hogy a szakmai kommunikáció pontos és hatékony lehessen.

Rendkívül jelentős a kérdés a szótárírás szempontjából is. Egyes szavak jelentését a szótárak gyakran a tudományos jelentés alapján határozzák meg. De vajon helyes-e ez? Mond-e a tudományos meghatározás valamit a nem szakembernek? Kérdés továbbá, hogy mennyi szakszókincset tartalmazzon az általános szótár, és melyek azok a szavak, amelyek szakszótárba valók? Megfordítva, mennyi általános szókincset tartalmazzon a szakszótár, és mi az, ami nem számít terminológiának, és nem odavaló? Kétnyelvű szótárírás esetén olyan kérdések merülnek fel, hogy valóban pontosan, egy-az-egyben megfelelnek-e a terminusok jelentései egymásnak, vagy vannak eltérések, ha esetleg nem a terminológiai rendszerekben, de a terminusok *használatában*, és mi a teendő akkor, ha az egymásnak megfelelő terminusok terminologizáltsági foka eltérő?

A hétköznapi élet során is gyakran el kell döntenünk, hogy adott lexikai egységet terminusként vagy nem terminusként használtuk, illetve használunk. Így például a *fasizmus*, illetve *fasiszta* mint társadalomtudományi terminus meghatározása nem esik egybe azzal

a jelentéssel, amivel a hétköznapi életben gyakran előfordul: a napi politikában a *fasiszta* általános szitokszó, körülhatárolható jelentés nélkül, amellyel a jobboldali konzervatív nézeteket vallókat válogatás nélkül illetni szokták. Vagy emlékezzünk arra a média-felháborodásra, amikor egy bíró döntése indoklásában egy felmentett vádlottat *primitív személyiségnek* nevezett: a bíró a kifejezést leíró jellegű orvosi terminusként használta, míg a hétköznapi életben inkább a sértő jelleg dominál.

A terminus és a köznyelvi szó megkülönböztetésének problémáját különösen élesen vetik fel a jogi kérdések. A jog sokszor alkalmazott szemantika: megpróbálja a köznyelv egyes szavainak jelentését pontosan lehatárolni. Mindannyian tudjuk, mi a *végkiárusítás*. De meddig tarthat a *végkiárusítás* (Info Rádió, 2004. december 30.)? Hol kezdődik, jogi szempontból, a vásárlók megtévesztése? Tarthat-e a végkiárusítás egy évig úgy, hogy közben új árukat hoznak, és a boltot nem zárják be? Más oldalról ott van a pontos tudományos és jogi terminusok használata olyan esetekben, amikor erre nincs igazán szükség. A jogi nyelvhasználat pontossá akarja tenni, ami a hétköznapi nyelvben nem pontos, meg akarja határozni, ami nincs meghatározva. Ezt viszont sokszor a megfogalmazás bonyolultsága révén éri el, tehát a pontosság ára a feldolgozási erőfeszítés növekedése. Ha ez nem indokolt, akkor szoktuk a tudományosnak tetsző szöveget zsargonnak nevezni.

3. Terminus és köznyelvi szó különbsége

Ha összehasonlítjuk a köznyelvi szavak és a terminusok különbségeit, a következő képet kapjuk (Heltai 1979, 1981, 1985, 1988).

3. 1 A köznyelvi szókincs jellemzői:

- a köznyelvi szavakra jellemző a poliszémia, és legtöbbször vannak szinonimáik;
- a referenciális jelentés mellett megtaláljuk az érzelmi jelentéseket, sőt gyakran az utóbbiak dominálnak;
- a köznyelvi szavak jelentése többnyire nem határozható meg pontosan, gyakran elmosódó; az alá- és fölérendeltségi viszonyok sokszor nem határozhatóak meg; a köznyelvi szavak jelentése függ a kontextustól, adott pragmatikai tényezők hatására módosítható, bővíthető vagy szűkíthető, egyéni vagy alkalmi interpretációk

lehetségesek, és az egyes szavak jelentései között átmenetek lehetnek;

- a köznyelvi szókincset az egész beszédközösség használja.

Ha megvizsgáljuk például a következő köznyelvi szavakat: *élhetetlen*, *demokrácia*, *csipogás*, azt találjuk, hogy a jelentések körülhatárolása szinte lehetetlen. Nem tudjuk a referenciális jelentést egzakt módon meghatározni. De nem is a referenciális jelentés dominál bennük, legalábbis az első kettőben, hanem a pozitív vagy negatív érzelmi jelentés. Az *élhetetlenre* több szinonimát találhatunk (például *mafla*), és a szónak több jelentése van (az *élhetetlen ember* mellett lehet *élhetetlen* az *élet* is), ugyanakkor nehéz főrendelt vagy alárendelt szót (ill. fogalmat) találni (milyen fajtái vannak az *élhetetlenségnek*?). A jelentés kontextustól, pragmatikai tényezőktől függ: akire egyik ember azt mondja, hogy *élhetetlen*, más azt mondaná, hogy *becsületes* vagy *idealista*. A pragmatikai tényezőktől függően a köznyelvi szavak kontextusbeli jelentése az alapjelentésnek akár szöges ellentéte is lehet (*szocialista demokrácia*).

A köznyelvi szavak (referenciális) jelentésének meghatározására éppen ezért nem a klasszikus, szükséges és elégséges jegyek alapján történő meghatározást kell alkalmaznunk, hanem a prototípus-elmélet szerintit. Mindenkinek van valamilyen elképzelése, mentális képe arról, hogy mi az *élhetetlenség*, a *demokrácia* vagy a *csipogás* legtipikusabb példája, prototípusa: ehhez viszonyítjuk a kevésbé tipikus, periférikus eseteket. A kategóriának vannak központi és periférikus tagjai; ezt jelzik az olyan megszorító szavak (*hedges*) amelyek arra utalnak, hogy az adott eset a kategória prototipikus vagy periférikus esete-e. Lehet valaki például *majdnem / gyakorlatilag / lényegében (véve) / többé-kevésbé / nagyjából élhetetlen*; lehet egy választás *majdnem / gyakorlatilag / lényegében (véve) / többé-kevésbé / nagyjából demokratikus*.

3.2 A terminusok jellemzői:

- a terminusoknak egy jelentése van, és nincsenek szinonimái;
- a terminusokra nem jellemző a konnotáció vagy érzelmi jelentés;
- a terminusoknak pontos meghatározáson alapuló jelentése van; a jelentés meghatározása a terminológia által jelölt fogalmak alá- és főrendeltségi viszonyain alapul; a terminusokat mindig

ugyanabban a jelentésben használjuk, nem bővíthetők vagy szűkíthetők: kontextustól, pragmatikai tényezőktől függetlenek, és a meghatározás gyakran mennyiségi paraméterekre támaszkodik; az egyes terminusok jelentései jól elhatároltak, nincsenek átmenetek;

- a terminusokat csak a beszédközösség egyes csoportjai használják egy bizonyos szakterületen, illetve bizonyos tevékenységgel kapcsolatban.

A fentiekhez hozzátehetjük még azt is, hogy a terminusok többsége összetett szó vagy több szóból álló szókapcsolat.

Ha megnézzük például az *elektrolízis*, a *steril* vagy a *háromszög* kifejezést mint villamosságtani, orvosi és mértani terminusokat, úgy találjuk, hogy a fenti jellemzők jól illenek rájuk: csak egy jelentésük van, nincsenek szinonimáik, érzelmi szempontból semlegesek, pontosan meghatározható a jelentésük: nem lehet egy folyamat **többé-kevésbé elektrolízis*; egy orvosi műszer sem jó, ha **nagyjából steril*, és mértani értelemben sem mondhatjuk egy síkidomra, hogy **gyakorlatilag háromszög*. A 2/3-ra nem mondhatjuk, hogy **lényegében véve tört szám*, és egy növény vagy kétszikű, vagy nem, de nem lehet **majdnem kétszikű*.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a (köznyelvi) szó referenciális jelentése meghatározatlan, implicit, prototípus alapú, a jelentések az egyes beszélők mentális lexikonában részben eltérőek lehetnek (jelentős az egyéni variabilitás), a használat során a köznyelvi szavak jelentése függ a kontextustól és pragmatikai tényezőktől; a köznyelvi szavak jelentéskapcsolatai között a szinonímia fontos szerepet játszik, jellemző továbbá a poliszémia és a kollokációs jelentések, ugyanakkor a hiponímia szerepe kevésbé jelentős. Ezzel szemben a terminusok referenciális jelentése kidolgozott fogalomrendszerre vonatkozik, szükséges és elégséges jegyek alapján explicit módon meghatározott vagy meghatározható (nem prototípus-jellegű), nem függ egyéni felfogástól, tapasztalattól (nincs egyéni variabilitása), kontextustól független, pragmatikai tényezők nem módosítják; a terminusok jelentéskapcsolataiban döntő szerepet játszik a hiponímia, a többi terminussal kapcsolatos alá-, fölé- és mellérendeltségi fogalmi kapcsolatok, míg a szinonímia, a poliszémia és a kollokációs jelentések nem játszanak szerepet a jelentésben.

Ezek a különbségek nem azt jelentik, hogy a köznyelv szavai tökéletlenek. A hétköznapi nyelv rugalmasságát és gazdaságosságát

éppen az biztosítja, hogy nem pontos. Ha valakitől megkérdezzük, hogy van, nem várjuk el, hogy összes egészségügyi problémáját pontosan írja le, és a „*Szép időnk van*” megjegyzés sem igényel bővebb kifejtést a meteorológia terminológiájával.

3.3 A megkülönböztetés nehézségei

3.3.1 *Poliszémia, szinonímia.* A fentiek alapján *nagyjából* meg lehet határozni, mi terminus és mi köznyelvi szó, de csak *nagyjából*. A fent felsorolt jellemzők ugyanis nem egyforma mértékben jellemzők minden köznyelvi szóra, illetve terminusra. A köznyelvi szavak között is találunk olyanokat, amelyek gyakorlatilag egyjelentésűek: ilyen a tárgyi szókincs egy része (például az *írógép*), taxonómiákban szereplő kifejezések, például a katonai rangok (*vezérezredes*), hónapok/napok nevei, növény- és állatnevek (*kutyatej, gólyahír, afgán agár*). Sok köznyelvi szónak nincs szinonimája: a növényneveknek ugyan többnyire van, de van-e például a *hétfő*, a *január*, az *írógép*, a *vezérezredes* vagy az *afgán agár* szavaknak? Vannak semleges konnotációjú köznyelvi szavak is: az *írógép* vagy a *szerda* jelentésében aligha játszik komoly szerepet az érzelmi jelentés (más a helyzet a *hétfő*vel).

Ugyanakkor nem minden terminus monoszém: így például a *teljesítmény* terminus vonatkozhat egy gép teljesítőképességére, de az elvégzett munkára is; a *tengely* szó lehet olyan tengely, amelyen kerekek vannak, de lehet elvont jelentésű is (a föld *tengelye*). Egyes terminusok a különböző tudományágakban más-más jelentéssel szerepelnek: az angol *speed* szakkifejezés például mást jelent a fényképészetben, mint a műszaki tudományokban. A *steril* orvosi jelentése mellett megtaláljuk a „szaporodásra képtelen” biológiai jelentést is. A szinonímia is előfordul: angolban mind a *speed*, mind a *velocity* terminust használják a magyar *sebesség*nek megfelelő jelentésben, ráadásul műszaki nyelvhasználatban a *speed* lehet a *revolution per minute* szinonimája is. A *steril* szó, mint orvosi terminus szinonimájaként használhatjuk a *csíramentes* terminust is. Szinonim kifejezések a *genitívusz* és a *birtokos eset* vagy a *tizenegyes* és a *büntetőúrúgás* is.

Ugyanazt a terminust gyakran más jelentésben használják az elméleti és a gyakorlati tudományok, így tehát gyakori az ilyen típusú poliszémia; előfordul terminusok szűkebb vagy tágabb értelemben történő használata, különböző tudományos iskolák eltérő

értelmezései vagy más (szinonim) terminus bevezetése ugyanarra a fogalomra.

Nem egyjelentésű a terminus akkor sem, ha ugyanaz a szó használatos köznyelvi szóként és terminusként is. A *lökethossz*, *szuppletívizmus*, *antipasszívum*, *anafóra*, *kaldéra*, *ivarzás*, *opciós vétel*, *hengerűrtartalom*, *kardántengely*, *vivőfrekvencia*, *kaszkádkapcsolás*, *üregrezonátoros magnetron*, *legnagyobb kedvezmény záradéka*, *termék életgörbe*, *alárendelt mellékmondat*, *coccidiosis*, *kontinentális pad*, *fokozatmentes erőátvitel* stb. kifejezéseket feltehetően csak terminusokként használjuk. Ugyanakkor a szókincs jelentős része köznyelvi szó és terminus is egyszerre, tehát van köznyelvi jelentése és terminus-jelentése. Ilyenek például a következők: *arany*, *zsákutca*, *hóvihar*, *elzárás*, *gyilkosság*, *izgatás*, *gyaloglás*, *vér*, *cukor*, *hó*, *víz*, *demokrácia*, *ideggyűlölet* stb. Néha meglepetéssel tapasztaljuk, hogy egy szó, amelyet csak köznyelvi jelentésben ismerünk, valamilyen szakterületen pontos meghatározással rendelkező terminus. A *gyaloglás* mint atlétikai terminus azt jelenti, hogy „*az egyik láb mindig érinti a földet*” (szemben a *futással*); így az atlétikában *szabálytalan gyaloglásról* is beszélhetünk – ami hétköznapi értelemben nonszensz. A *gyilkosság* meghatározása az angol büntetőtvénycsok szerint: *Murder is the unlawful killing of a reasonable creature who is in being and under the Queen's peace with malice aforethought express or implied, the death following within a year and a day*; a köznyelvi meghatározást tükröző szótár szerint csupán *unlawful killing of a human being on purpose*. A jogi meghatározás kizárja a *gyilkosság* fogalmából az abortuszt, továbbá az olyan testi sértést, amely megadott időn belül nem vezet halálhoz. (Ez a határvonal egyébként – egy év és egy nap – mesterségesen húzott határvonal.) Az *ugratás* mint köznyelvi szó jelentését mindannyian tudjuk, és ha szükséges, körülbelül meg is tudjuk határozni (angol egynyelvű szótár szerint *tease in a playful way by joking talk*). Más meghatározást kap viszont a *banter* (ugratás) Leech *Principles of Pragmatics* c. könyvében (1983: 144): *banter: In order to show solidarity with h, say something which is (i) obviously untrue, and (ii) obviously impolite to h*. A *vér* köznyelvi értelemben *a testben lévő vörös színű folyadék*, míg biológiai értelemben *kötőszövet: a fluid connective tissue for the transport of dissolved or dispersed materials in animals* (Akhmanova 1974).

A terminusok – mint lexikai egységek – jelentős része tehát poliszém, mivel a jól meghatározott terminus-jelentés mellett rendelkezik a terminus-jelentéssel kapcsolatban álló, de attól mégis eltérő köznyelvi jelentéssel is. Egyes kutatók ezt hominimiának tekintik, de ez az álláspont aligha tartható. Ugyanazon szó köznyelvi és terminusjelentése között különböző viszonyok lehetségesek:

- teljes elkülönülés – két világosan eltérő jelentés, az egyik a másikat lényegesen nem befolyásolja, pl. *jóság* a köznyelvben és egy függvény esetében;

- részleges elkülönülés – a két jelentés világosan megkülönböztethető, de bizonyos kontextusokban hat egymásra; a köznyelvi jelentés esetenként átveszi – sőt jelentés-összetevőként veszi át – a terminusjelentés fő komponensét vagy komponenseit, ugyanakkor a terminusjelentés is felveheti a köznyelvi jelentés egyes elemeit (ilyen például a *cukor*, amelynek a köznyelvi jelentésébe kezd beépülni az is, hogy *szénhidrát*);

- a terminusjelentés dominanciája – a köznyelvi jelentést a terminusjelentés határozza meg; az előbbi annyiban tér el az utóbbtól, hogy kevesebb információt tartalmaz, más jelentés is kialakul mellette (poliszémiafejlődés), erőteljesebben megnyilvánul az érzelmi jelentés, pl. az *atom*;

- a köznyelvi jelentés dominanciája – a terminusjelentés a köznyelvi jelentésen alapul, és gyakorlatilag nincs értelme a két jelentés megkülönböztetésének.

3.3.2 *Érzelmi jelentés.* Nem teljesen igaz az sem, hogy a tudományos terminusok mentesek az érzelmi jelentésektől és konnotációktól. A terminusok érzelmi jelentése leginkább abból adódik, hogy a tudományhoz általában pozitívan, tisztelettel viszonyulunk; a tudomány objektivitása kulturális érték. A *legkisebb közös többszörös* terminusnak a legtöbb beszélő számára határozott pozitív érzelmi töltése van: mégiscsak jó, ha van egy ilyen szám, és büszkék lehetünk arra, hogy tudjuk, hogy ilyen szám objektíve létezik. Ha a *beszéd* helyett azt a terminust használom, hogy *interperszonális interakció*, akkor az esetleg eltérő referenciális jelentés mellett választásomat az is indokolhatja, hogy az utóbbi kifejezés érzelmi jelentését is mozgósítani kívánom: én, a beszélő, magam is hozzáértő, modern, objektív és végső soron jó vagyok. A terminushasználatnak csoport-identitásjelző funkciója is van. A tudományos terminusok érzelmi jelentését jól mutatja az a

kontraszthatás, amelyet akkor észlelünk, ha köznyelvi szövegben terminusok bukkannak fel, amelyek a terminus fent jellemzett általános érzelmi potenciálját akarják kihasználni.

A terminusok érzelmi jelentései adódhatnak a terminust alkotó köznyelvi elemekből is. Ha összehasonlítjuk az *ortográfia* és a *helyesírás* érzelmi jelentését, az utóbbit a benne előforduló *helyes* összetevő alighanem pozitívabb csengésűvé teszi. Az sem kizárt, hogy a nyelvészek más-más érzelmeket táplálnak a *mélystruktúra* és a *felszíni struktúra* iránt, és hogy ez a különbség a köznyelvi elemek (*mély, felszíni*) eltérő érzelmi megítéléséből adódik.

Lehetne azzal is érvelni, hogy *szakmai kontextusban* (például tudományos dolgozatban) a többi szaknyelvi terminus társaságában a terminusok potenciálisan meglévő érzelmi jelentése nem érvényesül. Ez azonban megint érvényes lehet a köznyelv szavaira is; ha a következő két mondatot összehasonlítom, nem látok különbséget az aláhúzott szavak érzelmi jelentésében:

Egy jó gépirónő percenként 100 szót ír le.

A szó szemantikai struktúrájáról Lyons megállapítja, hogy ...

3.3.3 Pontos meghatározás. A terminusokra általában igaz, hogy pontos meghatározással rendelkeznek, mégis vannak olyan terminusok, főleg a legáltalánosabb tudományos terminusok között, amelyek nehezen határozhatók meg. Ilyen például a biológiában a *növekedés* és *fejlődés* meghatározása, illetve megkülönböztetése. Más oldalról viszont a köznyelvi szavak között is vannak olyanok, amelyeket egyértelműen meg lehet határozni. E meghatározás kérdéseire később még visszatérünk.

3.3.4 A terminológiát használók köre. A terminológiát használók köre, az egyes terminusok ismertsége állandóan változik. A változás viszont nem csupán azt jelenti, hogy többen ismerik a terminus jelentését, hanem azt is, hogy a terminusok kikerülnek a szakemberek ellenőrzése alól. Ennek a következményeiről lejjebb, a determinologizációval kapcsolatban lesz szó.

4. Terminologizáció és determinologizáció

A terminusok és köznyelvi szavak elkülönítésének nehézségeit fokozza a terminologizáció és a determinologizáció folyamata. A

nyelv nem statikus rendszer, állandó változásban van, a köznyelvi szókincs és az egyes szakterületek terminológiája is állandóan változik. Ennek során a köznyelvi szókincs és a terminológia között tovább erősödnek a kapcsolatok.

4.1 Terminologizáció. Nyilvánvaló, hogy a terminusok jelentős része köznyelvi szavakból alakult ki, a köznyelvi szavak *terminologizálása* révén. A terminologizáció azt jelenti, hogy a szó új, pontos meghatározást kap, és beillesztik egy logikusan felépített fogalmi, illetve terminológiai rendszerbe (ezt a rendszert tükrözik a *tezauszok*). A meghatározás az adott tudományág rendszerén belül, az adott tudomány fogalmaival, főként a szükséges és elégséges jegyek meghatározásával, a nem-fogalom és a megkülönböztető jegyek (genus proximum – differentia specifica) segítségével történik.

Mivel a köznyelvi szavak jelentése pontatlan, nem lehatárolt, prototípus-alapján működő, a terminologizáció többnyire a szükséges és elégséges jegyek megállapításával történő meghatározást jelent, amelynek alapján egyértelműen eldönthető, mi tartozik az adott fogalom hatókörébe és mi nem. Ez azonban nem mindig egyszerű, mivel – ha nincs valami átfogó tudományos szempont, mint a tudományok esetében – akkor a terminologizáció során gyakran önkényesen kell a fogalom határait meghúznunk.

Érdekes példákat szolgáltat a terminologizációra a jog és a kereskedelem, amely ott is (mesterséges) határvonalakat húz, ahol a köznyelv nem, és ahol nem diszkrét egységekkel van dolgunk. Mit jelent például a *gyűlöletbeszéd*? Nyilvánvaló, hogy a határokat csak mesterséges kritériumok alapján lehet meghúzni. Hasonlóképpen vagyunk a már idézett *gyilkossággal* és *végkiárusítással*. További szép példákat nyújt a terminologizációra az olyan hétköznapi szavak élelmiszeripari meghatározása, mint például a *baromfihús*, *fagyasztott baromfihús*, *gyorsfagyasztott baromfihús*, *csirke*, *kakas*, *tyúk*, *kappan*, *darabolt baromfi*, *fél baromfi* meghatározása (ld. Függelék).

A terminologizáció egyik eredménye az, hogy poliszém lexikai egységek jönnek létre: ugyanannak a szónak egy vagy több köznyelvi jelentése mellett még egy vagy több terminusjelentése is van (ld. például az *ugratást* az előző részben). A terminologizáció során a köznyelvi jelentés is módosulhat vagy bizonytalanná válhat, de többnyire megmarad.

4.2 A determinologizáció folyamata a fentiekkel ellentétes irányban megy végbe, és a szaknyelvekben keletkezett terminusokat prototípus-jelentésű köznyelvi szóvá alakítja. A köznyelvi szavakká vált terminusokat a nem-szakemberek nem terminusokként használják, nincsenek tisztában a terminus-jelentés pontos meghatározásával, és sokszor egészen más jelentést vagy jelentéseket rendelnek a szóhoz. Jellemző módon pszicholingvisztikai kísérletekben a páros és páratlan számok is prototípus-hatásokat mutattak: bár a 3, 31, 77 vagy 129 ugyanolyan jó példa a „páratlan szám” fogalmára, mint a másik, a kísérleti alanyok egyes páratlan számokat „jobb példának” tartottak, mint másokat.

A terminusok állandó áramlását a köznyelvbe különösen jól nyomon követhetjük a tömegkommunikációban. Szinte nincsen olyan újságcikk, amely ne tartalmazna terminust. A kérdés csupán az, hogy eredeti terminusjelentésben szerepel-e az adott kifejezés, vagy többé-kevésbé determinologizált jelleggel.

5. A terminológia rendszere és használata

A terminológia nem csupán rendszer, hanem nyelvhasználat is. A használat során a tökéletesen rendezett, szabványosított terminológiákra is hatni kezdenek a természetes nyelvre jellemző lexikai-szemantikai folyamatok. A használatnak különböző szinterei vannak, különböző képzettségű szakemberekkel, és ennek nyomán a terminológiáknak több változata alakulhat ki, tehát felüti a fejét a szinonímia és a poliszémia, jelentésbővülés vagy jelentésszűkülés jelentkezik, és az eredetileg pontos meghatározás pontatlanná válik. Az elméleti tudományok terminológiájától eltérhet az alkalmazott tudományok terminológiája, és mindkettőtől eltérhet a gyakorlati alkalmazási terület (termelés, kereskedelem) terminológiája és terminusértelmezése (műhelynyelv); különbségek alakulhatnak ki az írott nyelvi és beszélt nyelvi terminológiák között. A terminológusok természetesen éppen ezeket a folyamatokat akarják kiküszöbölni, hiszen a hatékony szakmai kommunikáció feltétele a terminológia egyértelműsége. Azt azonban látnunk kell, hogy a tökéletesen rendezett terminológia sem biztosítja a tökéletes terminushasználatot, és nem akadályozza meg a nyelvre általában jellemző lexikai-szemantikai folyamatok újrajelentkezését.

De nem csupán arról van szó, hogy bizonyos lexikai

egységeknek milyen köznyelvi és/vagy terminológiai jelentései vannak, hanem arról is, hogy esetenként nehéz meghatározni, hogy adott szituációban adott kommunikátor köznyelvi vagy terminusjelentéssel használ-e egy adott lexikai egységet, és hogy az adott szituációban van-e jelentősége ennek. A nem-szakemberek terminus-használatát általában a determinologizált terminusok használata jellemzi. Érdekes kérdés, hogy ha szakember használ olyan lexikai egységet, amelynek terminus- és köznyelvi jelentése is van, akkor melyik jelentésben használja. Ez nyilvánvalóan kontextusfüggő, és a kommunikáció céljától függ. Nem biztos, hogy a kémikus fürdés közben is a H₂O-ként gondol a vízre.

6. Köznyelvi szó és terminus viszonya

6.1 Hasonlóság és kapcsolat. A fentiekben azt láttuk, hogy a terminusokat bizonyos vonások megkülönböztetik a köznyelvi szavaktól, ugyanakkor nem lehet éles határvonalat húzni a terminusok és a köznyelvi szavak közé. Ebben a részben azt megpróbálom elemezni, mi a lényege ennek a dialektikus viszonyoknak.

A természetes nyelvek polifunkcionálisak, és az egyik legfontosabb, talán a legfontosabb funkciójuk a megismerés. A szókincs egy része eleve a megismerést szolgálja (bár lehetnek egyéb funkciói is), míg más része csak másodlagosan vagy csak alig, vagy egyáltalán nem. A nyelv egyes szavai tehát alkalmasabbak a megismerés funkciójának betöltésére, mint más szavak. Ezek a szavak már a tudomány megjelenése előtt betöltötték a megismerés funkcióját, tehát ily módon a nyelven kívüli valóság egy meghatározott részletének megjelölésére szolgáltak. Ide tartoznak a népi taxonómiák, és potenciálisan sok más szemantikai mező is, amely a tárgyi valóság egy-egy részletét osztályozza, különösen ha diszkrét egységekről van szó. A természetes nyelvnek ezen szavai, amelyekben a megismerés funkciója dominál, igen közel állnak a terminusokhoz, és sok esetben a terminusok kritériumainak is megfelelnek. A terminusok tehát nem elvileg, minőségileg különböznek a köznyelvi szavaktól, hanem csak fokozatban. Ezt jelzi a terminoid, vagyis a terminus-szerű szó fogalma is, amelyet Hausenblas (1962) vezetett be.

Whorf (1956) szerint a nyelv ugyanazt teszi, mint a tudomány: osztályozza a valóságot. Ez az osztályozás nyelvenként igen eltérő lehet, míg a tudomány nem függ (vagy kevésbé függ) a nyelvtől. Ha

a nyelv egyes szavai és a tudományos terminusok mégis hasonló vagy azonos valóságosztályozást tükröznek, az két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt arról van szó, hogy a közvetlenül észlelhető objektumok szintjén nem olyan önkényes az egyes nyelvek valóságosztályozása, mint ahogy azt Whorf feltételezte. Részben ennek köszönhető a tudományos osztályozás és a köznyelvi osztályozás jelentős mértékű egybeesése, és ennek köszönhető a szókincs által kifejezett valóságosztályozás hasonlósága vagy egybeesése különböző nyelvek között. A *főzés* szemantikai mezőjét tanulmányozva Lehrer (1974) arra a következtetésre jutott, hogy az egyes nyelvek szemantikai struktúrái ezen a területen hasonlóak, és ez a megismerés közös vonásait tükrözi. Természetesen nemcsak a megismerés közös vonásairól van szó, hanem a megismerendő valóság közös vonásairól is.

Itt szeretnék utalni a folyamatos és diszkrét jelenségek különbségére. Az utóbbiak esetében nagyobb hasonlóság várható az egyes nyelvek osztályozásai között, mint az előbbieket esetében. Az, hogy egy szó vagy egy terminus milyen pontosan írja le a valóságot, nemcsak attól függ, hogy hétköznapi ésszel vagy tudományosan gondolkodunk-e, hanem attól is, hogy folyamatos vagy diszkrét jelenségekkel van-e dolgunk. A diszkrét jelenségekkel a köznyelv is sokszor jól elboldogul. A folyamatos jelenségek esetében a köznyelvi szavak pontatlanok, míg a tudományos terminológiák mesterséges határvonalak húzásával biztosítják az egzaktsgot.

Egy további tényező, amely a köznyelv és a tudomány osztályozásait egymáshoz közelítheti az, hogy a köznyelv szókincsébe beépült az előző korok tudománya. Amennyiben a régebbi tudományos megfigyelések még nem veszítették érvényüket, annyiban közös lehet a köznyelvi szókincs és a tudományos terminológia által tükrözött valóságfelosztás.

Az elmondottakból az is következik, hogy bármely szó terminus-, vagy legalábbis alkalmi terminus-státust kaphat, ha a megismerés funkciója uralkodóvá válik benne. Gondoljunk arra, amikor az emberek pontosan akarják kifejezni magukat, és vitatkozni kezdenek egy-egy szó helyes jelentéséről, illetve helyes használatáról. Ilyenkor igyekeznek pontos meghatározást adni, elhatárolják a szó jelentését a szinonimái jelentésétől (pl. ugyanazt jelenti-e az *elkallódott*, mint az *elveszett*? mit jelent az irodalomtudomány nyelvében az, hogy a kézirat *lappang*?). Gyakran tehát alkalmilag terminologizálnak egyes köznyelvi szavakat. A

hétköznapi életben általában megelégszünk a hozzávetőleges pontossággal: ha azt mondjuk valakire, hogy *idétlen arckifejezése van*, ezt nagyjából mindenki megérti, és a beszélgetőpartner legtöbbször nem kíván ennél pontosabb leírást. De mi történik, ha mégis? Ha a rendőrségnek kell személyleírást adnunk? Ilyenkor rájövünk, hogy szókincsünk (és fogalmi rendszerünk) nem alkalmas a szabatos leírásra, tehát vagy a metafora, a költészet irányában keressük a megoldást (hasonlat), vagy a tudomány irányában: megpróbáljuk a szavakat terminusokként használni. Egyes szavak ily módon terminussá válhatnak az egyén, esetleg a szűkebb környezet számára is. Jimmy Porter számára (John Osborne *Nézz vissza haraggal* c. darabjában) terminussá válik a *pusillanimous* szó: pontos elképzelése van arról, hogy szerinte milyen a felesége, *mi* a feleségének a legjellemzőbb tulajdonsága, és erre keresi a tudományosan pontos kifejezést, amelyet a *pusillanimous* szóban vél megtalálni. (A magyar fordításban szereplő *apátia* ezt nem túl jól adja vissza.) Így a *pusillanimous* Jimmy Porter számára egyéni terminus.

Hasonló a helyzet a *nyelvelsajátítás* során is: a gyermek számára a megismerés funkciója különösen fontos, ezért az új szavakat terminusokként fogja fel. Érdekes ebben az összefüggésben a *kölcsönszavakat* is megemlíteni: a kölcsönszavak jelentős része, amelyek a forrásnyelv kultúrájának sajátos elemeire vonatkoznak (nyelvi reáliák), terminusként kerül át a kölcsönző nyelvbe, illetve hosszabb időn keresztül terminusként funkcionál abban. Ez összefüggésben lehet a gyakorisággal is. A ritkán használt szavak, különösen a tárgyakra vonatkozó főnevek, a terminusokhoz hasonló tulajdonságokat mutatnak. Emlékezzünk arra, hogy minél szűkebb csoport (szakemberek) használ egy terminust, annál egyértelműbb, és minél inkább közismertté és közhasznúvá válik, annál inkább veszít pontosságából és egyértelműségéből.

Potenciálisan a köznyelv bármely szava terminussá válhat az egyén vagy egy csoport vagy esetleg az egész beszédközösség számára. Mindez nem azt bizonyítja, hogy terminus és nem terminus között nincsen különbség, csupán azt, hogy terminus és nem terminus között nincsen éles határvonal, a terminológia és a természetes nyelvi szókincs szoros kapcsolatban vannak.

6.2 Különbségek. A terminusok és a köznyelvi szavak különbségei a tudományos és a hétköznapi megismerés

különbségeire vezethetők vissza. A tudományos megismerés a hétköznapi, egyszerű szemléleten alapuló megismeréssel párhuzamosan a látható világ jelenségeit vizsgálja, részben azonban túlmegy a hétköznapi megismerésen, tehát olyan jelenségekkel foglalkozik, amelyek a közvetlen szemlélet számára nem adóttak. Ugyanez érvényes a nem tudományos jellegű szakterületekre. Ezek is részben párhuzamosak a hétköznapi élethez szorosan kötődő tevékenységekkel, részben pedig túlmennek azokon, elsősorban részletesség tekintetében. A szaknyelvek tehát vagy olyan valóság-részleteket osztályoznak, amelyeket a köznyelv egyáltalán nem, vagy ugyanazt a valóság-részletet, de részletesebben.

Ez történhet mind horizontális, mind vertikális irányban, tehát egy szakterület több fogalmat különböztethet meg ugyanazon a szinten, mint a köznyelv, és az alá- és fölérendelt terminusok több szintjét hozhatja létre, mint a köznyelv. A döntő különbség azonban nem az osztályozás részletessége, hanem az, hogy ennek az osztályozási tevékenységnek más a célja. A hétköznapi megismerés elsősorban a külső megjelenés és a gyakorlati hasznosság, illetve használhatóság szempontjából közelíti meg a valóságot, míg a tudomány általános összefüggéseket és magyarázatot keres. A hétköznapi megismerés számára, kis túlzással, minden arany, ami fénylik, míg a tudományos megismerés problémája az, hogy miért fénylik az arany. A tudomány szempontja egy adott szakterületen általában szélesebb, a hétköznapi megismerés szempontja szűkebb. Ugyanakkor az emberi tevékenység egészét tekintve a hétköznapi megismerés az átfogóbb, mivel az egész látható világra kiterjed, míg a tudományos megismerés fragmentált, egy-egy szakterületre korlátozódik.

A kétféle megismerés eltérő céljaiból következik a pontosság tekintetében megfigyelt különbség. A hétköznapi megismerés szempontja, a gyakorlati hasznosság szempontjából a legtöbb esetben elég hozzávetőlegesen meghatározni, mi micsoda. A szemantikai komponensek nem rendezetlenek, hanem strukturáltak: egyes komponensek fontosabbak, más komponensek kevésbé, és az utóbbiakat tagadhatjuk is: „*Ez az anyag cukor, de nem fehér.*” A tudományos terminus szemantikai komponenseit nem lehet tagadni. Nem mondhatjuk, hogy „*Ez az anyag cukor, de nem oldódik vízben, és a fény síkját balra forgatja.*”

A tudományos és a hétköznapi megismerés, a szakmai és a hétköznapi tevékenység kölcsönösen hatnak egymásra. A nyelv

valóságosztályozásában nemcsak a közvetlen szemlélet, hanem a korábbi megismerő tevékenység eredményei is tükröződnek. Ma a lexikai rendszerek legfontosabb fejlődési tendenciája éppen az, hogy a köznyelvi szavak referenciális jelentésébe egyre több szaknyelvi jelentés épül be. A szakmai ismeretek egyre szélesebb körben terjednek el. Mindenki szakértője valaminek, és a legtöbb ember az iskolai oktatáson keresztül sok szakterület terminológiájával és fogalmaival ismerkedik meg. Éppen ezért a „tudományelőtti embert” és a „tudományelőtti szókincsét” nem is lehet rekonstruálni. A szemantikai mezők átstrukturálódása és a terminológiai osztályozásoknak a köznyelvi szókincsbe történő behatolása azt eredményezi, hogy egyes szemantikai mezők megtöbbszöröződnek: együtt él a nyelv hagyományos osztályozása és szavai, a tudományos osztályozás és annak terminológiája, és a hagyományos osztályozásnak a tudományos osztályozás mintájára módosított változata, amely többnyire a köznyelv szavait használja. A többszörös osztályozás valóságosan létezik mind szociolingvisztikai, mind pszicholingvisztikai szempontból. Ennek egyik megnyilvánulása a már említett megszorító kifejezések használata: a *szigorú értelemben véve*, „*technikailag*” stb. azt jelzik, hogy a szó jelentése többféle szempont szerint osztályozható. Az egyik szempont gyakran a tudományos szempont.

A köznyelvi szavak és a terminusok jelentései, illetve valóságosztályozó funkciója között a fő különbségek tehát a következők:

A. A terminológia más szempont szerint osztályozza valóságot.

B. A terminológia esetében **mindig** a megismerő funkció az egyedül fontos funkció.

C. A terminológiát használó megismerés túlmegy a hétköznapi tapasztalat körén.

Az A. pont következménye a terminológia struktúrájának jobb kimunkálása és a fogalmak meghatározásának eltérése a köznyelvitől; a B. pont következménye az, hogy a terminológia a nyelven kívüli valóság közvetlen jeleként funkcionál, hogy a terminus – tudományosan vagy legalábbis pontosan – meghatározható, és az érzelmi jelentés másodlagos; a C. pont következménye az, hogy a terminológia többnyire a periférikus szókincshez tartozik, és ezzel együtt jár a monozémia, a szinonímia-mentesség és az összetett szavak, illetve szókapcsolatok dominanciája a terminusok között. Ezek a vonások kevésbé

jellemzők a terminológiai rendszerek központi részére, különösen akkor, ha azokat a köznyelv is átvette, vagy ha a köznyelvből származnak.

7. A terminológia mint prototípus fogalom

Fent már említettem a terminológiák sokféleségét. A különböző terminológiák (elméleti és alkalmazott tudományok, gyakorlati alkalmazási területek terminológiája, írott nyelvi és beszélt nyelvi terminológiák, köznyelvi szavakból vagy latin-görög eredetű szavakból építkező terminológiák) nemcsak abban térnek el egymástól, hogy esetleg más terminusokat használnak, vagy más jelentéssel (meghatározással) használják ugyanazokat a terminusokat, hanem a terminológia pontosságában, kimunkáltságában is. Ez az ún. rendezett vagy szabványosított terminológiákban a legnagyobb mértékű, míg a spontán kialakult terminológiákban kisebb: az utóbbiakban a terminusok egy része vagy többsége inkább csak terminoid, teljes mértékben nem éri el a prototipikus terminusok jellemzőit. A szabványosított terminológiák prototípusát a matematika és a természettudományok terminológiája szolgáltatja; ezeket követik a műszaki tudományok, az orvostudomány, a jogtudomány, gazdaságtan, majd a gyakorlati terminológiák (sport stb.). Feltehetőleg kevésbé jó példa a terminológiára a társadalomtudományok és a politikatudomány terminológiája. Ennek oka sokrétű: egyrészt nem diszkrét jelenségekkel foglalkoznak, másrészt a köznyelvvél való szoros kapcsolat, harmadrészt a nem minden esetben csupán megismerő funkció miatt.

8. A terminológia fordítási problémái

Mint láttuk, a terminus és a köznyelvi szó közötti viszony rendkívül sokrétű, és ez két nyelv kapcsolatában sok fordítási problémát jelent. Előfordul, hogy a forrásnyelvi szöveg két terminust látható módon vagy látszólag szinonimaként használ: a fordítónak meg kell győződnie arról, hogy valóban terminológiai szinonímiáról van szó, vagy az egyik terminus mégiscsak más jelent. A hiponímia és a poliszémia mintáinak eltérései is okozhatnak gondokat: hasonlítsuk össze az alábbi magyar és angol terminusokat.

	ANGOL			MAGYAR		
Hiperoníma	∅			tengely		
Hiponíma	<i>axle</i>	<i>shaft</i>	<i>axis</i>	∅	∅	∅

	ANGOL		MAGYAR
teljes terminus	draught force		vonóerő
rövidített t.	<i>draught</i>		∅

ANGOL	MAGYAR
tilt	dőlés
	dőlésszög
germination	csirázás
	csirázási képesség
stroke	löket
	lökethossz
traction	vontatás
	vonóerő

Mivel a terminusok jelentős része egyúttal köznyelvi szó is, gondot okozhat annak kiderítése, hogy adott szövegben terminus- vagy köznyelvi jelentéssel fordul-e elő az adott szó, mivel a fordítás ettől függően más lehet a célnyelvben. Ugyanaz a szó ugyanazon szövegben is előfordulhat terminusként és köznyelvi jelentésben.

Irodalom

- Akhmanova, O. S. 1974. *Terminology: Theory and Method*. Moscow: Moscow University Press.
- Coseriu, E. and Geckeler, H. 1981. *Trends in Structural Semantics*. Tübingen.
- Hausenblas, K. 1962. K specifickým rysum odborné terminologie. In: *Problémy Marxistické jazykovedy*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd.
- Heltai, P. 1979. *A Contrastive Study of Hungarian and English Agricultural Terminology*. Bölcsészdoktori disszertáció, ELTE, Budapest.
- Heltai, P. 1981. `Poliszémia a terminológiában. *Magyar Nyelvőr*, 105, 4, 451-462.

- Heltai, P. 1985. The Relationship Between General and Scientific Vocabulary. *Euralex Bulletin* 2, 2, 1-3.
- Heltai, P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1, 1, 32-40.
- Leech, G. 1983. Principles of Pragmatics.
- Lehrer, A. 1974. *Semantic Fields and Lexical Structure*. Amsterdam: North-Holland.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought and Reality*. New York: Wiley.

Függelék

MAGYAR ÉLELMISZERKÖNYV (Codex Alimentarius Hungaricus)

1-3-1906/90 számú előírás

Az előírás az Európai Gazdasági Közösségek Tanácsának 1906/90/EGK számú Rendelete és Bizottságának 1538/91/EGK számú Rendelete, valamint a módosításukra kiadott 317/93/EGK, 3204/93/EGK, 2988/91/EGK, 315/92/EGK, 1980/92/EGK, 2891/92/EGK, 1026/94/EGK, 2390/95/EGK és 1000/96/EK számú Rendeletei alapján készült. (...) Jóváhagyta a Magyar Élelmiszerkönyv Bizottság, 1996. (...)

Fogalom meghatározások

1. Baromfihús: olyan emberi fogyasztásra alkalmas baromfihús, amely a hűtésen kívül más kezelésem nem esett át.

(...)

6. Fagyasztott baromfihús: olyan baromfihús, amelyet a vágási folyamatot követően a lehető legrövidebb időn belül fagyasztanak, és amelyet $-12\text{ }^{\circ}\text{C}$ -nál alacsonyabb hőmérsékleten tartanak. A fagyasztott baromfihús minden részében a hőmérséklet legalább $-12\text{ }^{\circ}\text{C}$ legyen, ezen belül a rövid ideig tartó, felfelé való ingadozás meg van engedve, de ez ne haladja meg a $3\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ot. Ez a tűréshatár azonban csak a jól működő hűtőlánc alkalmazása mellett engedhető meg a kiskereskedelemben.

7. Gyorsfagyasztott baromfihús: olyan baromfihús, amelyet $-18\text{ }^{\circ}\text{C}$ -nál alacsonyabb hőmérsékleten tartanak, a gyorsfagyasztott élelmiszerekre vonatkozó, a Magyar Élelmiszerkönyv 1-3-89/108 számú előírása által meghatározott tűréshatár figyelembevételével.

(...)

Kereskedelmi forgalomba kerülő termékek meghatározása

1. Egész baromfi

Házi tyúk (*Gallus domesticus*)

Csirke: olyan baromfi, amelynek a mellcsonti taréja hajlékony (nincs elcsontosodva).

Kakas és tyúk (főzni való baromfi): olyan baromfi, amelynek mellcsonti taréja merev (elcsontosodott).

Kappan: olyan hímnemű baromfi, amelyet az ivarérettség előtt ivartalanítottak, és a vágási kor legalább 140 nap; ivartalanítás után pedig legalább 77 napig hizlalták.

(...)

2. Darabolt baromfi

Fél baromfi: az egész baromfi mellcsonti taróján és a hátcsonton átmenő síkban ejtett hosszanti vágással kapjuk.

(...)

Mell: a mellcsont és a bordák vagy azok része, mindkét oldalon a körülvevő (borító) izomzattal együtt. A mell forgalomba hozható egészben vagy félben.

Comb: a femur (combsont), a tibia (sípcsont) és a fibula (szárkapocscsont) a környező (borító) izomzattal együtt. A két vágást az ízületnél kell végezni.

(...)

Gyakorlati terminológia

Kis Ádám

Szak Kiadó

ELTE, Informatikai és Könyvtártudományi Intézet

Nincs idő a meghatározásra

A klasszikus felfogás szerint a terminológia elsősorban *szisztematikusan rendezett* szótárakban létezik. A terminológia gyakorlati alkalmazása szempontjából a rendezettség fontos követelmény, illetve sajátosság.

Megjegyzendő, hogy a terminológia, illetve a terminus technicusok kapcsán szokás egy tulajdonsághalmazt felsorolni. Ezeket olvashatjuk például Kurtánnál (Kurtán 2003:171). Mint Kurtán maga írja, ezek nem jellemzői a terminus technicusoknak, hanem követelmények velük szemben.

Kandelaki¹ a rendszerezett szótárak létrehozásának 3 lépését írja le (Danilenko 1980:124):

- rendszerezett terminológiajegyzék összeállítása
- a terminus technicusok meghatározása a jegyzék elemeinek szemantikai összefüggései alapján
- egyeztetett terminusrendszerek kialakítása.

Ehhez hasonló meghatározást találunk Kurtánnál (Kurtán 2003: 169)

A terminológia egységesítésének három fő formája létezik:

- (1) már létező szavak standardizálása (szabványosítása),
- (2) új szavak létrehozása,
- (3) nemzetközi szabványosítás.

Ez a felfogás némiképp homályban hagyja azt, hogyan keletkeznek, illetve milyen természetűek azok a szavak, illetve kifejezések, amelyeket a fenti elképzelések szerint össze lehet gyűjteni, szótárba, szabványba lehet foglalni.

¹ Kandelaki T.L.:

Opit razrabotki principov uporjadocsenyija tyeterminologii
in: Danilenko V.P. red.: Szovremennije problemi ruzszkoj
tyeterminologii, NAuka, Moszkva, 1980, pp 124

A hagyományos felfogás szerint a terminus technikus *definíció, meghatározás* segítségével hozható létre. A technológia fejlődése azonban felgyorsult, a terminológiaalkotás kényszere nem hagy időt sem a terminológiarendezésre, de voltaképpen a definiálásra sem.

A XX. század elejének jelentős terminológiai alkotása a Schlomann-féle Illustriertes Technisches Wörterbuch. 1906-tól 1925-ig 15 kötete jelent meg. Ha a számítástechnika fejlődésére gondolunk, ez a terminológiaalkotási tempó alkalmatlan: a 19 évvel ezelőtti számítástechnika fogalmainak jelentős százaléka már elfelejtődött, más részről a jelenlegi szakszavak nem kis része 3-4 éve keletkezett. Van egy közhely, mely szerint a számítástechnikában 3 évenként teljes generációváltás van. Ez nagyjából igaz lehet, ahogy a könyvkiadás, a könyvek életciklusa alapján legalábbis ez látszik.

A fentiekből következik, hogy a gyakorlatban a fogalmak elnevezése során a definícióalkotásra nincs idő

Mikor kell megnevezni az újdonságokat?

Felvetődhet az a kérdés, hogy amikor egy újdonság létrejött, milyen eszközökkel lehet azt leírni. A verbális modell az innovációnak elengedhetetlen eszköze.

Mikor kell megnevezni az új dolgokat? Elképzelésem szerint a fogalomelnevezés nem akkor válik szükségessé, amikor a fogalom megjelenik, hanem abban a fázisban, amikor a tárgyban megindul a kommunikáció. Például egy fejlesztőcsapat a munka tárgyát valószínűleg nagyon sokáig nem nevezi meg. A szaksargonban vannak dzsókerszavak, például a *kütyü*, melyek sokáig tudják helyettesíteni a dolog nevét, de a számkódok is megteszik. Amikor azonban kívülállóknak kell a dolgot bemutatni, elkerülhetetlenné válik az elnevezés.

Definíciós gondolkodásmód, meghatározó magatartás

A valamilyen tekintetben rendszerszerű innovációk verbális modelljének elemei magukon hordják a terminus technicus ismérveit, azonban a bevezetőben idézett felfogás szerint nem tekinthetők annak, hiszen sem meghatározásukra, sem szabványba foglalásukra nincs idő. Mivel a szakszövegek, pontosabban a szakmai kommunikáció mégis működik, arra következtethetünk, hogy a terminus technicus ontológiai folyamata nem kizárólag extenzív, hanem lehet egy nem tervezetten, automatikusan vagy

másodlagosan végbemenő terminuskeletkezés is. Vannak szövegek, melyek valami módon érzékeltetik, hogy megértésükhöz nem elegendő az általános világismeret, hanem szükséges egy elkülönülő fogalomrendszer ismerete is. Az ilyen szövegekben felismerhető módon találhatók kifejezések, amelyek csak a hivatkozott speciális fogalomrendszer ismeretében értelmezhetők

Feltételezhető, hogy a zárt rendszerekben gondolkodó szakemberek kogníciós folyamatai eleve magukba foglalják azt a magatartást, amelyik végső soron a terminus technicusok létrehozásához, alkalmazásához, a rájuk vontakozó követelményeknek megfelelő szabályok önkéntes és önkéntelen megtartásához vezetnek. Ez, a keletkező szövegekhez fűződő pszichés viszony nemcsak a terminus technicus-szerű szóalkotásban jelenik meg, hanem a szövegekkel szembeni elvárásokban is. A szakszövegek felismerhetősége nemcsak a köznyelvtől eltérő szóhasználaton és néhány különleges stilisztikai megoldáson alapul, hanem azon is, hogy megjelenik benne a terminológia igénye.

A fenti gondolatmenet igazolására az álterminológia jelenségét lehet idézni. Ennek vannak ismert példái a humoros írásokban, amikor halandzsaszavakkal helyettesítik a szakkifejezéseket, de ebbe a körbe tartoznak a *provitaminok* és a *bifidus essensis* is.

Úgy tűnik, a terminológia összefügg egyfajta kommunikációs magatartással, amelyik két szinten hat a keletkező szövegekre. A terminus technicusszal kapcsolatban megfogalmazott elvárások, illetve a terminus technicus megállapított tulajdonságai (V.ö. Kurtán 2003: 171) ennek a magatartásnak a következtében spontán módon is érvényesülhetnek, amennyiben a kommunikáció két oldalán levők egyaránt ismerik azt a fogalomrendszert, illetve annak egy részét, amelyhez a terminus technicus kapcsolódik. Lehetséges, hogy a fenti idézettek valójában nem halandzsaszavak, mégis azzá válnak, mert a szövegalkotók elszakították a terminus technicust a szakmai háttértől, a terminus technicus megértéséhez szükséges közös fogalmi közeg hiányzik

Terminológiai viszonyok a szövegben

Ez a terminológiát alkalmazó kommunikációs magatartás a szövegalkotás során két vizsgálati pontot jelöl ki, közülük az első a *terminológiai helyzet*, a második a *terminológiai szerep*.

A *terminológiai helyzet* olyan kollokációs egység a szövegben, amelyet az olvasó különlegesnek érzékel, értelmezéséhez túl kell lépnie az adott kontextuson. Ezekben a helyzetekben terminus technicusnak kell megjelennie, amely a jelentését azzal a fogalmi rendszerrel összefüggésben kapja meg, amelyre vonatkoztatják. A terminológiai helyzet hiátusként jelenik meg a szövegben, amelyet terminus technicusszal kell betölteni. Ennek az a következménye, hogy a terminológiai helyzetben megjelenő szót az olvasó terminus technikusnak érzékeli, mi több, elfogadja annak (v.ö. halandzsaszavak).

Ha egy szó vagy kifejezés a terminológiai helyzetben jelenik meg, terminus technicusnak tűnik. Ezt a jelenséget nevezhetjük *terminológiai szerepnek*. Ebben a helyzetben a szó másképp viselkedik, mint a köznyelvi helyzetben. Ekkor válnak rá jellemzőnek a terminológiával kapcsolatos specifikus megállapítások, például a terminológiai jelentés ideiglenes volta.

A szakirodalom a terminus technicus „követelményei”-nek sorában az egyik leglényegesebbnek a monoszémiát és az egyalakúságot tekinti. A gyakorlat azt mutatja, hogy az egyalakúság (homonimamentesség) nem valósul meg, és nem is okoz zavart a jelenléte. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az egyalakú szavak esetén az *egyjelentésűség* általában érvényesül, tehát az azonos alakok jól elválasztható homonímák. A monoszémia nem úgy jelenik meg, hogy eltűnik a szóalak jelentésspektruma, hanem úgy, hogy a jelentéskör arra az egyetlen fogalomra fókuszál, amely a kommunikáció szakmai lényegéhez tartozik. Ez a szerep csak meghatározott helyzetben játszható el. A dolog lényege az, hogy ugyanaz a szó a szövegben megjelenhet terminológiai helyzetben és azon kívül, ennek megfelelően játszhat terminológiai szerepet – esetleg többet is –, vagy köznyelvit.

A szakszöveg olvasója képes arra, hogy egyes szavak szerepeit meg tudja különböztetni. Az alábbi szövegben például az asztal szó szerepeit kell elválasztani egymástól:

Az *asztali* számítógépemen az *Asztalon* levő parancsikonokkal indítom az alkalmazásokat, de a hordozható gépemen, mivel azt az ölemben tartom munka közben, és nem az *asztalon*, inkább a billentyűkombinációkat használom.

Ebben a mondatban az asztal szó egyik előfordulása *köznyelvi*, a második a számítógép-*nómenklatúra* eleme, a harmadik a Microsoft Windows *terminológiájából* származik. Figyeljük meg, hogy a nem

köznyelvi jelentések a megfelelő terminológiai háttér ismeretében teszik teljesen egyértelművé a mondatot. Az asztali számítógép kifejezést a számítógépfajták nomenklatúrájának ismerete nélkül is viszonylag pontosan lehet értelmezni. Ezzel szemben a Windows-terminológia nem ismeretében a harmadik előfordulás értelmezhetetlen.

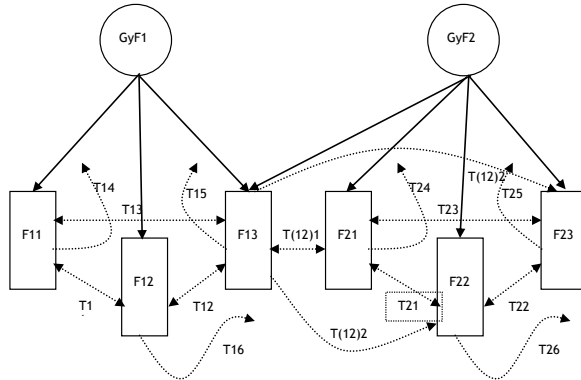
A terminológiai hely és a terminológiai szerep páros fogalmat képeznek: a terminológiai helyen levő szó mindenképpen magára veszi a terminológiai szerepet. Például, ha az előző mondatban az szerepelt volna, hogy „... a parancsikonokat a Windows-táblára helyezem”, a Windows rendszerét ismerők nagy valószínűséggel felismerték volna, hogy a tábla szó itt az asztal helyén áll.

Mégis meghatározás

A terminus technicus jelentésspektrumát a terminológia klasszikus értelmezése szerint a *definíció* szűri, alakítja monoszémiává. Az előzőekben azonban megmutattuk, hogy a szakmai kommunikáció létrejöttében a definiálás elvégzésére nincs idő. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a terminológiai szerep és a terminológiai helyzet felismerését biztosító kompetencia valami másból táplálkozik. A terminológiai helyzetben megjelenő szavak szerepét valamiféle *implicit definíció* szabja meg. Ez az implicit definíció nem a szakszöveg, illetve a terminológia sajátossága. A múlt század 30-as éveiben megjelent szómező-elmélet² szerint a szavak a jelentésük valamilyen közös ismérve alapján csoportokba foglalhatók. A *közös ismérv* mindenképpen implikálja a definíciót, tulajdonképpen ez a csoportosulás csak úgy képzelhető el, hogy a nyelvi kompetencia része a fogalomelnevezés folyamatában a *genus proximumok* és a *differentia specificák* felismerése (pontos és teljes kijelölésük nélkül).

² (Trier, J. 1931, Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes, Heidelberg.)

Hálós gondolkodás

Jelmagyarázat:

GyFn: gyűjtőfogalom (genus proximum)

Fn: elemi fogalom

Tn: tulajdonság (differentia specifica)

Az, hogy egy-egy fogalommal kapcsolatban képesek vagyunk azt vertikálisan és horizontálisan összekapcsolni más fogalmakkal, fogalmi gondolkodásunknak *hálós jelleget* ad. A függőleges hozzárendelések (egyedi fogalom a genus proximumhoz) és a vízszintes mellérendelések (egyedi fogalmak elválasztása a differentia specificák által) hálós struktúrát hoznak létre, melyben az egyes fogalmak közvetlenül mezőket alkotnak, és a mezők között is létrejön valamiféle hierarchikus rendezettség. Ha ennek topológiáját tudatosan leírjuk, lényegében megvalósítjuk a terminológiaalkotás klasszikus módszerét. Az így keletkező terminológiai háló a terminológia sajátos köztes szintű egységei, amelyek vizsgálata számos elméleti és gyakorlati tanulságot ígér. Ez azonban már egy másik előadás tárgya.

Irodalom

- Kandelaki T.L.: Opit razrabotki principov uporjadocsenyija tyerminologii. in: Danilenko V.P. red.: Szovremennije problemi russzkoj tyerminologii, NAuka, Moszkva, 1980
- Kurtán Zsuzsa: Szakmai nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- MSZ Szabványgyűjtemények: Az adatfeldolgozás fogalommeghatározásai és többnyelvű szótára. Szabványkiadó, Budapest, 1984.
- Reformatszkij, A.A.: Miszli o tyerniminologii. in in: Danilenko V.P. red.: Szovremennije problemi russzkoj tyerminologii, NAuka, Moszkva, 1980, p 163.
- Trier, J.: Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes, Heidelberg. 1931.

A magyar szaknyelvi terminológia egységesítésének igénye a szakfordításokban

Dróth Júlia

SZIE, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

1. Az egységes terminológia fontossága a szakfordításokban

A 21. század magyar nyelvű kommunikációjának egyre nagyobb hányadát teszi ki a szaknyelvi kommunikáció, ezen belül a fordított szaknyelvi szöveg (lásd például Szabari 1996). A terminológia elemei szoros kapcsolatban állnak a köznyelvvél. Közismert az a tény, hogy napjainkban a köznyelvet már nem elsősorban az irodalmi vagy a tájnyelv gazdagítja, alakítja, hanem a szaknyelvekből átkerülő elemek (Kiss 1995: 83).

Az, hogy a szaknyelv valamennyi szintje tükrözi-e a magyar nyelvhasználat hagyományait, vagy idegenszerű jegyeket visel-e magán, a szakírók mellett a fordítók felelőssége is. Ebből adódik, hogy míg a nemzetközi fordítástudomány jeles képviselői a leíró szemlélet kizárólagosságáról beszélnek, nekünk a szakfordításokkal kapcsolatban érvényesítenünk kell a normatív szemléletet is, különösen a szakfordítóképzésben (bővebben lásd Dróth 2002a). Véleményem szerint el kell választanunk a normativitást mint a *fordítási norma* jelentkezését (lásd Toury 1995: elsődleges és műveleti normák), illetve mint a *célnyelvi normákhoz alkalmazkodás* követelményét (Chesterman 1993: elvárési normák). Ahhoz, hogy a fordított szöveg beilleszkedjen a célnyelven írt szövegek rendszerébe, a fordítónak jól kell ismernie a célnyelv kifejezőeszközeit a szöveg, a grammatika, a lexika és a felszíni elemek szintjén.

A szaknyelvi kommunikáció lényegéhez tartozik a gyorsaság és a pontosság, ennek letéteményese a normák szerint rendezett terminológia (lásd Sager 1998: 257), illetve a megfelelő műfaji keretek. A szaknyelv esetében a nyelvi megformálás rendkívül szoros kapcsolatban áll a kommunikáció funkciójával és tartalmával, és fontos szempont a hasonló témában írt szövegek egymáshoz viszonyított lexikai kohéziója is. Különösen így van ez a közigazgatási, jogi szaknyelvvél, hiszen a jogi szabályozás nyelvi megnyilvánulásban ölt testet: a szöveg szakmai és a nyelvi

pontossága egymást feltételezi. Ezért az alábbiakban a terminológia formálódását olyan példákon keresztül mutatom be, melyek nagy részét az EU adminisztratív szókincséből, illetve a környezetvédelmi szabályozások szóanyagából merítem (lásd még Dróth 2000 és 2002b). Csoportosítom a szaknyelv lexikai (és ehhez kapcsolódó helyesírási) szintjén napjainkban jelentkező problémákat, majd összegezem a szakemberek megoldási javaslatait. Végül vázolom azokat a területeket, ahol véleményem szerint különösen nagy szükség van a nyelvészek és a fordítók együttműködésére a szaknyelv és ezen keresztül a köznyelv magyarságának megőrzése érdekében.

2. A lexikai szinten jelentkező fordítástechnikai kérdések rendszerezése példákkal

Az alábbi nyelvi példákat nyomtatásban megjelent, angolról magyarra fordított dokumentumokban és szakcikkekben találtuk (a források megjelölését lásd Dróth 2000). A jelenségeket csoportosítom, és az egyes kategóriákon belül jelölöm a javasolt szóalakokat is, melyek személyes konzultációkon, a témában szervezett kerekasztal-beszélgetéseken, illetve egy készülő szakszótár szerkesztőségi megbeszélésein hangzottak el. Kiválasztásukban dr. Fábián Pál nyelvész, az adott ágazat szakemberei, köztük dr. Király Miklós jogász (ELTE ÁJTK) véleményére támaszkodtam, valamint a szakfordítók javaslataira és a Magyar helyesírási szótárban (Akadémiai Kiadó, 1999) közölt alakokra. Néhány jelenségcsoportban azonban a hosszas viták ellenére sem születtek konkrét javaslatok (C, D, G).

Jelölések:

- aláhúzás: az angol forrásnyelvi kifejezés
- vastag dőlt betű: a **javasolt forma**
- normál dőlt betű: *a magyar fordításokban talált egyéb forma*

A fordítástechnikai problémák rendszerezése:

A/ A forrásnyelvi terminológiai egység fordítását több változatban is megtaláljuk:

Idegen szóval (például: *implementation* – *implementáció*; *directive* – *direktíva*; *quota* – *kvóta*)

Az idegen szót magyar vagy idegen eredetű képzővel ellátva (például: *implementation* – *implementálás*, *implementáció*)

A megfelelő jelentésű magyar kifejezéssel (például: *implementation* – **kivitelezés és megvalósítás**; *directive* - **irányelv**)

Lexikai behelyettesítéssel (például: *implementation* – **alkalmazás**; *quota* – **mennyiségi korlátozás**)

B/ Idegen szó átvétele, holott az adott kifejezés széles jelentésköre a különböző szöveggörnyezetekben eltérő (más-más magyar szóval kifejezett) fordítást kíván (például: *policy* – **politika / politikák** – **elv / irányelv / alapelv / célkitűzés / vmi kezelési szokásai / szabályai / előírásai / eljárás / rendezési elv / átfogó terv / átfogó kezelési elv**).

C/ A szaknyelvi kifejezésnek nem alakult még ki a magyar nyelvű megfelelője:

1. Az egységes alak helyett többféle fordítási változata létezik (például: *wetland* – **vizes terület / vizes élőhely / vizes tájék / nedves vidék / nedves terület / bővizű tartomány / mocsár**)

2. Analóg magyar kifejezést alkalmaznak, vitatott tartalommal (például: *bycatch* – **mellékfogás / szeméthal / gyomhal / vakfogás**)

D/ A szakcikkek, tankönyvek szerzői ragaszkodnak az idegen szó alkalmazásához, holott lenne megfelelő magyar nyelvű kifejezés (például: *predation* - **predáció - zsákmányszerzés / zsákmányolás / ragadozás**; *disturbance* – **diszturbancia – zavarás / bolygatottság; kompetíció – verseny / versengés / küzdelem / vetélkedés; abundance** - **abundancia - egyedsűrűség**).

Az idegen alakokat alkalmazzák még:

1. Szaknyelvi kollokációkban, gyakran a jelöletlen viszony figyelembevétele nélkül (például: *diszturbált állapot, diszturbancia faktor; intraspecifikus kompetíció; relatív abundancia, abundancia változások, abundancia eloszlások, abundancia-mintázat, közepesen abundáns, élőhelyfolt-abundancia, kumulatív relatív abundancia diverzitás, kumulatív relatív abundancia görbék*)

2. Tükörfordítás (például: *pre-dispersal seed predator* – **pre-diszperzális magpredátor**)

3. A fenti idegen alak rövidítését tükörfordításban (például: *pre-DSP* - **pre-DMP**)

E/ A szaknyelvi kollokációkat különböző stratégiák szerint fordítják, néhányuknak több fordítási változata is van:

1. A forrásnyelvi alak reprodukálása úgy, hogy a szó szerkezet egyik elemét fogalmi rokonságot mutató magyar szóval fordítják (például: *common policies – közös elvek*)

2. Tükörfordítás (például: *common policies – közös politikák*)

3. Tükörhibrid, ahol a magyar fordításban használatos szóösszetételnek egyik eleme idegen (angol) kölcsönző, a másik eleme egy angol szó magyar egyenértékese (például: *regional development – regionális fejlesztés*)

4. Mindkét szó az angol elem magyar egyenértékese (például: *common policies – általános irányelvek; regional development – térségfejlesztés; technology transfer – a szakértelem átadása; co-decision (procedure) – együtt-döntési eljárások*)

5. A magyar nyelvbe illeszkedő idegen szóként kezelt kifejezés, holott az adott idegen szó nem honosodott meg nyelvünkben, és megvan a magyar terminológiai megfelelője (például: *technology transfer – technológiatranszfer*)

6. Magyar toldalékokkal (képzőkkel) ellátott, magyarított, angolból kölcsönzött szóalak, mely felismerhetetlen és érthetetlen (például: *co-decision (procedure) – kodicíziós (határozathozatali forma)*)

(Az első három jelenség megfogalmazását Országh László kategóriáira építettem: Országh 1977:151.)

F/ A jelöletlen szó szerkezetek fordításának helyesírása következtelen (például: *technology transfer – technológia transzfer; convergence criteria – konvergencia-kritériumok / konvergencia kritériumok / konvergenciakritériumok / a konvergencia kritériumai*)

G/ A többszörösen összetett, hat szótagnál hosszabb szóösszetételek helyesírására a mozgószabályt egyre gyakrabban kell alkalmaznunk.

- Előnye: a tömörség
- Hátránya: tükörfordításokat „legalizálunk” vele
- Probléma: ha feloldjuk e jelöletlen szerkezeteket, esetleg túlságosan hosszú jelölt szó szerkezeteket kapunk, melyek a szakemberek véleménye szerint nem felelnek meg a terminológia tömörségi követelményeinek. (Például: *természetierőforrás-gazdálkodás / gazdálkodás természeti erőforrásokkal;*

folyékony szennyezőanyag-kibocsátás./ folyékony szennyezőanyagok kibocsátása)

H/ Az átvett idegen szavak helyesírása sokféle.

1. Megőrzött idegen írásmód (például: *implementation – implementation*)
2. Az idegen és a magyar írásmód keverése (például: *projects – projectek*)
3. Magyarított (fonetikus) átírás (például: *projects – projekt*; a tulajdonnevek között: *Strasbourg – Strasszбург*)

I/ Bizonytalanság a szervezetek, intézmények nevének fordításában (például: *Economic and Monetary Union – Gazdasági és Monetáris Unió / **Gazdasági és Pénzügyi Unió** / gazdasági és monetáris unió; European Court of Auditors – **Számvevőszék / számvevőszék / Európai Közösség Könyvszakértői Bíróság / az Európai Közösség Könyvszakértői Bírósága; Monitoring Committee – Megfigyelőbizottság / Monitoringbizottság / Nyomonkövetési (Monitoring) Bizottságok / Megfigyelő Bizottság (Monitoring Committee)***)

J/ Következetlenség az intézménynevek helyesírásában:

1. A több szóból álló intézménynév minden lényeges elemét nagy kezdőbetűvel írják (például: *Economic and Social Committee – **Gazdasági és Szociális Bizottság***)
2. A több szóból álló intézménynévben csak az első szó kezdőbetűjét írják nagy kezdőbetűvel (például: *Economic and Social Committee – **Gazdasági és szociális bizottság***)
3. Indokolatlanul különírt szavak (például: *European Atomic Energy Community – **Európai Atomenergia Közösség***)
4. Indokoltan kötőjelezett alak (például: *European Atomic Energy Community – **Európai Atomenergia-közösség; European Coal and Steel Community – Európai Szén- és Acélközösség***)
5. Birtokos személyraggal ellátott, helyes alak (például: *Economic and Social Committee – **az Európai Unió Gazdasági és Szociális Bizottsága***)
6. A birtokos személyragos alakok előtt a határozott névelő hiánya (például: *Committee of Permanent Representatives of the Member States – **Állandó Képviselők Bizottsága***)

7. A birtokos személyrag hiánya (például: *European Court of Auditors* – *Európai Közösség Könyvszakértői Bíróság*)

K/ Bizonytalanság a szervezetek, intézmények, illetve a nemzetközi egyezmények nevének fordításában és helyesírásában (például:

Convention on Biological Diversity – *Biológiai sokféleség Egyezmény* (a hivatalos magyar fordítás!) / *Biológiai Sokféleség Egyezmény / a biológiai sokféleségről szóló egyezmény / a Biológiai Sokféleségről szóló egyezmény / **Egyezmény a biológiai sokféleségről** / Biodiverzitás Egyezmény / Biológiaisokféleség-egyezmény / Megállapodás az élettani sokféleségről / **nemzetközileg elfogadott egyezmény az élettani sokféleségről;***

Kyoto Protocol – *Kyotói Jegyzőkönyv* (a hivatalos magyar fordítás!) / *Kyotói Egyezmény / Jegyzőkönyv / Protokoll / Kiotói Egyezmény / Jegyzőkönyv / Protokoll / **Kiotói Jegyzőkönyv** / kiotói Megállapodás)*

L/ Következetlenség a rövidítések használatában:

1. Idegen rövidítés a magyar szövegben, a név teljes magyar fordításának közlése vagy értelmezés nélkül (például: *EFTA*, *ECOSOC*, *GSP*)

2. Az intézménynév fordítása után zárójelben az idegen rövidítés (például: *General System of Preferences* – **Általános Kedvezmények Rendszere (GSP)**; *Economic and Social Committee* – **az Európai Unió Gazdasági és Szociális Bizottsága (ECOSOC)** – javasolt, ha nincs elfogadott magyar rövidítés)

3. Az intézménynév fordítása után a magyar megfelelő rövidítése (például: *European Central Bank (ECB)* – **Európai Központi Bank (EKB)**; *European Coal and Steel Community (ECSC)* – **Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK)** – javasolt, ha van elfogadott magyar rövidítés)

4. A kifejezés magyar megfelelőjének rövidítése a név teljes magyar fordításának közlése nélkül (például: *ESZAK*)

M/ A rövidítések, betűszók helyesírása keveredik, nem egységes:

1. Csak az első betűje nagybetű (például: *PHARE* – *Phare*; *Euratom* – *Euratom*)

2. Csupa nagybetűből áll (például: *PHARE* – ***PHARE***; *Euratom* – ***EURATOM***)

N/ A köznevek nagy kezdőbetűs írása szöveg közben, amikor a forrásnyelvi szövegben a nagybetűs írásmód csupán a kiemelés eszköze. A magyarra fordított szövegben a nagybetűs írásmód révén elmosódik a köznevek és tulajdonnevek közötti határ:

1. Fogalomnév, csupa nagy kezdőbetűvel (például: *single market* – ***Egységes Piac***; *Common Agricultural Policy* – ***Közös Agrárpolitika*** / ***Közös Agrár Politika***)

2. Fogalomnév, csupa kis kezdőbetűvel (például: *single market* – ***egységes piac***; *Common Agricultural Policy* – ***közös agrárpolitika*** / ***közös mezőgazdasági politika***)

3. A szaknyelvi problémák közvetlen okai, az előrelépés lehetőségei

Az alábbi gondolatok az egyes ágazati szakterületek és a nyelvtervezés, a helyesírás, a szakfordítás és a szakkönyvkiadás szakembereivel folytatott kerekasztal-beszélgetésen kristályosodtak ki (lásd Dróth 2002b).

3.1. Közvetlen okok a hazai szakmai életben

➤ Ma a Magyarországon működő mintegy 2000 könyvkiadóban kevés nyelvi és szakmai lektort alkalmaznak. A legtöbb kiadó arra törekszik, hogy legalább egy könyvön belül egységes legyen a terminológia.

➤ A szakemberek bizonyos kifejezéseket külföldön tanulnak meg, idegen nyelven, ezért nehezen és nagy idővesztéssel találják meg a megfelelő magyar szót.

➤ A magyar szakkönyvekben, tankönyvekben sok az idegen szakkifejezés, számos egyetemi vizsgán ezeket az idegen szavakat várják el a hallgatóktól.

➤ Az élettől, a fejlődéssel lépést tartó *helyes írás* elvált a hivatalos *helyesírástól*. A Helyesírási Tanácsadó Szótár irányadó jellegű, hozzá kellene tenni az egyes szakmákban kialakult szóírásmódot (például a szőlészet nyelvéből: *olaszrizling*.)

3.2. Gondolatok a magyar szakszókincs kialakításáról és a szakfordítások minőségének javításáról

➤ A szaknyelvnek rétegei vannak. Aszerint kell megválasztani a nyelvezetet, hogy kinek szól az írás (nómenklátúra, terminológia, köznyelvi alak). A magyar nyelvbe beilleszthető idegen nyelvű szakkifejezés honosítható, nem minden esetben kell lefordítani (nómenklátúra). Bármelyik szaknyelv a többi szaknyelvből és a köznyelvből is von magába kifejezéseket, amelyeket más értelemben használ. Lehet köznyelvi idegen szavakat alkalmazni a szaknyelvben is.

➤ Az angol a köznyelvi kifejezéseket sokkal szélesebb körben alkalmazza szaknyelvi kifejezésként, mint a magyar. (A latin eredetű szavak pedig sokkal nagyobb arányban váltak részeivé a köznyelvnek, mint a magyarban.) Körülbelül ugyanaz a viszony a magyar köznyelvi *sűrűség* és a szaknyelvi értelemben vett *sűrűség* között, mint az angol *abundance* esetében.

➤ A terminus technicust nem lehet szinonimával helyettesíteni. A szaknyelvben a szóismétlés nem hiba, és nem lehet elkerülni. Ugyanakkor a szavak többszöri ismétlése ugyanabban a szövegrészben, mondatban nem biztos, hogy pontosabbá teszi a szöveget. Arra is utalhat, hogy a szöveg írója szakmailag nem kezeli önállóan az anyagot.

➤ A szaknyelvi elemekről megállapodás születik a szakemberek között: nem értelmezhetünk, mondhatunk vagy írhatunk egy szakkifejezést többféleképpen, így a szaknyelvekben is szerepe van a helyesírási szabályozásnak.

➤ A kormányprogramok, stratégiák, egyezmények, szerződések stb. nevének fordítási elve: ha egyszer már hivatalosan lefordítottak, akkor azt úgy kell használni a továbbiakban. Előfordul azonban, hogy a hivatalos fordítást szakszerűtlenül készítik el, ilyenkor jó lenne, ha később lehetőség nyílna a változtatásra.

➤ Rendkívül nagy a szakterületek művelőinek felelőssége abban, hogy mit adnak át a köznyelvbe. Az igazi az, ha az ágazati szakember és a nyelveket ismerő fordító egy személyben van. Ez ma Magyarországon ritkán valósul meg.

4. Összegzés: a fordítók, a nyelvészek és a (felső)oktatás együttműködésének lehetőségei

Az alábbiakban összegzem a fordítóképzés néhány javaslatát, melyet a magyarra fordított szakszövegek minőségének javítása

érdekében tettünk az utóbbi években. Azokat a területeket emelem ki, ahol véleményem szerint különösen nagy szükség van az együttműködésre a szaknyelv és ezen keresztül a köznyelv magyarságának megőrzése érdekében (Dróth 2002a).

➤ A nyelvstratégia kutatási módszerei közé érdemes beépíteni a szaknyelvi korpuszok elemzését. Ehhez létre kell hozni a magyar szaknyelvi korpuszt (lásd Klaudy 2001, illetve a SZIE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén elkezdett korpuszépítés).

➤ Szükséges a bonyolult, nehezen alkalmazható magyar nyelvi normák, szabályok egyszerűsítése (például az egybeírás-különírás esetei), illetve a szövegszerkesztő programok, a napi gyakorlat és a kiadói elvárások összehangolására a felszíni elemek (címek, bekezdések, tördelés stb.) terén (lásd Szépe 1997: 81). A nyelvhelyességi kézikönyvek szemléletén változtatni kell (lásd Klaudy 2001), például a nyelvhelyességi szabályok műfaji differenciálásával, a különböző műfajok leírásával.

➤ A középfokú oktatásban fel kell készíteni a tanulókat arra, hogy munkájuk közben hogyan végezzék majd a nyelvek közötti átváltást, ezért célszerű lenne, ha a fordításoktatást (nem a fordítóképzést) mint az anyanyelvi tudatosítás eszközét a középiskolai tantárgyak közé illesztenénk (lásd Klaudy 2001).

➤ Létre kell hozni a magyar fordítói szabványt. Ezen keresztül lehetőség nyílna arra, hogy bizonyos feladatok fontosságát kiemeljük (például: lektor alkalmazása, a terminológia felkutatása).

➤ Intenzíven kell tanulmányoznunk a külföldi terminológiai és nyelvstratégiai módszereket és elveket, különös tekintettel az EU újabb tagállamaira.

Sokan úgy vélik, újabb lingua franca felé halad a világ, s ez a statisztikák és a tapasztalati tények alapján az angol lehet. Ésszerű, ha ezt a folyamatot megkönnyítjük a magyar anyanyelvű szakemberek számára. Az angol (francia, német stb.) szaknyelv oktatásával erre törekednek a felsőoktatási intézmények. Nem szabad azonban megfeledkeznünk a bevezetőben megfogalmazott szempontokról sem. „Mostani nyelvünk idegen nyelv: fordításnyelv. Ez magában véve nem volna baj, de mégis baj, hiszen nyilvánvaló, hogy nem értünk rajta. ... nem fogja a fejünk sem a tankönyvek, sem a hivatalok mondanivalóit.” (Karácsony 1947: 92) Ez a félvszázados gondolat mai gondjainkat, feladatainkat is tükrözi.

A fordítóképző intézmények arra törekednek, hogy olyan szakembereket képezzenek, akik képesek megfelelő színvonalon dolgozni (lásd Klaudy 1998, Lengyel 1998). Az ágazati graduális szakfordítóképzés előnye, hogy az itt végzett szakfordítók egyszerre szereznek közgazdasági, mérnöki stb. képesítést, illetve anyanyelvi, idegen szaknyelvi, valamint fordítástechnikai ismereteket. Ezért viszonylag könnyen megbirkóznak a szakfordítások tartalmi és terminológiai kérdéseivel, emellett szakszerű és kreatív fordítástechnikai megoldásokat találnak valamennyi nyelvi szinten. A fordítási piacon azonban ezeknek a szakembereknek az aránya még elenyésző, s mivel a fordítóképzésnek ez a típusa a tervek szerint a jövőben nem kap támogatást, ennek az aránynak a javulására nem lehet számítani. A graduális, párhuzamos képzési forma nem pótolható a posztgraduális képzéssel, mert a kettőnek eltérő potenciális hallgatói köre van.

Irodalom

- Chesterman, A. 1993. From „Is” to „Ought”: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. In: *Target* 5: 1. 1-20.
- Dróth J. 2000. Legyen egységes az EU terminológiája! In: *Magyar Nyelvőr* 2000. 3. sz. 287-297. o.
- Dróth J. 2002a. A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről. In: *Fordítástudomány* 7. 2002. IV. évf. 1. sz. 5-14. o.
- Dróth J. 2002b. Beszámoló a Környezetvédelmi Szakírók és Szakfordítók Tanácskozásáról. (Elhangzott: II. Szaknyelvoktatási Szimpózium, Debrecen, 2002. november 16.)
- Karácsony S. 1947. *A magyar béke*. Budapest: Exodus.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 1998. A magyarországi szakfordítóképzés. *Modern Nyelvoktatás IV. évfolyam 1. szám*, 1998. április. 17-27. o.
- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? In: *Magyar Nyelvőr* 2001. 2. sz.
- Lengyel Zsolt 1998. Bevezetés előtt (nem csak) a szakfordítói szak. *Modern Nyelvoktatás IV. évfolyam 1. szám*, 1998. április. 28-35. o.
- Ország L. 1977. Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. *Nyelvtudományi Értekezések* 93. sz. 151. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Sager, J.C. 1998. Terminology - standardization. In: Baker, M. (ed.) (1998). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 355-358. London, New York: Routledge.
- Szabari K. 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvoktatás II/3*. 31-45.
- Szépe Gy. 1997. Az internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás III/1-2*. 76-89.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.

Az európai unió terminológia magyar nyelvű egységesítése

Várnai Judit Szilvia
Igazságügyi Minisztérium

Az unió jogszabályszovegek koherenciájának szerepe

Általában bármely szakszöveg saját koherenciájának és az egy szakterülethez tartozó szakszövegek egymás közötti koherenciájának egyik legfontosabb tényezője a szakmai nyelvhasználat egységessége, vagyis alapvetően az **e g y s é g e s t e r m i n o l ó g i a h a s z n á l a t**. Ez biztosítja a megértést a szakmai közösség tagjai között, illetve akár laikusok számára is. Persze a helyzet ennél általában bonyolultabb. A szakterminológiák fő problémája, hogy térben, időben változnak, tehát teljes egységességre nem lehet törekedni (természetesen a változást, változatosságot az előbbieik okán a lehető legkisebb mértékűre kell csökkenteni, különösen olyan kötött szövegekben, mint az unió jogszabályoké), de annak túlnyomó része általában azonos egy-egy szakterületen belül. Ha a szakterminológia nem az adott nyelven alakult ki, akkor a változatosságnak oka lehet például az, hogy eleve (többszörös) fordítással került be a célnyelvi használatba. A terminológiahasználat eltérhet továbbá a használók körét tekintve is: az unió terminológiát illetően például más lehet a fordító helyzete, akinek kötöttebb formákhoz kell ragaszkodnia, és más a tolmácsé, akinek kifejezéshasználata az élőszóbeli közlés miatt lazább lehet. A szakterminológia használójának mindenesetre a lehető legtöbb szempont (forrásnyelvi alak[ok]kal való lehető legteljesebb nyelvi megfelelés, a használat elterjedtsége, az adott kontextus, szaknyelvhasználati szituáció stb.) mérlegelésével kell választania a változatok közül.

Esetünkben fontos, hogy a normatív jogszabályszöveg (magyar és EU-s egyaránt) rendkívül kötött formai és tartalmi szempontból egyaránt, és olyannyira kötődik az egyéb, közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó szövegekhez (az EU-s jogszabályok a magyar jogrendszernek ugyanolyan szerves részét fogják képezni, mint az eddigi nemzeti jogszabályok, vagyis azokkal éppúgy, mint a többi közösségi jogszabállyal, koherensnek kell lenniük – nem beszélve az egyéb olyan szövegekkel, melyek kiindulási alapjai ezek), hogy csak igazán ritka esetben van mozgástér a fordító számára. Az EU-s

szövegek esetén ez a mozgástér egyelőre nagyobb, de a terminológia meghonosodása alapvetően a jogszabályokon keresztül történik, melyek szövegének nagy része immáron rögzített.

A jogi szövegek külön sajátossága, hogy a jog kifejezetten csak nyelvi létezik, így a nyelvi, terminológiai eltérések jogi eltérésekként mutatkozhatnak meg. Ezért az egyik legfőbb probléma az, ha egy-egy már többé kevésbé elfogadhatóan rögzült kifejezés aztán nem egységesen szerepel általában jogszabályokban, illetve esetünkben közösségi jogszabályszövegekben. Ezeknek a kifejezéseknek ugyanis ahhoz, hogy céljukat (a jogszabályok koherenciájának biztosítását) betöltsék, nyelvi formájuk mellett legalább annyira fontos amolyan szövegen belüli és szövegek közötti a z o n o s í t ó s z e r e p ü k : nagyon leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a forma annyiban lényegtelen, hogy amennyiben azonosként ismerjük fel ezeket újabb előfordulásaikkor, akkor már megfeleltek a feladatnak. Persze ennyi erővel szavak helyett akár kódszámokat is alkalmazhatnánk, ámde ezek a kifejezések, lévén a természetes nyelv elemei, nyilvánvaló, hogy abba a leginkább illeszkedőnek kell lenniük. A sokféle szempont (jogi, egyéb szakmai, kulturális, nyelvi stb.) figyelembevételkor az esetek többségében kompromisszumokat kell kötni, elsődlegesen azonban tehát mindenképpen az értelmezés pontosságát és egységességét szem előtt tartva – és adott esetben sajnos akár a nyelvi szépséget is feláldozva az ügy oltárán. Ennek az aspektusnak a figyelembe vételével az uniós terminológia (legalábbis bizonyos része) magyarítását pusztán fordítási problémává szűkíteni tehát nem lenne szerencsés.³

Ha a jogi szempont után az uniós terminológia magyarításának nyelvi aspektusait vesszük szemügyre, akkor azt a nyelvtörténetben általában viszonylag ritkább jelenséget érhetjük tetten, hogy szókészletünknek a csatlakozással kapcsolatban bővülő része nagyrészt tudatos fordítás eredménye lesz. Az uniós terminológia, az

³ Mindezt az uniós terminológia hivatalos egységesítése kapcsán teljes joggal lehet akár hatalmi eszközökkel történő „kodifikációnak” is nevezni, de gondoljuk csak át, hogy jogszabályokat általában hatalmi eszközökkel szokás megalkotni, hiszen valahol ez lényegi eleme jogszabályi mivoltuknak. (Egyébként ahogy nem vesz részt az egész társadalom a jogalkotásban, úgy megvalósíthatatlan a tökéletes „nyelvhasználói konszenzus” elérése az EU-s jogszabályok terminológiájának bizonyos fogalmi körét illetően is.)

eurospeak vagy euronyelv, eurozsargon (az uniós intézményekben használt nyelvezet, ami természetesen nem holmi „teljes” struktúrájú és funkciójú mesterséges nyelv, mint például az eszperantó, hanem pusztán a szókészlet sajátos, alapvetően angol és francia forrásnyelvű elemei, illetve bizonyos nyelvhasználati sémák) átültetésének kényszere számunkra sajátos helyzetet produkál, hiszen néhány év alatt kell behoznunk terminológiailag az egyes uniós tagállamok akár több évtizedes, nemcsak lexikai, hanem ismeretbeli előnyét is. Ez azt jelenti, hogy az ott spontánabb, „valóságközelibb” lexikai formálódás nálunk sokszor egy-egy fordító egyéni és akár gyors (tehát a nyelv általában természetes változásával szemben mesterséges beavatkozásként értékelhető) döntésére van bízva, mely döntés lehet jó vagy elhibázott, de hosszú időre mindenképpen meghatározó lesz a nyelvhasználat bizonyos síkján. Vagyis bár normális esetben a nyelv sem elefáncsonttoronyban, sem hatalmi szóval nem alakítható, hanem természetes módon alakul, az EU-s terminológia beáramlása a köznyelvbe egyáltalán nem nevezhető természetes folyamatnak, sem nagyságrendjét, sem időtartamát tekintve, s semmilyen természetes nyelv saját belső alakulási mechanizmusa nem lenne elegendő mesterséges beavatkozás nélkül ennek feldolgozásához.

Mindezzel kapcsolatban az eddigiekben talán a legfőbb gyakorlati gond az volt, hogy az uniós fordítások különféle magyarországi színterei olykor mintha egymástól (és különösképpen az uniós jogszabály-fordítási folyamattól) teljesen izoláltan működnének, ebből következően kevéssé konzisztens eredményeket produkálva – habár az uniós terminológiával kapcsolatos egységesség igénye rendre felmerül a magyar fordítótársadalomban.

Az uniós terminológia fordításának elvi problémái

Az egyik legfontosabb és nem is kifejezetten terminológiai probléma az uniós szövegfordítások során az, hogy a kevéssé képzett, tapasztalt vagy tudatos fordítók (főleg ha munkájukat nem ellenőrzi majd lektor) hajlamosak olyan szerkezeteket használni fordításaikban, amelyeket egyébként maguk is szokatlanak találnának anyanyelvükben – ezeket szokás germanizmus, indoeurópai szerkezet stb. néven illetni. Persze idegen nyelvű szövegekkel való túl sok foglalkozás során hiperkorrekció is felléphet: magyar szövegben már azt is idegenszerű, indoeurópai szerkezetnek látjuk, ami egyébként nem feltétlenül az. Mindenesetre

a sokszor emlegetett tény, hogy az Unió eddigi nyelvei a finn nyelvet kivéve az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoznak, az eddigi nyelvek számára mindenképp nagy előny volt a fordításnál és a tolmácsolásnál. (Érdekes élmény összehasonlítani pl. újlatin nyelvű jogszabályszövegeket: még e nyelvek közeli ismeretében is rácsodálkozunk, hogy tényleg ennyire hasonlít grammatikájuk és lexikájuk.) Annál nagyobb kihívás azonban a finnugor nyelveknek. A finn nyelv előfutárként persze megvívott már olyan küzdelmeket, amelyekből profitálhatnak a magyarok, az észtek és a lettek is, viszont e nyelvek között, főképp a minket érdeklő, a többi finnugor nyelvtől nyelvtörténeti, területi, kulturális szempontból elszigetelődött magyar nyelv vonatkozásában, közel sincs akkora hasonlóság, mint az indoeurópaiaknál.

Itt említsünk meg egy olyan szempontot, amit hajlamosak figyelmen kívül hagyni az uniós fordítással és terminológiával akár gyakorlatban, akár elvi síkon foglalkozók: ha uniós fordításról beszélünk, akkor azt szinte sohasem szabad az angol és a magyar nyelv közötti fordítási folyamatra szűkíteni! (Ebben az írásban a példákat csak az egyszerűség kedvéért hozom csak angol és magyar nyelven.) A forrásnyelv ebben a folyamatban *n e m c s u p á n a z a n g o l*, hanem elvileg tizenegy egyenrangú státuszú nyelv, amelyből ténylegesen a francia, az angol és a német persze a legfontosabb, de volt már rá eset, hogy egy fordítási problémát éppenséggel az olasz vagy a holland megfelelő oldott meg, netán a finn (mint nem indoeurópai nyelv). Az igényes fordító minimum két uniós nyelvű szöveget figyelembe vesz a fordítás során, már csak azért is, mert az egységesülő Európa történetének első majdnem húsz éve Nagy-Britannia (tehát az angol nyelv) jelenléte nélkül zajlott, egy angol nyelvű szöveg rengeteg esetben maga is fordítás, másfelől azért is, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy az angol sokszor nagyvonalúan, pontatlanul fogalmaz meg valamit, ami a franciából vagy a németből egyértelművé válik. Arról nem is beszélve, hogy az angolszász jogrend más szemléletű, mint a kontinentális, ami a (főleg jogi jellegű) terminológia tekintetében is a francia és a német figyelembe vételének fontosságát erősíti az angollal szemben.

A másik fő problémaforrás természetesen maga a terminológia: mit tegyünk akkor, ha a forrásnyelvi szöveg a célnyelvben még meg nem honosodott szakterminológiát tartalmaz? Több eset is lehetséges, az egyszerűbbik az, amikor a kérdéses terminológia

viszonylag problémamentesen lefordítható, mert a forrásnyelvi kifejezésre felhasznált nyelvi eszközök hasonlóképpen hasznosíthatók a célnyelvben is, a kifejezés denotátumát pusztán a nyelvi forma egyértelművé teszi. (Pl. *reference year* ~ *referenciaév*.)

Komolyabb a helyzet, amikor úgynevezett kulturális reáliával van dolgunk, tehát a fordításnak meglehetősen ellenálló nyelvi elemmel, melynek utaltja alapvetően a forrásnyelvi kultúra sajátos része – és itt nem feltétlenül csak a fizikai valóság reáliáira kell gondolni, hanem fogalmi szinten is lehetnek reáliák, esetünkben például az uniós jog vagy más nemzeti jogok fogalmai. (Az uniós terminológia magyarításában mindenesetre sokszor kevés a pusztán a nyelvismeret, és erről a fordítók sokszor hajlamosak megfeledkezni – lásd a fentebbi gondolatmenetet a jogszabályszovegek terminológiai koherenciájáról.) Megoldási lehetőségek:

a) A forrásnyelvi fogalmat a z o n o s í t j u k valamely célnyelvi jelenséggel. Ez általában kerülendő, hiszen rendkívül félrevezető lehet, mivel nem feltétlenül van olyan szintű fogalmi egyezés, amilyet a nyelvi sugall. Az angolszász *solicitor* például legfeljebb regényekben fordítható *ügyvéd* formában, az uniós bírósági határozatokban nemigen (ott megtartják a forrásnyelvi formát).

b) S z ó a l k o t á s s a l új nyelvi formát kreálunk vagy jelentésbeli szóalkotással új szemantikai tartalmat adunk meglévő nyelvi elemeknek, illetve azokat újszerű módon kombináljuk. Az uniós *Advocate-General* kifejezés például, amelyet más összefüggésben általában *főügyész* formában szokás fordítani, az attól ez esetben eltérő fogalmi tartalom miatt magyarul *főtanácsnok* lett. Angol forrásnyelvi formájának frappáns szemantikai tömöritettsége miatt volt nehéz mit kezdeni a *lifelong learning* kifejezéssel: a *lifelong* szó az angol nyelv egy olyan szüleménye, mely a egyetlen, rövid összetett szóban adja vissza azt, amit mi egy legalább két külön szóból álló megfelelővel tudunk csak érzékeltetni, és még így sem közelítjük meg az angolt a létrehozható kifejezések (pl. *élethosszig tartó tanulás*, *élettartam végéig tartó tanulás*, *egész életen át tartó tanulás* – melyek közül az uniós jogszabályfordításokban az első kifejezés szerepel egyébként) szokatlan hangzásából adódóan. Persze a kifejezésalkotásnak is megvan a veszélye, de ez inkább nyelvhasználati tényezőkben gyökerezik: elterjed-e használata, illetve adott esetben felismerik-e?

c) **M e g t a r t j u k** az eredeti nyelvi alakot, ami például a *monitoring, projekt* kifejezések esetében elkerülhetetlennek tűnik, hiszen a lehetséges magyar formák (pl. *monitoring: ellenőrzés, felügyelet, nyomon követés* stb.) nem adják vissza ugyanazt a fogalmi tartalmat, annak minden konnotációjával együtt, mint az eredeti. Ennek veszélyforrása a nyelvhasználók körének esetleges ellenállása lehet: a magyar nyelvközösségben igen elterjedt a nyelvművelés szélsőséges értelmezése, melynek következtében az „idegen nyelvi” formákat gyakran helytelennek, kerülendőnek minősítik, figyelmen kívül hagyva azt a szempontot, hogy a nyelv, különösképpen a szaknyelv, alapvetően a valóság minél pontosabb leírására is szolgál, és erre a célnak lehetőleg legmegfelelőbb eszközt kell igénybe vennie. Emellett figyelmen kívül hagyják azt a szempontot is, hogy még ha a grammatika terén esetleg beszélhetünk is helytelen szerkezetéről, a lexikában aligha, hiszen az a tényleges nyelvhasználat függvényében alakul.

Az uniós terminológia típusai használati kör alapján

A speciálisan uniós terminológia megközelíthető egyrészt aszerint, hogy milyen szövegtípusban fordul elő, másrészt fogalmi tartalom alapján is. Szövegtípus alapján két (esetleg három) csoport különíthető el:

a) Az uniós joganyagban előforduló terminológia, pl. *co-decision procedure ~ együttdöntési eljárás, management committee ~ irányítóbizottság*. Ez esetleg még tovább bontható aszerint, hogy az elsődleges joganyagban (az alapszerződésekben) fordul-e elő vagy a másodlagos joganyagban (rendeletek, irányelvek stb.).

b) Olyan terminológia, amely egyéb uniós szövegekben előfordul, jogszabályban nem, vagyis tulajdonképpen eurozsargon, pl. *acquis communautaire ~ közösségi vívmányok*.

Fogalmi tartalom alapján az alábbi típusokba sorolhatjuk az uniós terminológiát:

a) **E u r o z s a r g o n** v a g y **e u r o n y e l v**: ez speciálisan az Unió intézményeinek, bürokráciájának nyelvvezete, nem feltétlenül jogi jellegű terminológia, inkább az intézményrendszer, illetve az Unió mint olyan létezéséből, működéséből adódó sajátos kifejezések. Lehetnek formailag is új szóalkotás eredményei (*eurocrat, eurosceptic, eurospeak*), vagy az is előfordulhat, hogy általában a nyelvek egyetlen nyelvi formát használnak, és bár ennek lehet valamilyen célnyelvi megfelelője, a

tényleges használatban nem fordítják (fr. *acquis communautaire*). Ezek megteremtése az uniós fordítók feladata.

b) **Jogi jellegű terminológia:** ide tartozhatnak egyrészt a kötött, konkrét fogalmi tartalommal bíró jogi kifejezések (*criminal court ~ büntetőbíróság*), másrészt a fogalmi tartalmat nélkülöző, úgynevezett normatív fordulatok (*in witness whereof ~ fentiek hitelül*), illetőleg olyan, nem kifejezetten jogi szakkifejezések, amelyek egy szabályozási pontot ragadnak meg (*quality wine ~ minőségi bor*). Ezek nagyrészt rögzültek a közösségi jogszabályok fordítása során, és jogi ismeretek nélkül kétségkívül nem szabad hozzájuk nyúlni.

c) **Egyéb szakterminológia:** orvosi, műszaki, mezőgazdasági, oktatási stb. kifejezések sorolhatók ide, melyek egy adott, jogszabályban szabályozott szakterület terminusai (*lifelong learning ~ élethosszig tartó tanulás*). Ezért ezek magyar megfelelőinek megalkotásakor az adott szakma képviselőivel való konzultáció a fontos.

d) **Intézménynevek, jogforráscímek:** tulajdonnévként ezeket érdemes külön csoportban számon tartani, célnyelvi formájuk (és esetleg rövidítési rendszerük) megalkotásakor mindenképpen közös formai kritériumok betartása, a többi, már lefordított hasonlóhoz való asszociálhatóság a legfontosabb. Jogforráscímek (beleértve egyébként a másodlagos joganyag egyes jogszabályainak címét is) a magyarban *-ról/ről* végződésűek, ha teljes címükkel szerepelnek, pl. *Protocol on the Statute of the Court of Justice of the European Atomic Energy Community ~ Jegyzőkönyv az Európai Atomenergia-közösség Bíróságának alapokmányáról*, viszont ha csupán hivatkozásként, akkor a formula sorrendje megváltozik, és amellet, hogy kisbetűssé változik (mivel nem cím, csupán hivatkozás), a *szóló* kifejezéssel egészül ki a könnyebb mondatba illeszthetőség érdekében: *az Európai Atomenergia-közösség Bíróságának alapokmányáról szóló jegyzőkönyv*. Intézménynevek hasonlóképpen közös kritériumoknak kell, hogy megfeleljenek, például egy bizottság elnevezése a magyarban először annak működési területét jelöli meg jelzőként, majd típusát: *Management Committee for Cereals ~ Gabonapiaci Irányítóbizottság*⁴. Ami az intézmények nagy- vagy kisbetűvel írását

⁴ Meg kell jegyezni, hogy az intézménynevek magyar fordítása általában elég sok problémát felvet. Éppen az említett (a mezőgazdaság

illeti, tekintettel arra, hogy az Unióban rengeteg, és időnként akár tíz-tizenöt szavas elnevezésű bizottság, munkacsoport stb. létezik, azt az elvet érdemes követni, hogy a gyakran használt elnevezésű, szélesebb jelentőségű intézmények nevei nagybetűvel (pl. *European Parliament* ~ *Európai Parlament*), a marginálisabb jelentőségük miatt ritkábban előforduló, gyakran hosszú, többszörös jelzős szerkezeteket tartalmazó és sokszor a forrásnyelvekben is ingadozó használatú intézménynevek kisbetűvel (pl. *Joint Committee on*

terén különféle piacszervezésekkel foglalkozó) *Management Committee for [...]* szerkezetű bizottságnevek magyar formáját illetően jellemezte óriási káosz a magyar szakmai nyelvhasználatot: egyedül az nem volt vita tárgya, hogy a *committee* magyarul *bizottság*, illetve a konszenzus nagyjából megvalósult azt illetően is, hogy a *management* nem *menedzsment*, hanem *irányító*, de ennek helyesírási hagyományaink szerinti egybeírása a *bizottság* szóval már nem feltétlenül nyilvánvaló mindenki számára. A kritikus pillanat a *for* prepozíció kezelésekor lép fel. Pl. a *Management Committee for Cereals* kifejezés a következő magyar megfelelők felbukkanását eredményezte: *Gabona Irányítóbizottság* ~ *Gabona Irányítóbizottsága* ~ *A Gabona Irányítóbizottsága* ~ *Gabonapiaci Irányítóbizottság*. Az eredeti alapján két főnévi jellegű lexikai elemről kell tulajdonnevet képezni. Nyilvánvalóan az utolsó példa tűnik a „legmagyarosabbnak”, viszont ez egy plusz lexikai elemmel operál az eredetihez képest, tehát értelmező fordítás. A kérdésben érintettek nagy része számára nem tűnt problémásnak a *Gabona Irányítóbizottság*, habár a lehetséges megoldások közül nyelvileg a legkevésbé elfogadható, hiszen a magyarban ilyen esetben, tehát főnevek között, szükség van valamiféle kapcsolóelemre, ami vagy birtokos jelzősítéssel érhető el (második és harmadik példa), vagy egy olyan elem beiktatásával, amely mellékevesíti a jelzői szerepű szót (negyedik), kivéve azt az esetet természetesen, amikor a jelzői szerepű lexikai elem maga is tulajdonnév. Ami az egyes tagok egybe- és különírását illeti, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az angol minden egyes elemet szeret külön írni. Ezért létezhetett sokáig magyarul például a *European Atomic Energy Community Európai Atomenergia Közösség* formában *Európai Atomenergia-közösség* helyett, a helyesírási mellett kétségkívül grammatikai interferencia eredményeként is, hiszen az angol nyelv a története során egyre kötöttebbé váló mondatzórenddel járó redukálódott toldalékrendszerének köszönhetően hajlamos arra, hogy úgy képezzen elnevezéseket, hogy egyszerűen „egymás mellé teszi” a felhasználandó lexikai egységeket mindennemű kapcsolóelem mellőzésével. Ezzel kapcsolatban a magyar fordítónak mindig elővigyázatosnak kell lennie, és ha nem tud összetett szót képezni a tagokból, fel kell oldania azok viszonyát.

Social Problems of Agricultural Workers ~ a mezőgazdasági munkavállalók szociális problémáival foglalkozó vegyes bizottság) íródjanak. Az elnevezések rövid alakjai, tehát jogforráscímek rövidítései, intézménynevekből alkotott betűszavak nem mindig vetnek fel fordítási problémát. Nagyon sok esetben csak az elnevezést szokás lefordítani, annak rövidebb alakja megmarad eredeti formában minden uniós nyelven (pl. *Euratom*, *EURES*). Viszont ha a többi nyelv saját elnevezése szerint rövidít, akkor magyarban is célszerű így tenni (pl. *EMOGA*, *KBER*).

Terminológiai munka az Unióban

A soknyelvű és több munkanyelvű Unióban a fordítószolgálatok (és nemkülönben a tolmács- és konferenciaszolgálat) hatalmas jelentőséggel bírnak, hiszen alapvető feltételeket biztosítanak az intézmények működéséhez. Az Unió fordítószolgálataihoz kapcsolódva terminológiai részlegek is működnek, melyek például különféle elektronikus terminológiai adatbázisokat működtetnek, illetve nyomtatott glosszáriumokat is kiadnak rendszeresen. A legnagyobb jelenlegi közösségi adatbázisok közé tartozik elsősorban az *Eurodicautom*, a világ legnagyobb többnyelvű adatbázisa, mely valamennyi hivatalos nyelven, illetve részben a csatlakozandó országok nyelvével is kiegészülve, több mint 7 millió szócikket tartalmaz, 400 ezer rövidítéssel és több mint 2 millió meghatározással. Az *Eurodicautomot* a 60-as évektől működteti a Bizottság, elérhetősége <http://europa.eu.int/eurodicautom/>. Az *Euterpét* az Európai Parlament tartja fenn, ez interneten jelenleg nem elérhető. A Tanács adatbázisa a *TIS*, elérhetősége <http://tis.consilium.eu.int>. Az előbbieket mellett az Uniós kisebb szervei is tartanak fenn internetes lekérdezőfelülettel rendelkező glosszáriumokat. Ezek sokszor magyar megfelelőket is tartalmaznak, de mivel ezek bevitele meglehetősen koordinálatlanul történik, és a jogszabályok magyar fordításától teljesen függetlenül, sajnos nemigen lehet rájuk támaszkodni.

Jelenleg folyamatban van egy intézményközi nagy terminológiai adatbázis (*IATE*) létrehozása a luxembourgi Fordítóközpont és a Parlament koordinációjában, melyről információ a <http://www.unilat.org/dtil/etis/actasTDCnet/macphail.htm> címen érhető el egyelőre. Már zajlik magyar megfelelőekkel történő feltöltése is a parlamenti magyar fordítók részéről.

A közösségi intézményeknél már most, a csatlakozást megelőző időben is dolgoznak magyar fordítók (Parlament, Tanács, Bizottság, Bíróság, Európai Központi Bank, Fordítóközpont) és tolmácsok (Parlament). Ez utóbbiak kezdeményezésére jött létre egy jelenleg internetes vitafórumként működő, H U t e r m elnevezésű site (<http://groups.yahoo.com/group/HUterm/>), melyen a közösségi terminológia a jogszabályokban már rögzült fordításokon túlmenő részének magyar fordítása megvitatható. A kezdeményezés annál is inkább fontos, mivel a Közösség sajnos intézményesítve nemigen szorgalmazza az egyes intézményeknél dolgozó fordítók együttműködését, és így fennáll a veszélye az elszigetelődésnek, ha önszerveződő módon nem kooperálnak a magyartításban résztvevők.

A terminológiai munka az Igazságügyi Minisztériumban

Az uniós terminológia magyar nyelvű átültetése évekkel ezelőtt megkezdődött, különféle színtereken, ebből következően az egységesség megvalósítása sokszor nagy nehézségekbe ütközik, akár intézményenként is eltérhet bizonyos kifejezések magyar nyelvű használata. Másrészt a magyar fordítói és tolmácsi piac általában a minőség hiányával küzd, dilettantizmus uralja: jórészt nem hivatásos fordítók, nem nyelvi szakemberek fordítják az Unióból beáradó szövegek (pályázatok stb.) jelentős részét (ami persze sokszor a megbízók igénytelenségéből is fakad, akik számára a pusztán idegennyelv-tudás gyakran elegendő biztosíték). Emellett a fordító- és tolmácsképzések színvonala sem biztosított, már csak azért sem, mert a szakmai tapasztalattal, rálátással csakúgy, mint pedagógiai készségekkel bíró oktatókból hiány van. Mindehhez még tegyük hozzá, hogy uniós fordítások esetében általában a magyar a célnyelv, viszont a magyar nyelvi tudatosság, a magyarral kapcsolatos átlagon felüli nyelvi készség rendkívül alacsony nagyon sok fordítónál. Mivel a közösségi jogszabályok fordításán túl a további uniós szövegek fordítása hivatalosan koordinálatlan, ebből sajnos még származhatnak gondok.

Minthogy a csatlakozásig a hatályos közösségi jogszabályokat le kell fordítani a csatlakozni kívánó államok hivatalos nyelvére, a lefordítandó szövegek alapvetően jogi meghatározottsága elég szakmai indokot szolgáltatott ahhoz, hogy Magyarországon az Igazságügyi Minisztérium koordinálja a közösségi jogszabályok fordítását, végezze a jogi lektorálást és az ezzel járó terminológiai egységést. A folyamat koordinálását 1997-ben kezdte meg a

minisztérium, az Európai Közösségi Jogi Főosztályon belül létrehozott Fordításkoordináló Egység (FKE) – 2003-tól Fordításkoordináló, Dokumentációs és Közösségi Jogi Információs Osztály – keretében. Mivel a fordítás (továbbá a nyelvi és szakmai lektorálás) nem házon belül, hanem a közbeszerzési pályázatokat elnyerő fordítócégeknél történik, az FKE-nél fordítók nem dolgoznak, hanem jelenleg kb. negyven jogi lektor (akik nyelvismerettel rendelkező jogászok vagy jogi tanulmányaik befejezése előtt állnak, és egyébként nyelvszakos diplomával rendelkeznek) és hat terminológus (nálunk egyelőre még nemigen külön szakma, nyelvszakos, fordítói végzettség esetükben az elvárás) végzi a nyelvi egységesítést, az eddigi keretek között a csatlakozás időpontjáig. A terminológusok segítik az FKE-nél dolgozó, a jogszabályokat jogi szempontból ellenőrző lektorok munkáját, akik lektorálás közben a terminológusok által feltöltött terminológiai adatbázis (Termin) belső felületén ellenőrizhetik a felmerülő kifejezések magyar megfelelőjét. A jogilag lektorált jogszabályok ezután a Brüsszelben (a Tanácsnál és a Bizottságnál) dolgozó magyar jogász véglegesítőkhöz kerülnek, majd a Kiadóhivatal magyar korrektoraihoz, hogy a csatlakozáskor megjelenhessenek a Hivatalos Lap magyar nyelvű különkiadásában. A már említett, a Közösség különféle intézményeinél dolgozó magyar fordítók egyéb uniós dokumentumokat, illetve újabb jogszabályokat fordítanak, és folyamatos munkakapcsolatban állnak az FKE-vel, munkájuk során pedig alapvetően a Termin internetes felületen (www.eujoagszab.hu) elérhető tartalmát használják (ugyanazt az internetes felületet használják a fordítóirodák is).

A Termin tartalma alapvetően az uniós alapszerződések terminológiájára épül (kb. 1800 kifejezés), másodsorban pedig az úgynevezett másodlagos joganyag (irányelvek, rendeletek stb.) fordítása és lektorálása során felmerülő terminológiát tartalmazza, különféle terminológiai kutatások eredményeként, illetve szaktárcák, releváns intézmények szakértőivel egyeztetve. Természetesen az itt koordinált terminológia alapvetően az euroterminológia azon része, mely jogszabályokban előfordul, vagyis jórészt hiányoznak belőle az eurosargonon kötetlenebb fogalmai. Az adatbázisban jóváhagyott státusszal szereplő, tehát megfelelően kutatott, egyeztetett kifejezések (természetesen adott esetben csak amennyiben az angol/francia/német megfelelők egyezése, illetve a szakterület/szöveggörnyezet ezt alátámasztják) „kötelező jelleggel”

használandók a joganyag fordítása/lektorálása során. Az adatbázis külső, internetes felületén csak a jóváhagyott kifejezések érhetők el. Az internetes keresőfelület természetesen bárki számára használható, jelenleg kb. húszezer kifejezést tartalmaz, és a honlapon található címünkre természetesen szívesen fogadjuk az észrevételeket, kérdéseket e-mailben. Az adatbázis jövője még nem teljesen világos, de nyilvánvaló, hogy amint a Közösség teljesen átveszi a jogszabályok és egyéb uniós szövegek magyarra fordításának koordinálását, a Termin tartalmát a Közösség rendelkezésére bocsátjuk, illetve elképzelhető, hogy bizonyos részét CD-n vagy nyomtatott formában is közzétesszük az IM koordinációjában.

Az FKE-nél zajló terminológiai munka alapvetően két fő részfolyamatra bontható: ezek pedig a kutatás és a kifejezések adatbázisba bevitele. Habár ideális esetben a legcélszerűbb lett volna valamennyi jogszabály átnézése és belőle a terminológia kigyűjtése, kikutatása, adatbázisba bevitele a fordítás, lektorálás megkezdése előtt, tehát a szövegek terminológiai hálójának teljes feltérképezése, majd az egyes szövegek, szövegcsoportok fordítás utáni terminológiai egységesítése (mivel a fordítási folyamat során felmerülhetnek szempontok, melyek az előzetesen tisztázott terminológia megváltoztatását vagy alkalmilag eltérő használatát eredményezik), ez a joganyag hatalmas terjedelme miatt nem volt kivitelezhető. Egyedül tehát az alapszerződések terminológiája az, ami gyakorlatilag teljes egészében bekerült az IM adatbázisába, ezek jelentősége azonban indokolja is ezt, hiszen a másodlagos joganyagban terminológiájukat kötötnen kell használni.

A terminológiai kutatás pragmatikus okokból alapvetően az FKE-nél dolgozó jogi lektorok kérésére (ritkábban külső megkeresésre, vagy a fordítóirodák, illetve az Uniónál dolgozó lektorok, fordítók kérésére) történik. Természetesen nemcsak problémás kifejezések kerülnek be az adatbázisba, hanem a pusztán jóváhagyást igénylők is, a szigorúan jogi kifejezések magyar megfelelőinek megállapítása pedig nem elsősorban a terminológusok feladata, hanem a jogi lektor tárja fel a kifejezés jelentését, háttérét, majd az általa javasolt magyar megfelelő kerül az adatbázisba.

A kutatási módszerek közül a k o n t e x t u s tanulmányozása az első: az adott jogszabályban előfordulhat, hogy a kifejezéshez definíció is járul, illetve a szöveggörnyezet nyilvánvalóan jobban

megvilágíthatja a jelentést. Ami az adott jogszabály szövegén túl adott esetben a közösségi jogi szövegek alkotta korpusz egészének tágabb szövegkörnyezetét is jelenti, vagyis bizonyos kifejezések esetén hasznos lehet feltárni, hogy más szöveghelyeken milyen jelentéssel bír (így sokszor a több eredeti nyelvű megfelelő egymáshoz rendelésének eltérő voltára derülhet fény, ami a jelentés megállapításánál segíthet).

Amint arra korábban utaltam, más nyelvi változatok, adott esetben nemcsak a francia és a német, hanem a többi nyelvi változat tanulmányozása szintén alapvető fontosságú. Itt nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a joganyagon belül sem feltétlenül konzekvens a szóhasználat az egyes nyelvi változatok tekintetében, tehát a magyar megfelelő keresésénél olykor kellő rugalmasságot kell és lehet alkalmazni.

A kutatás során a következő lépés a segédanyagok használata. Ezek közül nyilván a szótárak, szakszótárak, nyomtatott és internetes glosszáriumok, szakkönyvek a legfontosabbak, illetve a magyar jogszabályok szövege, különös tekintettel a harmonizált jogszabályokra (habár meg kell említeni, hogy sokszor ezek nyelvi szempontból kifogásolhatóak). Érdemes külön kiemelni a vámtarifában szereplő árumegnevezéseket, amelyek esetén – különösen az 1996 utáni szövegekben – az adott kódnak megfelelő magyar vámtarifában szereplő árumegnevezés a használandó. Az internet természetesen nem minden fenntartás nélkül kezelendő, és a forrás megbízhatóságát mindig ellenőrizni kell (szakmai intézmények stb. honlapjai általában nyilván inkább mérvadóak). Figyelnünk kell arra is, hogy újabb terminológia használata ezeken a helyeken is igazodhat.

Ha a kutatás addig nem járt sikerrel, illetve ha nagyobb jelentőségű/gyakori kifejezésről van szó, érdemes bevonni szakértőket (általában szaktárcák, tudományos intézmények részéről). Persze el kell ismerni, hogy bár arra törekszünk a szakmai konzultáció során, hogy a szakmában meghonosodott kifejezést megtaláljuk, sok esetben éppen ennek a meghonosodottságnak a hiányát, a párhuzamos alakok, megfelelők egymás mellett élését vagyunk kénytelenek tapasztalni. Nagyobb jelentőségű projekteknél (mint pl. az Amszterdami Szerződés fordítása) intézményközi terminológiai bizottság összehívására is sor került már.

A Termin alapvetően angol–magyar kifejezéspárokra épül, de a francia és a német megfelelőket is tartalmazza a biztos eligazodás

érdekében. Általában szótári alakok szerepelnek címszóként. Egy jelentést egyetlen rekordban szerepeltetünk. A különböző jelentések között az eligazodást a szakterület (pl. monetáris politika, erdszet stb.) megnevezése, illetve a források (a jogszabály ún. Celex-száma vagy szöveges forrásmegjelölés) megjelölése segíti. Ez utóbbiak azért is fontosak, mivel alapvetően nem szótárról van szó, hanem egy konkrét szövegekhez kötődő szöszedetről, ahol ezért elengedhetetlenül fontos a glosszáriumban szereplő kifejezések előfordulásainak jelölése.

Mivel nem szótárat készítünk, a mindennapi kifejezéseket, azok szótárakban fellelhető alakját nem feltétlenül szerepeltetjük az adatbázisban. A kifejezéseknél különbséget kell tenni az olyan (angol–magyar–német–francia) egymáshoz rendelések között, amelyeknél adott jelentésben egy angol kifejezés csak egyetlen magyar megfelelővel fordítható (pl. a bizottságok, intézmények nevei, egyes fontosabb jogintézmények megjelölése, a vámtarifákban szereplő kifejezések), illetve azok között az esetek között, ahol adott esetben több magyar megfelelő is helyes lehet, akár még a jogszabálysövegekben is. Az egyes szavak magyar megfelelőinek megtalálása, véglegesítése során elsődleges szempont, hogy a választott magyar megfelelő az adott forrásszövegekben egyértelműen azt a jelentést hordozza, mint az idegen nyelvi párja. Mondatok, tagmondatok (vagyis alany–állítmányi viszonyt tartalmazó kifejezések) felvételét lehetőség szerint kerüljük. Ezek közül a gyakoribb fordulatok úgyis megtalálhatók a joganyag fordítóinak készült útmutatóban és az uniós Form of Acts magyar verziójában (<http://www.im.hu/adat/letoltes/UTMUTATO2003.pdf> és <http://www.im.hu/adat/letoltes/FoA.pdf>); másrészt egy glosszárium elvileg a fordítást, lektorálást segítő kifejezéseket tartalmaz, nem pedig olyan nyelvi egységeket, melyek megalkotása épp a fordító feladata.

A megírással kapcsolatban köszönettel tartozom Számadó Tamásnak (Igazságügyi Minisztérium).

Irodalom

- Andrássy György 2001. Nyelvek és nyelvi jog az ezredfordulón. *Jogtudományi Közlöny* 2001. július–augusztus: 265–78.
- Bart István – Klaudy Kinga 2003. EU-fordítóiskola.
- Christ, Herbert 1999. Az európai nyelvpolitika kihatása az idegennyelv-
oktatásra. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv,
hatalom, egyenlőség*. Corvina. Budapest. 197–208.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű
terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 287–297.
- Dróth Júlia 2002. A fordítástudomány és a nyelvtudomány
együttműködéséről. *Fordítástudomány* 5–14.
- Horváth Ildikó 2002. Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája.
Fordítástudomány 15–47.
- Horváth Ildikó – Szabari Krisztina – Volford Katalin (szerk.) 2000.
Fordítás és tolmácsolás a világban. ELTE BTK Fordító- és
Tolmácsképző Központ. Budapest.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica.
Budapest.
- Klaudy Kinga 2001. Mít tehet a fordítástudomány a magyar nyelv
„korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 145–52.
- Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer
Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. 381–409
- Somssich Réka – Varga Katalin 2001. Egységesség és terminológia a
közösségi joganyag fordításában Magyarországon. *Terminologie et
traduction* 2: 58–81.
- Szabari Krisztina 1998. Az Európai Unió és a nyelvek. In: G. Molnár
Barbara (szerk.): *Nyelvpolitika*. Veszprémi Egyetem. Veszprém. 56–7.
- Szabari Krisztina 1999. *Tolmácsolás*. Scholastica. Budapest.
- Számadó Tamás – Várnai Judit Szilvia 2003. [A közösségi terminológia
egységesítése az IM-ben].
<http://groups.yahoo.com/group/HUterm/files/> (a *HUterm* alapötlete és
a *Bemutakozások* mappákban)
- Szépe György 1998. Az európai „csatlakozás” néhány nyelvi vonatkozása.
In: G. Molnár Barbara (szerk.): *Nyelvpolitika*. Veszprémi Egyetem.
Veszprém. 75–85.
- Truchot, Claude 1999. Az Európai Közösség nyelvpolitikájának
kibontakozása. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv,
hatalom, egyenlőség*. Corvina. Budapest. 181–96.
- Várnai Judit Szilvia 2004. A magyar eurozsargonról és
euroterminológiáról. *Magyar Nyelvjárások* (megjelenőben)
- Zimányi Árpád 2003. A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból.
Magyar Nyelvőr: 12–23.

Terminológia és reáliák

(Különös tekintettel nemzetközi szervezetek, rövidítések
angol–magyar fordítási kérdéseire)

Papp Nándor

ELTE, BTK, Angol–Amerikai Intézet

„*Nekünk Mohács kell*” olvasom Krausz Barnabás cikkét¹, s azon gondolkodom, hogyan fordítanám le a címet, hogy sejtsem a külföldi olvasóval azt, amit az eredeti sugall a magyar publikum számára: itt olyan dolog fog következni, amire nem igazán lehetünk büszkék. (És végigolvasva a cikket, tényleg: a szerző élesen ostromozza publicisztikájában a mai magyar valóság egy adott jelenségét.) Elképzelem, amint tanult angol/amerikai kollégám kezébe veszi a szótárt/lexikont, hogy tisztázza „Mohács”-ot, hisz ez a kulcsszó, ez vetíti előre már a címben az egész írás üzenetét.

Mohács

- (1) város Baranya megyében,
- (2) kikötő a Dunán
- (3) ismert a népszokásokról, a télbúcsúztató busójárásról
- (4) határában zajlott le 1526. augusztus 29-én a mohácsi csata (lásd: mohácsi vész).

Ide tehát nem szótár kell, nem is lexikon, hanem történelemkönyv. És mit tudunk meg?

Tomori Pál kalocsai érsek és Szapolyai György szepesi ispán által vezetett magyar sereget 2-3 óra alatt szétverte a többszörös túlerőben lévő, I. Szulejmán, (the Magnificent) által vezetett török sereg. Csúfos, szégyenletes és megalázó vereség volt ez, mert a magyar főnemesség nem tudta megszervezni az ország védelmét. Sok egyéb tényező mellett széthúzásuk, hatalmi harcaik, önös érdekeik érvényesítésére való törekvés, a török veszélyének nem kellő mérlegelése vezetett a súlyos nemzeti katasztrófához, mely sok emberáldozatot követelt (zömében külföldi misszionáriusok?!). Noha a magyar katonai vezetők súlyos veszteséget szenvedtek, az igazi, tényleges magyar haderő szinte érintetlen maradt a mohácsi csatában. (Lázár István 2002: 103) Áldozata lett a csatának a kormányzati vezetők tekintélyes része: az országbíró, a pohárnokmester, több kamarás és udvarmester, 7 főpap (mindkét érsek, Tomori Pál kalocsai érsek is) öt püspök (a püspöki kar fele).

A középfokú közigazgatás legalább 7 főispánt veszített (9 megye veszítette el vezetőjét). Továbbá sok tekintélyes főúr elveszejtése is súlyos csapás volt Magyarország számára. Menekülés közben meghalt a 20 éves II. Lajos magyar király is. Következmények: megbénult az ország igazgatása, irányítása, a törvénykezés, a középkori magyar állam bukása, a 150 éves török uralom kezdete, három részre szakadt Magyarország. A 225 éves (1301-1526) európaizálódás sikere most megszakadt (Barta János 2002: 205-206).

Nos, Mohács egy teljes, totális, csúfos, szégyenletes, megalázó vereség, nemzeti katasztrófa, melyet a magyarok bizonyos mértékben maguknak is köszönhetnek. A fentiek fényében a „*Nekünk Mohács kell*” angol fordításául valószínűleg a *Do we want yet another national disaster?* megoldást javasolnám első helyen.

Frontier

Az ellentétes folyamatra – az angol, pontosabban: amerikai reáliák magyarra fordítására – ad szép példát Göncz Árpád „Hütlenségesen” című 1986-ban írott esszéjében (Göncz 1991: 14-16)

EMMA: What's in Alaska?

WESLEY: The frontier.

... „frontier”. [...] a „határ”. Vagy a „határvidék”. Csak épp hogy a „frontier”-nek – az amerikai mű esetében – ennél sokkal több a jelentéstartalma: az Egyesült Államok történelmének hőskorát idézi, a szűzföldek meghódítását, a szabad földfoglalás korszakát, az úttörők nemzedékeinek évszázados előrenyomulását a Csendes-óceán, a nyugati part felé. A „frontier” nem vonal, még csak nem is államhatárhoz kötött fogalom: áldozatos, jövőteremtő emberi erőfeszítés, a „nagy vállalkozás” földrajzi színtere, a szó minden hangulati velejárójával. A „frontier” az „frontier” – se több, se kevesebb. Amit a magyar szövegben mégis hiába írnék le, aki az Egyesült Államok történetében nem járatos, annak a szó semmit sem mond. Írjam hát azt, hogy (a szó pontos szótári értelmében): Ott a „határ”? Vagy: Ott a „határvidék”? (Van az másutt is!) Vagy - az átlagos Amerika-ismeretre apellálva: Ott a „vadnyugat”? (Ja, a cowboyok!) Vagy a „vad”-at netán elhagyva. Ott a „Nyugat”? (Az EGK? Amerikában?)

Reménytelen.

A „határ”, a „határvidék” magyar megfelelőjét, a „gyepű”-t, a „gyepű-elvé”-t sem választhatom, annyira más kort, más történelmi alaphelyzetet idéz, hisz a „frontier”, a „határ” lezáró, elválasztó értelmével szemben a hozzá fűződő képzetek révén épp a határtalan, táguló nyitottságot érzékelteti. [...] „Ma ott a jövő” – írom le végül, némi szakmai lelkiismeret-furdalással. [...] S aggódva várom jól képzett, tehát szigorú kritikusomat, aki [...] kimondja a kurta kis mondat fölött a megfellebbezhetetlen ítéletet:

„*Ezt másként is lehetett volna fordítani!*”

Hát persze, hogy lehetett volna. [...] Lehetni mindent lehet. Csak éppen nem szabad. Nem érdemes. [...] Hiszen mi az, ami a „frontier” szóban kimondatlanul benne rejlik? Az, hogy ott van a föld, a megélhetés, ott a *szabadság*, ott nincs elnyomás, kiszolgáltatottság, ott nincsenek *szülők*, [...] Hogy ott a *jövő*.

Definíció

Azt hiszem, a fenti két példa is jól megvilágítja a reáliák jellegét, s a fordításukhoz kötődő fordítói dilemmákat. A „lefordíthatatlan” fordításának kérdését. (Azt persze tudjuk, hogy a nehézségek ellenére sincs lefordíthatatlan.) A reáliákat a szakirodalom úgy definiálja, hogy olyan szavak, fogalmak, amelyek egy adott nyelvi kultúrára jellemzőek, ahhoz kötődnek, abban gyökereznek, s általában más nyelvkultúrában nincs ekvivalensük (vö. Klaudy 1997: 36-37, Valló 2002: 43-45). A tekintetben azonban, hogy mit sorolunk ide, és mit nem, már nagyon megoszlik a szakma. Találkozhatunk szűkebb és tágabb értelmezéssel. Mi ez utóbbihoz csatlakozunk, s idesoroljuk nemcsak a történelmi fogalmakat, hanem a történelmi fogalmak analógiájának nyomán a gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális élet eseményeit, jelenségeit, szerveződéseit is. Ezért úgy gondoljuk, ide tartoznak a nemzetközi szervezetek neve, rövidítései, intézmények, szerződések, fogalmak, terminus technicusok stb., hisz ezek is kultúrafüggő fogalmak: egy adott (szub)kultúra termékei, s denotatív, asszociatív és érzelmi tartalmuk túlmutat a fogalmat jelölő szavakban foglalt tartalom (Vö. Valló 2002: 43-45). Ezek fordítása helyenként talán nem olyan problematikus, mint némely történelmi fogalomé, ahol a széles szemantikai, asszociatív és érzelmi tartomány miatt könnyen előfordulhat, hogy más és más lesz ugyanannak a reáliának a célnyelvi fordítása a különböző kontextusokban. Ugyanakkor azonban megjelennek más gondok.

Mivel a reáliáknak a célnyelvben nincs ekvivalensük, komoly fordítói kihívás azok átültetése. Általában ahány fordító, annyi megoldás, hisz a reália által a forrásnyelvben jelzett fogalom széles szemantikai mezejét, asszociációs kötődéseit, érzelmi kapcsolódásait, hangulatát, stílusát mind mérlegeli a fordító, s a végén szubjektív döntést hoz. (Lásd Göncz Árpád fejtegetését.) Ráadásul terjedelmi határok is megkötik a fordító kezét, hisz egy-egy reália átültetésekor nem merülhet hosszadalmas magyarázgatásba, vég nélküli lábjegyzetelésbe.

Legelőször is hadd adjak egy rövid tipológiai áttekintést a nemzetközi szervezetek, rövidítések, intézmények nevének magyar fordítási gyakorlatáról. Következtetéseimet azonban a reáliák „honosításának” („magyarításának”) szélesebb kontextusában szeretném levonni.

Tipológia

I. Típus: Teljes magyarítás, a fogalom pontos magyar fordítása. Összefüggő szövegben visszautalás a magyar fordítás szavainak kezdőbetűiből kialakított betűszóval, rövidítéssel történik. A leginkább honosított típus, jól illeszkedik a magyar nyelvi közegbe fogalmilag is, hangtanilag is.

ENSZ – Egyesült Nemzetek Szervezete

UNO – United Nations Organization (1945)

EBESZ – Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet

OSCE – Organization for Security and Cooperation in Europe
(1975, 1994)

NAÜ – Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (Népszabadság)

IAEA – International Atomic Energy Agency (1957)

IAEA - Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (Magyar Hírlap)

AÁSZ – Amerikai Államok Szervezete

OAS – Organization of American States

KEK – Közép-európai Kezdeményezés

CEI – Central European Initiative

II. Típus: Az eredeti megtartása, tehát az előzőnek pont az ellentéte, a legkevésbé honosított típus. Az eredeti angol betűszó vált általánossá a köztudatban. (A rövidítést nem oldják fel sem angolul, sem magyarul. Hogy pontosan minek a rövidítése, nem is mindenki tudja. Legjobb esetben csak a fogalom tartalmát.) Magyarázat, fordítás általában nem kíséri.

Két altípusát lehet megkülönböztetni:

a) A betűszót összevonva, magyarosan olvassuk ki, szinte magyar betűszóként használjuk.

NATO – North Atlantic Treaty Organization (kiejtése: nátó) (1949) Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (kiejtése: uneszkó) (1945) Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete

b) A betűszót angolosan (összevonva vagy betűnként, az angol betűzés szabályai szerint) olvassuk ki. Idegenszerűsége egyértelmű.

OK – (angolos kiejtés: oké)

WBO – World Boxing Organization (angolos kiejtés: dabljú bí ó)

CNN – Cable News Network (angolos kiejtés: szí en en)

BBC – British Broadcasting Corporation (angolos kiejtés: bí bí szí)

FBI – Federal Bureau of Investigation (angolos kiejtés: ef bí áj)

CIA – Central Investigation Agency (angolos kiejtés: szí áj éj)

GDP – Gross Domestic Product (angolos kiejtés: dzsí dí pí)

IBM – International Business Machines (angolos kiejtés: áj bí em)

AIDS – Acquired Immune Deficiency Syndrome (angolos kiejtés: éjdz) E-mail – (angolos kiejtés: í mél)

CSFB – (Credit Suisse First Boston) Magyar Nemzet, 2004. január 15. gazdasági rovat (angol betűszó, nincs se fordítás, se feloldás, se magyarázat, se kiejtés)

III. Típus: Kevert, hibrid típusok. (Sokszor átjárás az altípusok között, ingadozás, bizonytalanság, többféle gyakorlat: néha így – néha úgy)

a) A fogalom megnevezésére az angol betűszót használjuk (magyarosan kiejtve) – a rövidítés feloldására viszont a magyar

fordítást. (Célközönségtől függően néha a kettő együtt is előfordulhat, ha az értelmezés szükséges, pl. WHO, FAO)

USA – Amerikai Egyesült Államok (kiejtése magyaros: usa)

(de ilyen magyar betűszó nincs: *AEÁ)

WHO – Egészségügyi Világszervezet (kiejtése magyaros: véháó) (1948)

(de ilyen magyar betűszó nincs: *EV(SZ))

FAO - Egyesült Nemzetek Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (kiejtése magyaros:faó)

NAFTA – North American Free Trade Agreement/Association (1993. IX.)

Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás/Társulás

b) Angol rövidítés (általában angolosan kiejtve) – első előforduláskor magyar fordítással

OECD – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (1961) (néha magyaros kiejtéssel: oecédé)

c) Az idegen betűszót fordítás nem, csak magyarázat kíséri (néha az sem) A III. b) és c) között sokszor ingadozás tapasztalható.

SARS – Severe Acute Respiratory Syndrome – atípusos tüdőgyulladás, (néha: súlyos akut légúti tünetcsoport)

NASA – National Aeronautics and Space Administration – amerikai űrkutatási hivatal

(helytelenül központ)

OECD – a fejlett ipari országokat tömörítő szervezet

FDA – Food and Drug Administration – amerikai élelmiszerengedélyezési hivatal

Fed – Federal Reserve – az amerikai (központi) jegybank

d) Az angol betűszó magyar nyelvű magyarázattal kapcsolva (az angol betűszó valamely elemét/elemeit magyarul megismétli a hozzáfűzött értelmezés)

HIV-vírus

FBI nyomozóiroda

CNN hírtelevízió

e) a tökéletes hibrid reália: jelzős szerkezet, az egyik elem magyar, a másik angol

csatolt fájl (=elektromos úton továbbított levél melléklete)

A fenti igen sokszínű gyakorlat fényében felmerül a kérdés: Fordítunk? Nem fordítunk? Mit fordítunk? Hogyan fordítunk? Milyen gyakorlatot követünk? Lényeges-e, hogy írásbeli vagy

szóbeli kommunikációról van-e szó? 100%-os választ talán nem, de útmutatást kaphatunk, ha tanulmányozzuk az új fogalmak megjelenésének körülményeit a magyar nyelvkultúrában, a reáliák befogadására való magyar kulturális és nyelvi hajlamot, készséget, a magyarul beszélők nyelvhasználatának tudatosságát, igényeit, igényességét. Végül is a fordítás célközönség számára készül, melynek igényei, elvárásai vannak.

Globalizáció

A tipológiailag igen változatos gyakorlat kialakulásának vizsgálatokor először is a kívülről jövő fogalomnak (reáliának, szakkifejezésnek) a magyar nyelvkultúrába való belépésének a körülményeit kell számba vennünk. Ezek ugyanis döntő fontosságúak abban, hogy milyen néven rögzül, mondjuk egy Amerikából elindult fogalom, nálunk. Először is fontos a *mikor*, azaz milyen korban, kultúránk fejlődésének mely időszakában jelenik meg egy eredetileg más, „idegen” kultúrában gyökerező fogalom. (Például a reformkor, századforduló, a hidegháború időszaka, az enyhülés évei, napjaink információs forradalma más és más történelmi időszakok, ennek megfelelően más és más az idegen fogalom befogadásával kapcsolatos készség.)

Ugye, azt látjuk, hogy valójában „kulturális globalizáció”-ról beszélünk, azaz egy adott kultúra vagy több összefonódó kultúra adott termékének, jelenségének térhódításáról egy másik kultúrában. Hogy a jelenséget csak nem régen hívjuk „globalizációnak”, nem változtat a tényeken. Évszázados, évezredes gyakorlat, hogy érintkező kultúrák megosztják „javaikat”, átadnak egymásnak „termékeikből”. Általában egy gazdaságilag „fejlettebb”, domináns kultúra hat egy másikra vagy másokra. De van példa az ellenkezőjére is.

A II. világháború utáni gazdasági növekedés, a termelés expanziója, a fogyasztói társadalom bővülése, a tömegfogyasztás megjelenése, a technikai, technológiai fejlődés, a távolságok lerövidülése, a határok átjárhatósága, a kultúrák egymással való kommunikációja, a kirobbanó információs forradalom felgyorsította, világméretűvé tette a kulturális internacionalizációt, a nemzetköziesedés folyamatát. A kulturális kapuk szélesre tárultak, s jön be rajta minden. (Magyarországra különösen az 1989-90-es rendszerváltást követően.) Ez természetesen hozza magával sok kultúra reáliáinak megjelenését, különböző szakmák,

tudományágak, kereskedelmi termékek, szolgáltatások szakkifejezéseinek garmadát, a technikai, technológiai fejlődés „legújabb sikolyainak” áradatát. Új szavak, szókapcsolatok, kifejezések, betűszavak jelennek meg az új fogalmak hátán – iszonyatos mennyiségben, iszonyatos gyorsasággal. A lényeg az új fogalom megjelenése, s annak nyelvi következménye csak másodlagos. Tehát nem pusztán témérdek sok idegen (elsősorban angol) szó megjelenésével van dolgunk. Itt hódító körútra induló, kézzel fogható termékekről, jelenségekről, eseményekről, koncepciókról, intézményekről, szervezetekről, szokásokról, emberi viszonyokról stb. van szó, amelyek helyet kérnek maguknak a céltársadalomban, a befogadó társadalomban: a magyar társadalomban. S ha van rá vevő, akkor neve is lesz ennek a sok újnak. Hogy milyen nyelven, milyen szóval nevezzük meg, hogy milyen „néven illatozik a rózsza”, attól függ, ki vállalja a „keresztapaságot”, ki tud vagy akar nevet adni a megjelent új fogalomnak. Kellően gyors-e az ötlettel a „keresztapa”, mielőtt még az eredeti nyelven honosodik meg a fogalom? Elég szellemes-e, tömör-e és kifejező-e a javasolt elnevezés? Ezekről függ, milyen néven terjed el az új fogalom. Azt hiszem, világos, hogy a fordítók vagy az adott forrásnyelvi kultúrát jól ismerő szakemberek számára adott elsődlegesen a „keresztapa”-szerep, bár napjainkban az internetező gimnazista is könnyen válhat azzá. (Az Internet elterjedésével a „magyarítás”, a „honosítás” új kihívások elé néz.) Ebben az iszonyatos sebességgel változó világban már nincs idő az Akadémia rábólintó jóváhagyására, ha egyszer megjelenik a színen/piacon a *hamburger*, a *CD*, a *DVD* vagy a tőzsdei alkusz, bocsánat: *bróker*. (S bizony a tiltás is következmény nélkül maradhat, bármennyire is ágál egy-egy elnevezés miatt az anyanyelvi bizottság.) Tehát nem elhanyagolható tényező a befogadó kultúrának a **honosítási reakciósebessége**.

Szellemes, jó példa volt annak idején a La Manche csatorna alatt megépült alagút gyors magyarítása, a „*Csalagút*”. Hasonlóan sikeres magyarítás az „ökölvívás”. A „*számítógéppel*” már lassabb volt a magyar keresztapa, hisz a „*komputer*”-rel fej-fej mellett fut, s nem is elég pontos, hisz nemcsak „számító” a gép. A „*magánosítás*”, úgy tűnik, alulmaradt a „*privatizáció*”-val szemben, az „*acquis*” még mindig versenyben van a „*közösségi joganyag*”-gal, a „*GDP*” az „*GDP*” sokkal inkább, mint „*bruttó nemzeti össztermék*”. A „*bróker*” már csak „*bróker*” marad egyszer

és mindenkorra Kulcsár Attilával vagy nélküle. „*Csatolt fájl*” marad az „*e-mail*” melléklete, s marad az *AIDS*, a *SARS* vagy a *NASA*.

A honosítási reakciósebesség is csak egy tényező azonban abban, hogy egy új fogalom hogyan rögzül a befogadó kultúrában. Fontos a kor, a *politikai miliő* is, amelyben „landol” a fogalom a magyar tájon. Voltak idők, amikor mindent fordítottunk. Még a neveket is. Olvastam drámát magyar fordításban Shakespeare Vilmostól, kisregényt Dosztojevszkij Tódortól és Tolsztoj Leótól. Az én korosztályom nem ismerte Jules Verne-t, mi Verne Gyulát olvastunk. S ez a helyzet az ENSZ, EBESZ, NAÜ stb. esetében is. Igen, de akkor mi a helyzet a NATO, FBI, CIA esetében? Miért nem fordították le ezeket is magyarra? Ezek is kb. abban az időben léptek be a magyar „légtérbe”. (A tipológiai részben a szervezetek, intézmények, rövidítések után szereplő évszámok a megalakulás időpontját jelzik. Láthatjuk, hogy a magyar fordítási gyakorlat nem vagy nemcsak évszámfüggő.) Más okra nem tudok itt gondolni, mint arra, hogy igen limitált felhasználói kör számára volt ez akkor releváns. Akiknek hivatalból tudniuk kellett, hogy mik is ezek az intézmények, azok tudták. A „köznép” számára elég volt annyi, hogy ezek szörnyűséges szervezetek, esküdt ellenségei népi demokráciánknak, és arra szövetkeztek, hogy azt megdöntsék. Amikor ezek a fogalmak kiléptek a szűk szakmai közezből, már ebben a formában honosodtak meg Magyarországon.

Fontos az is, hogy nyelvi értelemben *hol* landol a reália, milyen társadalmi rétegben, kik a befogadók: a szűkebb szakmai közösség vagy a szélesebb közvélemény? Mely korcsoport? Kik a felhasználók? Ez már a *saknyelv* – *köznyelv* közötti kapcsolatot, az átjárhatóságot és annak határait érinti. (Lásd a „primitív” szó használatát a bírói döntés indoklásában.) Itt vetődik fel igazán a *Kinek fordítunk* kérdése. (Hasznos tapasztalat lehet a napi sajtó gyakorlata. Széles spektrumú olvasótábort szolgálnak ki, tehát általában a III. típusú, kombinált megoldásokra találunk példát. A szűkebb szakmai közönség számára szóló szövegekben a fogalom azonosítása, azonosíthatósága a fontos, ezért gyakran megmarad az eredeti elnevezés.)

A hol fogalmába tartozik az is, hogy *mely generáció* körében ereszt gyökeret egy-egy külföldi reália.

- Még azt hiszi, beveszem azt a sok „*bullshit*”-et. (Kihallgatott beszélgetés a villamoson.)

„... ha nem felel meg a főnöki követelményeknek, *lúzer* lesz, és eláshatja magát, ... Ez blabla, ... Ez nem *tuti*, ez nem *trendi*.”⁵

Mert kérem, a „*bullshit*” az „*bullshit*”, nem *ostobaság*, *badarság* vagy *marhaság*, s a „*lúzer*” is kevésbé tragikus hős, mint az *örök vesztes*.

Igen fontos, hogy *milyen nyelvből, kultúrából* jön a reália, hogy mi a nyelv mögött álló kultúra presztízse a befogadó kultúrában. Nézzük csak meg!

orosz

CEB – (1949) Szavjét Ekonomicseszkoj Vzaimopomoscsi (Tudja ezt ma valaki?)

KGST – Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa

S mi az, amit átvettünk? Ime: kolhoz, szovhoz, daváj, tovaris, konyec

angol

A fogyasztói társadalom szinte minden kínálatát, mert az Very English – Very Good”⁶

olasz

Pentagonale (KEK), cappucino, tiramisu, pizza, spaghetti

arab

baksis, Al Ahram, Al Kaida, Al Dzsezíra

kínai

tace pao

Ismeretlen eredetű kulturális egyveleg

K&H (Akár a nyelvi globalizáció és a betűszavak integrálódásának szimbóluma is lehetne.) Kereskedelmi és Hitel Bank: Magyarországon, belga tulajdonossal. A K, H betűk magyar kiejtéssel (ká, há), a „&”-jel viszont angolosan (end), lásd K&H bróker botrány (káendhá)

Elvárások

Mi lehet elvárás egy a magyar kultúrában megjelenő új fogalom „honosítása” tekintetében?

1. Legyen, vagy ne legyen magyar ekvivalense? Azaz az ENSZ-típusú megoldást vagy a NATO-típusú megoldást részesítjük-e előnyben? Magyar kulturális közegben az nem lehet vitás, hogy az „atípusos tudógyulladás”-nak nagyobb a kommunikációs értéke, mint a „SARS”-nak. (Nem beszélve arról, hogy az angol betűszó magyar kontextusban való kiejtése elég frivol.) Az eredeti, idegen

(betű)szó megtartása csak jobb híján merülhet fel, vagy ideiglenes jelleggel. (Én egy „djuice”-szal mind a mai napig nem tudok mit kezdeni.)

2. Legyen a magyar ekvivalens egyértelmű, világos minden nyelvhasználó számára. (A szakember számára is, és az „utca embere” számára is.) Tükrözze a lényegét. (A víz alatti és légköri nukleáris fegyverkísérletek tilalmára vonatkozó „atomcsend” egyezmény (1963) – bár ez a hivatalosan elfogadott – számomra kevés a „nuclear test ban”-re. Az „atomsorompó” már lényegesen jobb a „non-proliferation”-re.) Ugyanakkor lehet, hogy a magyarázó jellegű „atípusos tüdőgyulladás”-sal jobban elérjük célunkat, mint a nehézkes, bár orvosilag és nyelvileg pontosabb magyar fordítással: „súlyos akut légúti tünetcsoport”.

3. A nemzetközi szakmai körökben mozgó szakember számára is adjon segítséget, ezért az eredeti és a magyar verzió együttes szerepeltetése legalább egyszer egy kontextuson belül jogos igény lehet. Tehát: „atípusos tüdőgyulladás” (SARS)

4. Legyen a magyarított verzió a befogadó kultúrába illeszkedő (negatív példa: nonproliferáció, interoperabilitás). Tükrözze a magyar kultúra szellemiségét, logikáját.

5. Egy-egy könnyen memorizálható, netán szellemes megoldás sem hátrány (negatív példa: nonproliferáció, interoperabilitás).

6. Illeszkedjen a magyar nyelv rendszerébe hangtanilag is, morfológiailag is. Legyen könnyen kiejthető. (Nekem egy szótagzáró „jl” már aggályos, lásd: „fájl”) A magyar nyelv agglutináló, tehát jó, ha könnyen toldalékolható az elfogadott verzió, (betű)szó. Próbáljuk csak meg toldalékolni a „CIA”-t!

7. Gyors reakciósebesség, azaz legyen minél előbb adekvát, igényes „honosított” verzió, hogy ne a kényszermegoldás eressen gyökeret.

A magyar hatása az angolra

A fentiekben olvashattuk, hogy évszázados, évezredes gyakorlat, hogy érintkező kultúrák megosztják „javaikat”, átadnak egymásnak „termékeikből”. Általában egy gazdaságilag „fejlettebb”, domináns kultúra hat egy másikra vagy másokra. De van példa az ellenkezőjére is! Nemcsak az angol nyelvű kultúrák fogalmai, szavai hatolnak be a magyar kultúrába, hanem egy adott kulturális szimbiózis esetén fordítva is lehetséges. (Pl. Nagy-Britannia indiai

jelenléte során sok indiai szóval bővült az angol szókincs, Ausztrália bennszülött kultúrájának hatása az ottani angol nyelvhasználatra.)

Magyarországon, főleg Budapesten, egyre több külföldi él. Jelentős részük angol nyelvű: anyanyelvként vagy tanult nyelvként – második vagy idegen nyelvként – az angolt használja itteni munkájában. Itteni életük során szembekerülnek a magyar élet realitásaival, a magyar kultúra realitáival. Ebben a helyzetben természetesen a magyar a domináns kultúra. Érdeemes megvizsgálni a Magyarországon dolgozó külföldiek számára kiadott angol nyelvű *Budapest Sun* reáliakezelési gyakorlatát. Szó- és fogalomhasználatában tükröződik, hogy a lap feltételez olvasói részéről bizonyos kulturális ismeretet Magyarországról.

Budapest Sun (August 14-20, 2003)

PSZAF death threats (page 1)

HM planning wholesale cuts in forces (page 1)

Bringing the *plázs* to Budapest's Duna Shore (page 3)

... instead of passing out from heat exhaustion, one made the most of the beer tents (Ft 200 a *korsó*, one could not complain). [.....] I ate at several of the million or so *Laci Konyha* sausage shops and paid a fortune for a sausage (page S16)

A lap más példányaiban is gyakran előfordul hogy a bor Ft 1,450 per *two-deci glass* in a *vendéglő* or a *söröző*.

Konklúzió

A nemzetköziesedés folyamatában a kulturális javak is áramlanak, velük új fogalmak, reáliák. Ha társadalmi igényt elégítenek ki, integrálódnak a célkultúrában. Hogy milyen néven, formában, „honosítva” vagy eredeti néven, azt a (helyi) (nyelv)kultúra nyitottsága, befogadókészsége, képessége, hajlandósága, hagyományai döntik el.

Jegyzetek

1. Népszabadság, 2003. október 18., szombat, 14. o.
2. A magyar helyesírás szabályainak tizenkettedik lenyomata (2002). Az érvényben lévő szabály alapja a 11. kiadás (1984), tizenkettedik lenyomat (2000). Változatlan lenyomat (2002)
3. Népszabadság, 2004. január 22., csütörtök, 13. o. Kilencedik lesz a magyar. D.GY. interjúja Kiss Gáborral, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársával.

4. Népszabadság, 2004. január 19., hétfő, 4.o. Orbán-beszéd a nemzeti kultúráról.
5. Népszabadság, 2004. január 22., csütörtök, 14. o. Pogonyi Lajos: Azért erős férfii vagyok én!
6. Lásd Medgyes Péter tanulmányát (261-283. o.) in Kovács János Mátyás (szerk.) (2002)

Irodalom

- Lőrincze Lajos 1979. Mai nyelvművelésünk főbb kérdései, 6. Az idegen szavak (156-162. o.) In: Fábíán Pál (szerk.) 1993. *Nyelvművelés* (Mai magyar nyelvi gyakorlatok IV.). Budapest: ELTE BTK, Nemzeti Tankönyvkiadó. (1979, 1989)
- Benkő Loránd – Lőrincze Lajos 1979. Az idegen szavakról (226-240. o.). In: Fábíán Pál (szerk.) 1993. *Nyelvművelés* (Mai magyar nyelvi gyakorlatok IV.). Budapest: ELTE BTK, Nemzeti Tankönyvkiadó. (1979, 1989)
- Göncz Árpád 1991. *Gyaluforgács*. Esszék, jegyzetek, interjúk. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó.
- Kristó Gyula – Barta János – Gergely Jenő 2002. *Magyarország története, Előidőktől 2000-ig*. Budapest: Pannonica Kiadó.
- Lázár István 2002. *HUNGARY, A Brief History*. Budapest: Corvina. A magyar helyesírás szabályai, Magyar Tudományos Akadémia, Akadémiai Kiadó, 2002
- David Crystal 1995. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
- Kovács János Mátyás (szerk.) 2002. *A zárva várt Nyugat, Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest: 2000/Sík Kiadó.
- Valló Zsuzsa 2002. „Honosított” angol drámák a magyar színpadokon, *Kulturális referenciák fordítása Harold Pinter színpadi műveiben*. Budapest.
- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica. (3. javított és bővített kiadás)
- Peter Newmark 1988. *A Textbook of Translation*. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Prentice Hall.
- Basil Hatim and Ian Mason 1997. *The Translator as Communicator*. London and New York: Routledge.
- Roger T. Bell 1991. *Translation and Translating, Theory and Practice*. London and New York: Longman.

A fordítások időszerű nyelvhelyességi és helyesírási kérdései

Zimányi Árpád
EKF, Magyar Nyelvészeti Tanszék

A fordítási kompetencia öt összetevője a következő: 1. szövegen kívüli tényezők, kommunikációs helyzet; 2. szövegszint; 3. szintaktika; 4. lexika; 5. felszíni elemek, helyesírás (Dróth 2001: 88). Közülük az utóbbi hármat vizsgáljuk egyfelől a magyar nyelvi praxis, tehát a nyelvhasználat, másfelől pedig a norma, a nyelvhelyesség és a helyesírás szemszögéből. A teljesség igénye nélkül azt kívánjuk bemutatni, hogy az indoeurópai – jórészt angol – forrásnyelvi hatások miben nyilvánulnak meg, és hogyan értékelhetők a magyar nyelvi rendszer szemszögéből. Mivel helyesírásunk grammatikai alapú, az összetartozó, az egymással összefüggő nyelvhasználati és ortográfiai jelenségeket a továbbiakban együttesen tárgyaljuk a következők szerint:

1. Szaknyelvi terminológia és helyesírás-szabályozás: a magyar helyesírás egysége és a szaknyelvi szabályzatok

2. Többszörös összetételek – mozgószabály: idegen szó, illetve kifejezés tükörfordítása, az analitikus forrásnyelvi szerkezeteket követve a jelöletlen magyar megfelelők helytelen különírása, illetőleg ennek fordítottja: túlbonyolított szerkezetű, jelöletlen többszörös összetételek létrejötte

3. Nagybetűsítések: egyezmények, szerződések, stratégiák, programok, tervezetek, rendezvények írása

4. Idegen szó használata magyar megfelelője helyett

5. Nyelvünkben használatos idegen szó alaktani módosulása (a latin *-um*, *-us* elmaradása angol-német hatásra; meglévő magyar képző helyett idegen képző alkalmazása)

6. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata (a „*Klinikailag tesztelt*”-típus),

7. A vonatkozó mellékmondatok sajátos típusa: a mellérendelő értékű alárendelés

1. Szaknyelvi terminológia és helyesírás-szabályozás

A szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az utóbbi tíz évben a következő szaknyelvi szótárak munkálataiban vett részt: *Orvosi helyesírási szótár* (főszerk.: Fábíán Pál és Magasi

Péter; Akadémiai Kiadó–Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992); *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (Gozmány László; Rovartani Közlemények 1994: 429–45); *Az állatfajtanévek helyesírása* (szerk.: Jávorka Levente, Fábrián Pál, Hőnyi Ede; Állattenyésztés és takarmányozás 1995: 465–70); *A földrajzi nevek helyesírása* (szerk.: Fábrián Pál, Hőnyi Ede, Földi Ervin; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998); *Növényneveink* (Priszter Szaniszló; Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998); *Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához* (szerk.: Nyitrai József és Nagy József; Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest, 1998), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. – A bizottságtól függetlenül jelent meg a *Közgazdasági helyesírási szótár* (szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István; Tinta Kiadó, 2002) és a *Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás* (szerk. Papp Ágnes és Paróczayné Korányi Margit; Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1994). – Szintén mint újdonságot kell bemutatnunk a 2001 óta félévente megjelenő *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratot, amely teljes egészében e szaknyelv terminológiai, nyelvi és helyesírási problémáival foglalkozik (főszerk. Bősze Péter; szerk. Grétsy Zsombor).

A szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Emiatt törekedni kell a magyar helyesírás egységességének megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell, hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire. A Magyar Nyelvi Bizottságban képviseltetik magukat a különböző tudományterületek, az egyes akadémiai osztályok, így a szaknyelvi helyesírás szabályozása nem a nyelvészek kizárólagos feladata, hanem az adott terület képviselőivel közösen végzik a nyelvi tervezés munkáját.

2. Többszörös összetételek – mozgószabály

A szóalkotásmódok közül szembetűnően gyakorivá vált a szóösszetétel és ezen belül a további helyesírási gondokat okozó többszörös összetétel. Nem is csodálkozhatunk rajta, mivel egyre bonyolultabb fogalmakat kell megneveznünk, különösen a szaknyelvekben. Helyesírási – és természetesen az ezt megalapozó szintaktikai – szempontból ugyan el kell különítenünk egymástól a jelöletlenség miatt létrejövő, illetőleg a mozgószabály alkalmazása következtében kialakuló többszörös összetételeket, végső soron

azonban az eredmény ugyanaz: hosszú, bonyolult, sok szótagos, olykor nehezen kiolvasható, nyakatekert összetétel. A helyesírási szabályzat 138. pontja fölhívja a figyelmet ezek elkerülésére, jelöltté téve őket ugyanis oldottabb, gördülékenyebb különírt szerkezeteket kapunk: *tervezőiroda-vezető – a tervezőiroda vezetője; gépkocsivezető-tanfolyam – gépkocsivezetői tanfolyam.*

A szaknyelveknek is fő gondja az egybe- és különírás. Részben idegen hatásra általános sajátossága a szakterminológiának a jelöletlenség, s ehhez társul típushibaként a széttagolás: *természeti erőforrás gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag kibocsátás.* Ha ennél a jelöletlen szerkesztésmódnál maradunk, mindkétszer a szabályzat 138. b) pontját, a mozgószabály második esetét kell alkalmaznunk:

természetierőforrás-gazdálkodás, folyékonyszennyezőanyag-kibocsátás. Nem szükséges bővebb magyarázat ahhoz, hogy lássuk: szerencsétlen alakulat jött létre, s bár a mozgószabály igen logikus, mégsem várható el ennek készségszintű alkalmazása sem a nagyközönségtől, sem a szaknyelvek használoitól. Inkább a jelöltséget vagy a körülírást ajánljuk: *természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, gazdálkodás természeti erőforrásokkal, folyékony szennyezőanyagok kibocsátása.* Nem választható el tehát a helyesírás és a magyaros nyelvtani szerkezet: az ortográfia szabályai az agglutináló nyelv szintaktikai szerkezeteihez idomultak, ezért a jelöletlen többszörös összetételek nem véletlenül okoznak annyi gondot.

A jelöletlen viszony jelöltté tételét úgy szemlélteti, mintegy népszerűsíti a bevezetőben említett Közgazdasági helyesírási szótár, hogy nagyon sok helyütt feltünteti mindkét formát: *ipar-továbbfejlesztés, ipar továbbfejlesztése; irodaház-üzemeltetés, irodaház üzemeltetése; kompetitív piacmodell, kompetitív piac modellje; munkaviszony-megszüntetés, munkaviszony megszüntetése; okmányoshittelvél-megnyitás, okmányos hittelvél megnyitása, tőkeállomány-növekedés, tőkeállomány növekedése.* (Természetesen a határozott névelőt a jelölt birtokviszonyok elé kell gondolnunk.)

Az összetételek írásának gondjaira mind jobban fölfigyelnek a szakemberek. A növényvédelmi törvény előkészítésében közreműködő Heves Megyei Talajvédelmi és Növény-egészségügyi Szolgálat illetékesei tapasztalták, hogy a minisztérium által készített dokumentumban rengeteg helyesírási hiba és következetlenség van. 2002-ben szakvéleményt kértek az Eszterházy Károly Főiskola

Magyar Nyelvészeti Tanszékétől, s annak birtokában javasolták a felsőbb szervnek a szövegek felülvizsgálatát, amelyet az el is fogadott. Összesen 50 kifejezés írásmódjáról érdeklődtek, s rendkívül figyelemreméltó, hogy mindegyik egybe- és különírási probléma volt, többségük a mozgószabállyal kapcsolatos. Ízelítőül néhány jellegzetes alakulat:

Jogszabály

Helyes forma

*növényvédő szermaradék
toxikus vegyi anyag tartalom*

*növényvédőszer-maradék
toxikus vegyi anyag-tartalom v.
toxikusvegyianyag-tartalom*

*szermaradék határérték
megállapítása
szermaradék határérték előírás
növényvédő szer adalékanyag és
segédanyag
szennyező anyag minta*

*szermaradék-határérték
megállapítása
szermaradékhatárérték-előírás
növényvédőszer-adalékanyag és
-segédanyag
szennyezőanyag-minta*

növényvédő szer minta

növényvédőszer-minta

*növényvédő szer raktár
növényvédő szer engedély iránti
kérelmek
növényvédőszer-maradék
analitikai labor
vulkanikus kőzet eredetű
talajjavító anyag
humán parazita bélféreg pete
szám meghatározása*

*növényvédőszer-raktár
növényvédőszer-engedély iránti
kérelmek
növényvédőszermaradék-
analitikai labor
vulkanikus kőzet-eredetű
talajjavító anyag
a humánparazitabélféreg-pete
számának meghatározása (?)*

A javított változat csupán a helyesírási hibák korrigálását jelenti, számos esetben itt is szerencsésebb más szerkesztésmódot választani, pl.: *a növényvédő szer maradéka, a szermaradék határértékének megállapítása, a növényvédő szer adalék- és segédanyaga(i), a humán parazita bélféreg peteszámának meghatározása* stb.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvi terminológiában szaporodnak a rendkívül bonyolult alakulatok. Ezek leírásához feltétlenül szükséges útmutatás, tehát a

nyelvészetnek, nyelvművelésnek továbbra is segítenie kell az egyes tudományterületek szakembereit a nyelvi-helyesírási problémák megoldásában. Nélkülözhetetlenek az eddigiekhez hasonló normatív szótárak és szójegyzékek.

3. Nagybetűsítések

Általános jelenséggé, szinte fejlődési tendenciává vált a mai magyar írásgyakorlatban a nagybetűsítés, azaz a korábban kis kezdőbetűvel írt alakulatok csupa nagy kezdőbetűs írása, pl. intézmények nem önálló, alárendelt egységeinek neve: *Eszterházy Károly Főiskola tanulmányi osztálya* → *Eszterházy Károly Főiskola Tanulmányi Osztálya*; rendezvények, programok, mozgalmak elnevezése: *környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozása* → *Környezetvédelmi Szakírók és Szakfordítók Tanácskozása*; ünnepek, nevezetes napok: *anyák napja* → *Anyák Napja*; fontosabb kézikönyvek: *Magyar értelmező kéziszótár* → *Magyar Értelmező Kéziszótár*; hivatalos iratok: *vállalkozói igazolvány* → *Vállalkozói Igazolvány*; *személyi igazolvány*, de *Magyar Igazolvány*; dokumentumok: *Szervezeti és működési szabályzat* → *Szervezeti és Működési Szabályzat*; stb. Számos további esetről szólhatnánk még, amelyek részben belső fejlemények, részben idegen hatást tükröznek.

Nehéz meghatározni az egyezmények, szerződések, stratégiák, programok, tervezetek elnevezésének írásmódját. Nyilvánvalóan címekről van szó, de kérdés, hogy állandó vagy egyedi címeknek tekintjük-e őket. Az állandó címek minden szavát – a kötőszó kivételével – nagy kezdőbetűvel írjuk (AkH. 197.), az egyedi címeknek viszont csak az első szava nagybetűs (AkH. 198.). A szabályzat megfogalmazása szerint az állandó címek közé az újságok, hetilapok és folyóiratok tartoznak, az egyediek közé a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok. A szabályzat tehát ebben a kérdésben nem foglal állást, magam viszont úgy érzem, hogy az utóbbihoz áll közelebb az egyezmények, szerződések stb. fogalma. Ugyanezt találjuk a kiadványok egy részében, például az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kötetben: *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája, Hágai ajánlások* (Balázs 2001. 38).

Ezzel szemben már korábban is érvényesült az a gyakorlat, hogy a történelmi jelentőségű dokumentumokat nagybetűvel írták:

Függetlenségi Nyilatkozat, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Két más jellegű esetben az AkH. 10. kiadásának 125. és 135. pontja – részben a hagyományra hivatkozva – megengedi a nagy kezdőbetűket (*Magyar Szófejtő Szótár, Halotti Beszéd, illetve Nagy Honvédő Háború, Nagy Októberi Szocialista Forradalom*). Ez tehát kiskaput jelentett már korábban is, és mindebből az következne, hogy a fontosnak tartott megnevezéseket, címeiket emeljük ki a nagy kezdőbetűkkel. De hogy mit tekintünk fontosnak vagy kevésbé fontosnak, nem objektív mérce. Manapság már az újabb nemzetközi dokumentumok minden szavát – idegen hatásra – gyakran nagy kezdőbetűvel írják: *Convention on Biological Diversity – Biológiai Sokféleség Egyezmény, Biodiverzitás Egyezmény* (esetleg: *Egyezmény a Biológiai Sokféleségről/Diverzitásról*); *Kyoto Protocol – Kiotói Egyezmény*. Nem látván meggyőző indokát a nagybetűsítésnek, inkább a következőképpen ajánlom: *Biológiai sokféleség egyezmény, Egyezmény a biológiai sokféleségről*. Szintén kérdéses a csupa nagy kezdőbetűs írásmód a következő, európai uniós rendeletek, megállapodások magyar nevében: *Common Agricultural Policy – Közös agrárpolitika, Közös Agrárpolitika (?)*; *General System of Preferences – Általános kedvezmények rendszere, Általános Kedvezmények Rendszere (?)*. S ha a *Regional Development* magyar megfelelője a *kisbetűs térségfejlesztés* vagy *regionális fejlesztés*, akkor fölvetődhet az előző két alakulat hasonló írása: *közös agrárpolitika, általános kedvezmények rendszere* (Dróth 2000: 294).

A helyes írásmód megállapításának alapja, hogy tisztában legyünk a dokumentum pontos nevével, és elkülönítsük a közkeletű, ám nem hivatalos megnevezésektől, a rövidített alakoktól. Kiváló példa erre a sokat emlegetett *római szerződés*, amely általában nagy kezdőbetűs (*Római Szerződés* vagy *Római szerződés*), pedig nem ez a hivatalos neve. Az utóbbi formula: *Szerződés az Európai Unióról*. Ennek tudatában a *római szerződés* helyesen kis kezdőbetűkkel írandó, annál is inkább, mert nem is egyedi név, mivel több szerződést kötöttek az olasz fővárosban. A hiteles szakmunkák – többes számban – *római szerződésekről* szólnak. A nagybetűsítés terjedését mutatja, hogy a KHSz. mégis a *Római Szerződés* formát tartalmazza. Ugyanez vonatkozik a *maastrichti szerződésre* (KHSz. *Maastrichti Szerződés*).

4. Idegen szó használata magyar megfelelője helyett

A mai magyar nyelvhasználat legáltalánosabb jelensége, az idegen, jórészt angol szavak elszaporodása minden nyelvváltozatban, így a szaknyelvekben és a fordításokban is. Az egyszerűbb megoldás ugyanis az, ha a szövegben megtartjuk az idegen elemet, legfőljebb magyaros formáját használva: (ang) *structure* – *struktúra*, *method* – *metódus*, *qualification* – *kvalifikáció*. Pedig folyamodhatnánk az azonos értelmű (nek látszó) magyar megfelelőkhöz (*szerkezet*; *eljárás*; *minősítés*, *osztályozás* stb.), természetesen annak függvényében, hogy az adott szövegben valóban egyenértékű-e, és így az idegen szó – magyar szó váltogatásával kikerülhető-e a szóismétlés. Más eset azonban, ha a terminológia ragaszkodik a bevett idegen formához (*populáció*, *kolónia*). Mindezek evidenciák, és csupán a teljesség kedvéért kerültek ide.

Ennél fontosabb az, hogy maguk a szaknyelvek folyamatosan bővülnek angol elemekkel. Jellemző példaként említhetjük a *monitoring*, *monitorozás*, *monitoringozás* szavakat. Jelentésük: 'megfigyelő, ellenőrző; megfigyelés, ellenőrzés'. Közülük az első efféle szókapcsolatokban szerepel: *monitoring rendszer/hálózat/szolgálat/feladatok*. Igeként is használatos: *monitoroz*, *monitoringoz*. A *monitoring* angol-latin forma: latin tőhöz angol szuffixum járul. A nem is olyan régi IdSz. a *monitoring* főnevet még a mainál szűkebb jelentésben tünteti föl: 'a megadott tárgykörre vonatkozó irodalmat, közleményeket számon tartó, összegyűjtő és a megrendelőhöz eljuttató (elektronikus) figyelőszolgálat'; de emellett már korábban létezett rádiós szaknyelvi jelentése: 'rádiólehallgatás, műsorfigyelés (lejegyzéssel és/vagy rögzítéssel)', az utóbbiból származik a *monitoring osztály* szószerkezet. A *monitoring* jelentésbővüléssel ma mindenféle figyelőszolgálatot jelöl. Korábban kizárólag szaknyelvi használatú volt, az 1990-es évek végétől, először a tisztai ciánszennyezés, majd más témák kapcsán megjelent a médianyelvben, és így nagyobb közönséget érint. Alaktani szempontból helytelen az angol gerund, ill. participle formákból képzett *monitoringoz*, *monitoringozás* származék, helyettük a *monitoroz*, *monitorozás* tekinthető szabályosnak. Ebben az esetben nem túlzó purizmus, hanem tudatos nyelvi tervezés, ha kiállunk a magyar megfelelő mellett.

Az iméntihez képest még érdekesebb a *humanitárius* melléknév esete. Az angol *humanitarian* jelentése 'emberbaráti; az emberrel, emberiséggel kapcsolatos'. Megszokott szókapcsolatai:

humanitárius akció/feladat/segítség/szervezet; illetőleg a *humanitárius katasztrófa*. A korábbi magyar nyelvhasználatban a *humanitárius* jelentése: 'emberbaráti, emberséges, emberszerető'. Ezért helyesen használják ma is a fenti szerkezetekben. Az utóbbi években megjelent *humanitárius katasztrófa* azonban nem felel meg nyelvhasználati szokásainknak, ezért kerülendő. Főleg angoltól fordított hírügynökségi jelentésekben találkozhatunk vele, s egyértelmű anglicizmus, a *humanitarian catastrophe* átültetése. Az angol *humanitarian* nemcsak 'emberbaráti', hanem – mint láttuk – 'emberrel kapcsolatos', s így a kifogásolt szó szerkezet magyar megfelelője: *emberi katasztrófa, emberek katasztrófája*.

Sajátságosan alakul újabban az orvosi szaknyelv helyzete. Az eddigi köztudottan latin terminológia óriási mértékben angolosodik, és ezt a folyamatot egyrészt sokan megkérdőjelezzik, másrészt igyekeznek lassítani. Ennek kiváló példája a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat, amelyben a szakmai képviselői határozottan állást foglalnak a magyarosítás mellett. Ezt pedig azért kell hangsúlyozni, mert a nyelvészek egy része az idegen szavak magyarosítását nem támogatja, azt a szakmák belügyének érzi, a szaknyelvi idegenszerűségeket természetesnek fogadja el, és az újabb anglicizmusokat nyelvi korszerűsedésnek tartja. Mások viszont – magam is – támogatják a magyarosítást, anélkül, hogy a túlzó purizmus csapdájába esnének. Közismert példával szemléltetjük, milyen szempontok sorakoztathatók föl az egyik, illetőleg a másik oldal védelmében. Nemzetközileg és hazánkban is elterjedt a *stroke* (*sztrók?*), amely a következő megnevezéseket váltja fel: *agyi érbetegség, agyi keringészavar, agyi infarktus, agyi érkatasztrófa, agyérgörcs, hűdés, szélhűdés, szélütés, agylágyulás, guta, gutaités, agyguta*. A divatos angol szó túl általános, pontatlan és félrevezető, ezért nem kell meghajolnunk mindenhatósága előtt (Szirmai 2003: 27).

5. Nyelvünkben használatos idegen szó alaktani módosulása:

(a) a latin *-um, -us* elmaradása angol-német hatásra; (b) meglévő magyar képző helyett idegen képző alkalmazása

(a) Az alakváltozás sajátos esete, amikor a latin eredetű szó korábbi latin, francia vagy németes alakja mellett vagy helyett legújabbán föltűnik az angolos változat. Egyik fajtája az *-um, -us* végződés lekopása: *projektum* (lat) – *projekt* (ném) – *project* (ang) [prodzsekt]; *effektus* (lat) – *effekt* filmes szakszóként (ném, ang); *szegmentum* (lat) – *szegmens* – *szegment*; *kontaktus* (lat) – *kontakt*

(ang *contact*) összetételekben: *kontaktszemély* ('kapcsolattartó személy'), *~óra* (oktatásban); *~nap* (gazd-ker szaknyelv 'vásáron, árubemutatón nyilvános nap, találkozó'); *centrum* (lat) – *center* (ang) 'kereskedelmi egység'. Az alakváltozás másik fajtája a kiejtésben és a helyesírásban nyilvánul meg: *imázs* (fr) – *image* (ang) [imidzs]; *frizsider* – *fridzsider* (AkH. 1984., HKsz. 1988., MHSz. 1999. csak a franciás *frizsider* alakot tartalmazza; etimológiailag rokonságban van az orvosi nyelv latin *frigid*, *frigiditás* szavaival); *standard* (az angolban keletkezett latin etimológiájú ún. pszeudolatin, állatin szó németes-magyaros ejtés- és írásmódja) – *sztenderd* (angolos ejtésen alapuló ejtés- és írásmód).

(b) Magyarra fordított szövegekre jellemző, hogy egyes szavakban idegen képzőt alkalmaznak magyar megfelelője helyett: *emirátus* – *emírségek* helyett, *evakuáció* – *evakuálás* helyett, *kvalifikáció* – *kvalifikálás* helyett, *motiváció* – *motiválás* helyett, *partneritás* – *partnerség* helyett, *szponzoráció* – *szponzorálás* helyett (Baumgartner Zsolt Forma–1-es, Mol-támogatás vitája, 2004. jan. 12–14.).

6. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata

„*Klinikailag tesztelt*” -jelenség. Azért induljunk ki ebből a példából, mert egyrészt valóban tükörfordítás (ang *Clinically tested*), másrészt kiválóan szemlélteti magát a jelenséget. A befejezett melléknévi igenév nyelvünkben alapvetően jelző, de sokszor betöltheti az állítmány szerepét is. Ez utóbbi több tényező együttes hatásától függ: (a) az igenév részben vagy teljesen elvesztette legfőbb igei sajátosságát, azaz nem pusztán cselekvést fejez ki, hanem állapotot, tulajdonságot; (b) melléknevesült, tehát az előző pontban megfogalmazottak miatt igenévi szerepe mellett melléknévnak is tekinthető, több szófajú; (c) a szófajváltás miatt a melléknevesült alak fokozható, de ez nem kötelező kritérium. Ez a nyelvészeti háttérű leírás, de a lényegét, a jelenség felszínét egyszerűen is megfogalmazhatjuk: a befejezett melléknévi igenév szabályosan akkor töltheti be az állítmány szerepét, ha már megszokottá vált, gyakran használatos. Éppen ezért folyamatról van szó, és az így több szófajúvá váló szavak köre egyre bővül. A nyelvművelés éppen száz éve, a XX. század elején figyelt föl erre a jelenségre, és azóta kiválóan adathozható a terjedése, valamint a megítélés fokozatos változása. Például amíg korábban hibáztatták a *kizárt* és az *adott* állítmányi használatát (*Kizárt, hogy igaza legyen.*

Adott két egyenes. A feltételek adottak.), ma már elfogadják. Egyre megszokottabbá válik a *bizonyított, biztosított, elfogadott, garantált, megengedett, tisztázott* stb. ilyen használata, míg a kirívó, egyedi példák esetében valóban ajánlhatjuk az átfogalmazást (*A haja középen elválasztott. Az utca kikövezett. – ...van elválasztva; ...ki van kövezve*). Ebbe a csoportba sorolhatjuk bevezető példánkat és variánsait (*Klinikailag tesztelt. Dermatológiailag tesztelt. Tudományosan kifejlesztett*). A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata a legtöbbször a határozói igeneves szerkezettel kerülhető ki, és éppen az utóbbtól való téves ózzkodás – a germanizmus, illetőleg a „magyartalanság” vádja – miatt nem mernek élni vele.

Bizonyos szaknyelvekben – állattan, növénytan, geológia stb. – gyakran állítmány a befejezett melléknévi igenév, olyan lexémákkal is, amelyek a köznyelvben nem szokásosak ilyen pozícióban. Az adott nyelvváltozatok grammatikai-szintaktikai sajátosságának tekinthetjük ezt a tényt. Annyiban érthető is, hogy az említett tudományágak leírásaiban szükséges műfaji elem a tulajdonság, minőség, állapot nyelvi kifejezése. A melléknév, a folyamatos melléknévi igenév mellett harmadikként a befejezett melléknévi igenév is többé-kevésbé alkalmas erre a szerepre. Példánk németből való fordítás, Brehm *Az állatok világa* című művének IV. kötetéből idézünk néhány mondatot (Budapest, 1960): Felső metszőfogai kampósan *hajlottak*. (35) – Alsó testén viszont szürkésfehér vagy fehér, olykor tiszta, máskor helyenként foltokkal *tarkázott*. (38) – A fark a vége felé levezőszerűen *összenyomott*, örvös és pikkelyes, szőrök csak gyéren borítják. (40) – Felmeredő szőrzetük *fogazott* s egymásba kapaszkodó, így bőrük minden szennyeződéstől *védett*. (42) – Fogazatukban feltűnőek a metszőfogak: az alsókon a korona fésűsen *fogazott*, 8-10 csúccsal, és a fog előreahajló, míg a felső koronája *karéjoszott*. (50) – Ezek ugyanis lehetnek hegyesek és hosszúra *nyúltak*, de lehetnek tompák, szélesek is. (51)

7. A vonatkozó mellékmondatok

A vonatkozó mellékmondatoknak számos nyelvhasználati tudnivalójuk van. Közülük most csupán egy ritkán tárgyalt jelenséget mutatunk be, ez pedig a „főmondat egészére vonatkozó *ami*”. Ez a furcsa megnevezés, körülírás arra utal, hogy máskor az *ami* nem az egész főmondatra, hanem annak egyetlen mondatrészére vonatkozik, névmásra és névszóra egyaránt. Mint tudjuk, az utóbbi esetben, tehát névszóra vonatkoztatva választékosabb az *amely*. De

térjünk vissza tárgyunkhoz a szakszerű megfogalmazással „mellérendelő értékű alárendelés”-nek is nevezett átmeneti mondat szerkezethez. Lényegét példával világítjuk meg: *Nem hullott elégséges mennyiségű csapadék, ami szárazsághoz vezetett.* Az *ami* kötőszó itt nem a *csapadék* főnévre utal (*csapadék, ami*), hanem főmondat egészére. Azért mellérendelő értékű alárendelés, mert egyrészt nem igazi alárendelés, a főmondatban ugyanis nincs utalószó (és nem is helyezhető bele), másrészt könnyen átszerkeszthető mellérendeléssé: *Nem hullott elégséges mennyiségű csapadék, és ez szárazsághoz vezetett.*

A korábbi nyelvművelés idegenszerűsége miatt helytelenítette, a mai megítélés szerint azonban már polgárjogot nyert, és nem kifogásolható. Több okból is szükség van rá: a stílusértékbeli különbség miatt, de azért is, mert így szerkezeti szinonímia alakult ki. Bizonyos szövegtípusokban, éppen az egyes indoeurópai nyelvekből való fordításokban (jelesül az angol esetében) nagy a vonatkozó névmások megterheltsége. Ez két okra vezethető vissza: egyrészt az angolban gyakori a vonatkozó mellékmondat, és ezeket is a legegyszerűbb szó szerint lefordítani. Másrészt az angolban gyakoriak az igeneves szerkezetek, amelyek tömörségét oldja, ha a magyarban a gördülékenyebb mellékmondatos megoldást választjuk, és ez nemegyszer szintén vonatkozó mellékmondat. Az ily módon gyakorivá váló vonatkozó névmásokat a fordításokban sokszor – például halmozódásuk esetén – tudatosan ritkíthatjuk, és ennek egyik lehetősége, hogy a főmondat egész tartalmára vonatkozó *ami* helyett a („tisztá”) mellérendelést választjuk. A mellérendelő értékű alárendelések alábbi példái a National Geographic Magyarország című folyóirat 2003. márciusi számának angolból fordított cikkeiből valók:

A fehér pontok föl-alá mozognak, *ami* szökellő járásra utal. (39) – Siket volt mind az öt, *ami* gyakori az effajta tevéknél. (103) – Korábban folyvást a tuaregekkel hadakoztak, *aminek* fájó emlékei máig fennmaradtak. (103) – Ha ugyanis megálltunk, le kellett málháznai a tevéket, *ami* rengeteg időt elvett. (104) – Tevéink fáradtak és elcsigázottak voltak, egyik-másik már botladozott, *ami* rossz jel. (114)

A nyelvtanok és kézikönyvek nem foglalkoznak behatóan a hiperkorrekció, más néven a túlhelyesbítés jelenségével. Ebből arra következtethetünk, hogy korábban nem volt feltűnő ez a jelenség. Mai nyelvhasználatunkban viszont létezik az a gyakorlat, hogy a

főmondat egész tartalmára vonatkozó mellékmondatokban az *ami* névmás helyét átveszi az *amely*. Ennek oka nyilvánvalóan a választékosagra való törekvés. A főmondatban főnévvel megnevezett dologra az igényes nyelvhasználat valóban az *amely* névmást vonatkoztatja a köznapibb, beszélt nyelvi, de helyes *ami* ellenében. A mellérendelő értékű alárendelésekben bizonyára az analógia okozza a hiperkorrekciót. Példáink két területről származnak: a médianyelvből és a szaknyelvből. Először következnek három olyan mondat a médianyelvből, amelyekben az *ami* névmásra lenne szükség (a mondatok egyéb javítanivalóival itt nem foglalkozunk):

Előrehozott választások a Cseh Köztársaságban, *amely* azonban aligha oldja meg a társadalmi feszültségeket. – Ez a jelenség komoly veszélyt jelent a közbiztonságra, *amely* az állampolgárok részéről alig-alig kivédhető. – M. B. szólt arról a problémáról, hogy a különböző felsőoktatási intézmények által kiadott diploma nem egyenrangú, *amely* a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeiben is megnyilvánul.

A vonatkozó mellékmondatok bonyolultságát szemlélteti a második mondat. Itt ugyanis nem állapítható meg egyértelműen, hogy a mellékmondat kötőszava a főmondat tartalmának egészére utal-e, vagy pedig csak a *jelenség*, illetőleg a *veszély* főnévekre, akár külön-külön, akár együttesen. Ha a főnévekre, akkor helyénvaló az eredeti névmás használata, egyébként nem. Efféle szerkezeti kétértelműségek vagy többértelműségek gyakran adódnak a vonatkozó mellékmondatokban, tehát az alaptípusokon kívül más, kevert szerkezeti formák is előfordulnak.

Szaknyelvi példáink a Szent István Egyetem hallgatóinak képesítőfordításáiból származnak, és Dróth Júlia szíves közlésének köszönhetőek:

Az említett problémák meg nem oldása végül a versenyképesség aláaknázásához vezethet, *amely* a lehetőségeknél alacsonyabb növekedést idéz elő, mint *ami* szükséges lenne a munkaerő-kínálat elvárt növekedéséhez. – Természetesen fennáll az a lehetőség is, hogy megrázkódtatások érik a gazdaságot, *amely* azzal jár, hogy a nemzetközi gazdasági fejlődés a tervben előirányzott fejlődéstől eltérően alakulhat. – Az 1990-es években a munkaerőpiacon való részvétel aránya is gyorsan nőtt, *amely* a foglalkoztatottság növekedésének és a magasabb iskolázottsági szintnek együttes hatását mutatja. – A tanács, mely a legfelsőbb határozathozó szerv,

nem felügyelte kellőképpen a projekt végrehajtását, *amellyel* az adófizetők pénzét pazarolták.

E mondatok is tanúsítják, hogy a vonatkozó mellékmondatok igen gyakoriak az angolból fordított szövegekben, pedig ez a mondatszerkezet sok más hibalehetőséget is rejt, hogy most csak a vonatkoztatás és a szórend összefüggésére utaljunk. Az iménti példáról annyit, hogy a hiperkorrekció két okra vezethető vissza. Az egyik az *amely* presztízsszerepe, a másik viszont a vonatkozó névmások egyetlen mondaton belüli halmozódása miatti szinonimitás.

A szaknyelvek, a fordítások nyelvi és helyesírási kérdései közül csupán néhány főbb területet érintettünk. Példáinkat úgy válogattuk össze, hogy a legkülönbébb szóhasználati, jelentéstani, alaktani, mondattani és helyesírási vonatkozások egyaránt megmutatkozzanak. Feldolgozásunk a jelenségeknek csupán elnagyolt bemutatására vállalkozhatott. A tárgyaltakon kívül sok más egyébvel is érdemes foglalkozni: a magyar és az idegen szavak jelentésbővülése, a túlképzett formák kialakulása, a segédigeszerű analitikus szó szerkezetek terjedése, a frazeológiai egységek idegenszerűségei, mondatszerkezetünk további jelenségei, különös tekintettel a legutolsó pontban tárgyalt vonatkozó mellékmondatokra. Változó nyelvünk és szaknyelvi terminológiánk bőséggel szolgáltat megfigyelnivalót és tennivalót mindnyájunk számára.

Irodalom

- AkH. = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Magyar Tudományos Akadémia, 1984.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió terminológiája! *Magyar Nyelvőr*. 287–97.
- Dróth Júlia 2001. Az önértékelés képessége – felkészítés a fordítási projektekre. In: *Szaknyelv és szakfordítás*. Szerk.: Dróth Júlia. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- HKsz. = *Helyesírási kéziszótár*. Magyar Tudományos Akadémia, 1988.
- IdSz. = *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Szerk.: Bakos Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1994.
- KHSz. = *Közgazdasági helyesírási szótár*. Szerk.: Bárányné Szabadkai Éva, Mihalik István. Tinta Kiadó, 2002.

- MHSz. = *Magyar helyesírási szótár*. Magyar Tudományos Akadémia, 1999.
- NyKsz. = *Nyelvművelő kéziszótár*. Főszerk.: Grétsy László, Kemény Gábor. Auktor Kiadó, 1996.
- Országh László 1977. *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*. Nyelvtudományi Értekezések, 93. szám, Akadémiai Kiadó.
- Szirmai Imre 2003. Stroke: balegyenes a nyelvre. *Magyar Orvosi Nyelv*. 1. 25–6.
- Révay Valéria 2000. A kialakuló magyar eurónyelv. In: *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 73–93.

Terminológia és fordítástechnológia a BME fordítóképzésében

Erdős József
BME, Nyelvi Intézet

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem fordítóképzésén belül a Terminológia tantárgy mindig is egy kicsit több volt, mint amit az elnevezés sugall: pontosabb név lenne a Terminológia és fordítástechnológia. Tartalma ugyanis – a terminológiával kapcsolatos alapvető elméleti kérdéseken túl – szinte teljesen gyakorlati, sőt „technikai” jellegű: a tényleges szakfordítási tevékenység egyik alapvető összetevőjének, a terminológiakezelésnek modern, elektronikus eszközök segítségével való végzése, az ehhez szükséges alapismeretek biztosítása, a nélkülözhetetlen készségek kialakítása. Terminológiakezelésen itt természetesen nem egyszerűen a terminológia (elektronikus) tárolását, illetve az így rendelkezésre álló terminológiai egységek felhasználását értjük, hanem azoknak a meglehetősen összetett tevékenységeknek az együttesét, melyeket a fordítónak a terminológiával kapcsolatban munkája különböző szakaszaiban el kell végeznie. Célunk annak elérése, hogy hallgatóink mint leendő fordítók elsajátítsák az így értelmezett terminológiai munka alapvető megoldásait, megismerjék az ehhez szükséges legfontosabb eszközöket és felhasználásuk módját, mindenekelőtt pedig nyitottakká és fogékonyakká váljanak ebben az irányban, képesek legyenek az állandóan változó, fejlődő és megújuló eszközenszer figyelemmel kísérésére, kritikus értékelésére és a megfelelő eszközöknek és megoldásoknak gyakorlati munkájukba való tudatos beépítésére.

A fentiekből az is következik, hogy a konkrét elektronikus eszközök és megoldások, melyekkel hallgatóinkat megismertetjük, nem önmagukban fontosak, hanem egy-egy eszközcsoportot vagy megoldástípust képviselnek. Bár igyekszünk olyanokat választani, melyek a maguk nemében a legjobbak, leginkább hozzáférhetőek, legjobban alkalmazhatók stb., segítségükkel olyan ismereteket szeretnénk nyújtani, olyan készségeket és belső igényeket kívánunk hallgatóinkban kialakítani, melyek lehetővé teszik számukra

bármely hasonló eszköz vagy megoldás alkalmazását. Így például a WordSmith Tools Concord modulja számunkra minden konkordanciaprogramot és konkordanciasorokra épülő szövegelemzési megoldást képvisel; a TRADOS a komplex (fordítómemóriát, terminológiakezelő modult és más szolgáltatásokat nyújtó) fordítástámogató szoftvercsomagokat jelenti; az Access pedig csak egy a szinkronizált mondatpárookra támaszkodó, kétnyelvű szövegelemzésre alkalmas eszközök közül.

A fent elmondottakkal kapcsolatos az is, hogy a képzés során igyekszünk olyan eszközöket használni, olyan megoldásokat ajánlani, melyek mindenki számára hozzáférhetőek, beszerzésük nem jelent anyagi terhet a hallgató számára. Ahhoz ugyanis, hogy többé-kevésbé készségszintű felhasználóvá váljon valaki, az adott eszköz, eljárás rendszeres alkalmazására van szükség, s ehhez nem elegendő az órakeretben rendelkezésre álló idő. Azt pedig hiába is várnánk el hallgatóinktól, hogy komoly költséget vállalva előre, mielőtt igazán éreznék a szükségességüket, beszerezzék az általunk ajánlott szoftvereket. Azért használjuk pl. elektronikus terminológiakezelő programként a TRADOS Freelance 5.5-ös változatát, mert nagyon jó képviselője a szoftvertípusnak, és az Internetről szabadon letölthető szoftvercsomag is teljes funkcionalitást biztosít. Ez a későbbi, 6-os változatnál már nincs így. Hasonlóképpen, a képzés során nem használjuk a TRADOS program (csak a teljes, megvett változatban működő) WinAlign modulját. Helyette megtanítjuk hallgatóinknak, hogyan hozhatnak létre meglévő fordításokból a már rendelkezésükre álló eszközökkel (Word-makrókkal) szinkronizált mondatpárokból álló szöveget, melyet azután éppúgy felhasználhatnak Access adatbázis alapanyagaként, mint a TRADOS Translator's Workbench számára importfájl készítéséhez. Mindez persze távolról sem jelenti azt, hogy hallgatóinkat lebeszéljük az újabb és korszerűbb, több szolgáltatást nyújtó változatok, illetve az egész programcsomagok megvételéről. Éppen ellenkezőleg.

* * *

A) A terminológiával kapcsolatos alapvető fordítói feladatok és az elvégzésüket megkönnyítő legfontosabb elsődleges, illetve másodlagos elektronikus fordítástámogató eszközök (túl az önálló szoftverként a gépre telepített vagy CD-Rom formájában meglévő szakszótárak stb. – egyébként magától értetődő – használatán)

A felhasznált szoftverek, elektronikus eszközök:

- ◆ *MS Word (speciális makrókkal)*
- ◆ *Internet (Internet Explorer, Netscape stb.)*
- ◆ *Acrobat Reader*
- ◆ *MS Access*
- ◆ *WordSmith Tools*
- ◆ *TRADOS MultiTerm*
- ◆ *TRADOS Translator's Workbench*

1. Előzetes felkészülés az adott szakterület jellemző terminológiájából

a) meglévő terminológiai adatbázisok vizsgálata: TRADOS MultiTerm, Internet;

b) más – PDF/MsWord/MsExcel/MsAccess/HTML stb. – formátumban rendelkezésre álló adatbázisok, kétnyelvű/többnyelvű szólisták, egynyelvű (esetleg két-/többnyelvű) glosszáriumok vizsgálata, s adott esetben TRADOS MultiTerm adatbázissá való átalakítása: TRADOS MultiTerm, Acrobat Reader, MsWord (speciális makrókkal), MsAccess, Internet;

c) a szakterületnek, illetve szűkebb témakörnek megfelelő forrás- és célnyelvi szövegek vizsgálata (beleértve a korábban készült hitelesnek tekinthető fordításokat is), megfelelő formátumú elektronikus „korpusz”-ban, illetve (fordítások vagy kétnyelvű szövegek esetében) kétnyelvű, szinkronizált mondatpárokból álló adatbázisban való elhelyezése, adott esetben az utóbbiakból kontextussal bővített glosszárium készítése: Internet, Acrobat Reader, MsWord (speciális makrókkal), MsAccess, WordSmith Tools, TRADOS MultiTerm.

2. A fordítás közvetlen előkészítése (csak részben különül el a 3. ponttól)

a) A fordítandó szöveg értékelése terminológiai szempontból. A terminológiai egységek azonosítása, elkülönítése a szöveg többi részétől jelentősen megkönnyíthető, ha a fordító nem sajnálja a fáradságot a fordítandó szöveg átalakítására a szövegelemzéshez: TXT formátum a WordSmith Tools és kb. fordítási egységekre tördelt táblázatos forma az Access számára. Az átalakítások – megfelelő makrókészlettel – hosszabb szöveg esetében is csak

perceket vesznek igénybe. Eszközök: MsWord (speciális makrókkal), MsAccess, WordSmith Tools.

b) A terminológiai egységek pontos megértése (többek között az 1. pontban felsorolt eszközök és anyagok segítségével).

c) A célnyelvi megfelelők megkeresése: mindenekelőtt MultiTerm, MsAccess, WordSmith Tools, fordítómémória, Internet.

3. A fordítás végrehajtása (csak részben különül el a 2. ponttól)

a) A célnyelvi terminusoknak a célnyelvi szövegbe (fordításba) való minden szempontból korrekt beillesztése: MultiTerm, MsAccess, WordSmith Tools, fordítómémória, Internet.

b) A terminológiai egységesség és következetesség (különböző szinteken való) biztosítása: MultiTerm, MsAccess, fordítómémória.

4. Terminológiai utómunka

a) A fordítás elvégzése során talált, terminológiai szempontból releváns adatok megfelelő dokumentálása: a fordításhoz felhasznált elektronikus háttéranyagok: forrás- és/vagy célnyelvi szövegek rendszerezése és tárolása; az új terminológiai információk: forrás- és/vagy célnyelvi terminusok, megfeleltetések, definíciók, kontextusok stb. elektronikus rögzítése. (MultiTerm, fordítómémória, MsAccess)

b) A fenti anyagoknak későbbi (saját vagy idegen) felhasználásra való előkészítése, a korábban meglévő terminológiai háttéranyagba való szerves beillesztése. (MultiTerm, fordítómémória, MsAccess)

B) Az A) pontban felsorolt, elektronikus segédeszközök igénybevételével végzendő (egyébként elvben általában elfogadott) tevékenységek teljes vagy részleges kihagyásának fő gyakorlati okai és/vagy indokai:

1. A felsorolt műveletek elvégzéséhez egy sor drága szoftver beszerzése szükséges.

2. Még ha rendelkezésre áll is egyik-másik szoftver, használatuk bonyolult, megismerésükhöz, kezelésük megtanulásához hosszú idő, tanfolyamok stb. szükségesek.

3. Ha rendelkezésre áll a szoftver, és meg is tanuljuk a használatát, rendkívül időigényes a fenti feladatok segítségükkel való elvégzése.

C) A B) pontban felsorolt állítások cáfolata:

1. A fent felsorolt összes szoftver kiegészítő költsége – ha már alapkiépítésben rendelkezünk a Windows és az Office programokkal

(melyek nélkül a fordító ma eleve nem tud számítógépen dolgozni) – a fordítómemória (pl. TRADOS Translator's Workbench program) kivételével 0 (azaz nulla) forint. Ugyanis a Word és az Access programok az Office szerves részei; a WordSmith Tools program egy viszonylag olcsó szövegkezelő és -elemző csomag, melynek szabadon letölthető és ingyenes ún. demováltozata a fenti műveletek fordítói/gyakorlati (és nem tudományos/elméleti) jellegű elvégzéséhez bőségesen elegendő; a TRADOS programcsomag MultiTerm modulja (a terminológiakezelő program) teljes egészében és korlátlan felhasználási lehetőségekkel gyakorlatilag ingyen szintén rendelkezésre áll. Az utóbbi esetben (MultiTerm), a TRADOS Freelance 5.5-ös változata (amely szabadon letölthető a TRADOS honlapjáról), megvétel előtt csak bizonyos terjedelmi és/vagy funkcionális korlátozásokkal használható. Ez azonban nem vonatkozik a MultiTerm modulra, amely megvétel előtt vagy nélkül is teljes egészében, minden korlátozás nélkül működik.

2. a) A Szövegszerkesztő készségszintű használatát ma eleve feltételeznünk kell egy fordító vagy akár fordítójelölt esetében. A többi program teljes körű használatára nincs szükség, csak bizonyos alapműveleteket kell megismerni.

b) Az Access programban egy-, két- vagy többnyelvű szöveges adatbázist érdemes kezelni – melyben a szöveg(ek) kb. fordítási egységekre, mondatokra vannak bontva – s ebben keresési, szűrési műveleteket végezni. Ehhez meg kell tanulni az új adatbázis létrehozását (pár perc alatt megtanulható), a programon kívül, pl. a szövegszerkesztőben létrehozott táblázatos formátumú adatok bevitelét (pár perc alatt ez is megtanulható), valamint a keresés és szűrés legfontosabb műveleteit. Az Access program ilyen jellegű felhasználása megfelelő segítséggel egy-két óra alatt kellő biztonsággal elsajátítható.

c) A WordSmith Tools programcsomagon belül csak a konkordanciakészítő modul alkalmazását kell megtanulni. Néhány lépésről van szó, melyek többsége teljesen egyszerű, a keresési feltételek megadásának finomabb módjait pedig (akárcsak az Access esetében) már használat közben, fokozatosan lehet elsajátítani. Alapszintű, de természetesen már kezdettől fogva rendkívül hasznos alkalmazását, megint csak megfelelő segítség esetén, egy-két óra alatt könnyen meg lehet tanulni.

d) A MultiTerm terminológiakezelő program alapszintű használata:

- új adatbázis létrehozása, annak szócikkenként, illetve táblázatos formátumban rendelkezésre álló glosszárrium importálása révén való feltöltése, bővítése;
- a szócikkek szerkesztése;
- az adatbázisban keresési, szűrési műveletek végzése;
- az adatbázisnak közvetlenül a szövegszerkesztővel (illetve adott esetben a fordítómemóriával is) kombinált használata.

Mindez, megfelelő segítséggel, néhány óra alatt elsajátítható.

e) A Translator's Workbench (a fordítómemória) használata alapszinten szintén sokkal egyszerűbb, mint sokan gondolnák. Új fordítómemória definíciója, illetve a régi megnyitása, valamint a három egyszerre használandó komponensnek (Workbench, Word, MultiTerm) a képernyőn való elhelyezése és néhány beszédes ikon jelentésének a megértése elegendő a munka megkezdéséhez.

3. A szoftverek kész anyagokkal való használata egyáltalán nem időigényes, éppen ellenkezőleg, rendkívüli módon lerövidíti a különböző tevékenységekre fordítandó időt. Az egyedüli időigényes lépés az összes program esetében a megfelelő adatmennyiség bevitele, ami a következő lépéseket feltételezi.

a) MsAccess: elektronikus szövegek gyűjtése, megfelelő „tisztítása”, és normál DOC formátumúvá, majd egy-, két- vagy többoszlopos táblázattá való átalakítása. Ezen belül az egyetlen munka- és időigényes lépés az esetleges többnyelvű adatbázisoknál a makrók segítségével gyorsan előállított táblázatos forma olykor szükségszerűen elcsúszó celláinak (az egymásnak megfelelő forrás- és célnyelvi mondatoknak/egységeknek) a szinkronizálása. (A többihez lásd alább a Makrók részt.)

b) WordSmith Tools: elektronikus szövegek gyűjtése, megfelelő formátumra való átalakítása (a legelőnyösebb a .txt kiterjesztésű egyszerű szövegfájl), és jól áttekinthető, rendszerezett tárolása (névadás, alkönyvtárak stb.). Ezen belül az egyetlen problematikus lépés a többnyire HTML, illetve PDF formátumban megszerzett szövegek megfelelő módon való tisztítása és mentése TXT formátumban. (Ehhez lásd alább a Makrók részt.)

c) MultiTerm: (eltekintve az egyes szócikkek egyenként való bevitelétől, illetve szerkesztésétől, bővítésétől) egy-, két-, illetve többnyelvű glosszárriumok, szólisták stb. keresése, gyűjtése, az Internetről való letöltése, szükség esetén (ha az alapanyag nem ebben a formában van) táblázattá való átalakítása, a felesleges elemektől (képek stb.) való megtisztítása, majd végül a táblázatnak

MultiTerm importformátumra való átalakítása. (A műveletek többségéhez lásd alább a Makrók részt.)

d) Translator's Workbench (fordítómémória): (eltekintve a fordítói feladatoknak a program alkalmazásával való elvégzésétől, miáltal automatikusan és fokozatosan bővül az adatbázis) már meglévő hiteles fordítások forrás- és célnyelvi szövegének gyűjtése, a szövegek tisztítása, rendezése (táblázatok, képek, egyéb felesleges elemek eltávolítása, illetve a táblázatok tartalmának egyszerű szöveggé való átalakítása), a szövegek fordítási egységekre való bontása és táblázattá való átalakítása, a kétoszlopos (kétnyelvű) táblázatok elcsúszott egységeinek (celláinak) a szinkronizálása, végül a táblázatok Translator's Workbench importformátumra való átalakítása. (A műveletek többségéhez lásd alább a Makrók részt.)

D) Makrók

A C) részben felsorolt összetett műveletek jelentős része (szövegek tisztítása, fordítási egységek kialakítása, szövegek adott szempontok szerint való átalakítása táblázatokká, a táblázatokból a MultiTerm és a Workbench importformátum előállítás) igen időigényes és meglehetősen bonyolult feladatsornak bizonyul, ha minden alkalommal külön-külön akarunk elvégezni minden szükséges lépést. A Wordben részben automatikusan rögzített, részben pedig szerkesztett makrók segítségével viszont mindez gyerekjátékká tehető. A makrórögzítés egyszerű lépéseit minden fordítónak érdemes megtanulnia és alkalmaznia. A bonyolultabb, szerkesztett makrókat viszont nem kell feltétlenül mindenkinek külön létrehoznia. Azonban a fordítónak érdemes tudnia, hogy milyen jelentőségük van ezeknek az automatikusan végrehajtódó műveletsoroknak, támaszkodnia kell rájuk, bővítenie kell makrókészletét. A bővítés forrása változó lehet: a fordítók saját maguk is készíthetnek makrókat, ismerőssel készíttethetnek, akár szakemberrel térítés ellenében is megéri egyéni igényeiknek megfelelő makrókat íratni; egymásnak továbbadhatják, egymás között cserélgethetik őket stb. Természetesen a fordítóképzésünk keretében mi is használunk egy sor olyan makró, illetve speciális makrókat tartalmazó Word-sablont, amelyekkel a hallgatók a legfontosabb műveleteket könnyedén és pillanatok alatt el tudják végezni.

Jelenleg a következő műveleteket elvégző Word-sablonok állnak a hallgatóink rendelkezésére:

1. Különböző eredetű (.doc, .txt, .html, .pdf) szövegek „tisztítása”: felesleges sorvégi bekezdésjelek törlése; ismételt bekezdésjelek, szóközök, kipontozott részek, ábrák, csak számokat, jeleket tartalmazó egységek, blokkok stb. törlése; táblázatok tartalmának törlése vagy szöveges formába való átalakítása; végül a szöveg kb. mondatokra (fordítási egységekre) való tördelése és – igény szerint – táblázattá alakítása. Az eredmény vagy egyszerű szövegfájlként mentendő a WordSmith Toolsban való használathoz, illetve táblázatos Word-dokumentumként az Accessben való közvetlen felhasználáshoz vagy további feldolgozáshoz.

2. Két-, három-, többoszlopos táblázat formájában meglévő anyag (pl. egy-, két- vagy többnyelvű glosszárium definícióval, kontextussal vagy azok nélkül) automatikus átalakítása MultiTerm importformátumra (tárgykörrel, témakörrel, forrással együtt), a terminológiakezelőbe való közvetlen bevitelhez. Segítségével pl. egy Excell táblában lévő sok ezer szavas glosszárium percek alatt tökéletesen működő MultiTerm adatbázissá alakítható.

3. Szinkronizált mondatpárokat tartalmazó kétoszlopos táblázatból egymásnak megfelelő terminológiai egységek forrás- és célnyelvi kontextussal együtt történő kigyűjtése és MultiTerm importformátumra való automatikus átalakítása. (Természetesen itt is tárgykörrel, témakörrel, forrással együtt.) A táblázatban csak ki kell jelölni az egymásnak megfelelő terminológiai egységeket, és egyszer a fejlécben beírni az egyéb információkat.

4. Egynyelvű terminuslista elemeihez (mondatokra bontott táblázatos formájú) szövegből kontextus társítása. A művelet sor eredményeként külön táblázatban megmaradnak azok a terminusok, amelyekhez nem találtunk kontextust, és kapunk egy táblázatot a többi terminusból a megfelelő kontextussal együtt.

5. Szinkronizált mondatpárokból álló táblázat anyagának Translator's Workbench importformátumra való átalakítása. Segítségével a kétnyelvű szinkronizált szövegpár közvetlenül bevihető a TRADOS fordítómemóriába.

A fentiekén kívül még egy sor praktikus makróval rendelkezünk, melyek egyelőre nincsenek külön sablonban. Pl. HTML- vagy Word-eredetű kereszthivatkozások MultiTerm-es kereszthivatkozássá való alakítása; terminuslista elemeinek a kontextusokban szereplő előfordulásaiból kereszthivatkozás létrehozása; különböző színű terminusokból és definíciókból (az

online glosszáriumokban gyakori megoldás) automatikusan kétoszlopos táblázat létrehozása stb.

(Ezek a sablonok és makrók természetesen távolról sem tökéletesek, nem szakember készítette őket, így informatikai szempontból biztosan nagyon sok hibájuk és hiányosságuk van. Van azonban két komoly előnyük: megvannak és működnek.)

A célirányosan összeállított makrók használatában rejlő lehetőségeknek jelenleg valószínűleg csak nagyon kis részét használják ki a fordítók. Ez persze nem azt jelenti, hogy az ismert elektronikus fordítástámogató eszközök között ne szerepelnének ilyen jellegű megoldások. A legigényesebbek között mindenképpen meg kell említeni a WordFast-ot, mely a Word-makrókra építve egész önálló fordítástámogató rendszert képez, illetve a WordFisher-t, amely hasonló alapokon nyújt egy sor igen értékes szolgáltatást a fordítónak. Viszont nagyon hiányoznak az olyan egyszerű eszközök, melyek egy-egy konkrét részfeladat gyors és könnyű elvégzését teszik lehetővé a fordító számára.

FÜGGELÉK

A szakfordítóképzés vizsgadolgozataiból

Példa a német képesítőfordítások legszebb megoldásaiból

*Közreadja: Kránicz Imre
SZIE, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék*

2004-ben a Szent István Egyetem német szakfordító hallgatói közül ketten készítették a legszebb képesítőfordítást. Péter Beáta, a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar hallgatója a német Fogyasztóvédelmi, Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Minisztérium 2003. évi élelmezésügyi és agrárpolitikai jelentésének részleteit fordította. Ujfalusi Dóra Mária, a Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet hallgatója a környezetkímélő szőlészettel foglalkozó német kutatók tanulmányait fordította le magyarra.

Péter Beáta

2.2 Buchführungsergebnisse 2001/02

(54) Die Ertragslage der landwirtschaftlichen Betriebe in Deutschland wird mit den Ergebnissen der Testbetriebsbuchführung abgebildet. Die Auswahl und Gruppierung der Testbetriebe, die verwendeten Merkmale sowie die Aufbereitung der Betriebsergebnisse sind in den Methodischen Erläuterungen (Anhang, S. 153 f.) näher beschrieben.

In den Buchführungsergebnissen haben Bund und Länder die Definitionen und die Abgrenzungen der Haupterwerbsbetriebe, der Betriebsformen und der Größenklassen an die EU-Typologie angepasst (Methodische Erläuterungen, Anhang, S. 153 f.). Damit wird insbesondere die Vergleichbarkeit mit ähnlichen Statistiken der EU und mit den Buchführungsstatistiken anderer Mitgliedstaaten verbessert. Die Gartenbaubetriebe sind nach der EU-Typologie eine Betriebsform der Landwirtschaft. Infolge dieser Umstellung sind die Ergebnisse des Wirtschaftsjahres 2001/02 nur sehr eingeschränkt mit den in Agrarberichten der vorherigen Jahre veröffentlichten Daten vergleichbar. Für frühere Jahre wurden daher neue Rechnungen erstellt.

Infolge der Abgrenzung nach der EU-Typologie werden für die Auswertungen der Buchführungsergebnisse nunmehr drei Hauptgruppen gebildet:

- Haupterwerbsbetriebe der Rechtsformen Einzelunternehmen und Personengesellschaften;
- Juristische Personen, für die nur Daten aus den neuen Ländern vorliegen;
- Klein- und Nebenerwerbsbetriebe.

Die Abgrenzung der Haupterwerbsbetriebe gegenüber den Klein- und Nebenerwerbsbetrieben ist in den Methodischen Erläuterungen (Anhang, S. 153 f.) beschrieben. Für die Haupterwerbsbetriebe und die juristischen Personen werden die Ergebnisse jeweils nach Betriebsformen untergliedert. Die Haupterwerbsbetriebe werden darüber hinaus nach der wirtschaftlichen Betriebsgröße gemessen in Europäischen Größeneinheiten (EGE, Definition in den Methodischen Erläuterungen im Anhang, S. 153 f.) – sowie nach Regionen (Länder, benachteiligte Gebiete) untergliedert.

(55) Wichtigste Größe für die Erfolgsmessung landwirtschaftlicher Unternehmertätigkeit ist der Gewinn. Der Gewinn umfasst bei Einzelunternehmen und Personengesellschaften das Entgelt für die nicht entlohnte Arbeit der landwirtschaftlichen Unternehmer und deren mitarbeitende, nicht entlohnte Familienangehörige, für das eingesetzte Eigenkapital und für die unternehmerische Tätigkeit. Aus dem Gewinn müssen die Privatentnahmen der Unternehmer (Lebenshaltung, Krankenversicherung, Alterssicherung, private Vermögensbildung, private Steuern usw.) und die Eigenkapitalbildung der Unternehmen (Nettoinvestitionen, Tilgung von Fremdkapital) finanziert werden.

2.2 Számviteli eredmények 2001/02-ben

(54) A német mezőgazdasági üzemek jövedelemhelyzete a *tesztüzemi rendszer* számviteli eredményei alapján kerül bemutatásra. A tesztüzemek kiválasztásának és csoportosításának, a felhasznált jellemzők meghatározásának, valamint az üzemi eredmények feldolgozásának és az eredménykategóriák levezetésének módszereit a Módszertani magyarázat ismerteti részletesebben (Függelék, 153. o.).

A számviteli eredmények kiszámításánál Németország és a tartományok a *főfoglalkozású üzemek, a tevékenységi irányok és a méretkategóriák* definícióit és csoportosításait az EU tipológiai

rendszeréhez igazították (Módszertani magyarázat, Függelék, 153. o.). Így különösen az EU hasonló statisztikáival és a többi tagállam számviteli statisztikáival történő összehasonlíthatóság javul. Az EU tipológia szerint azonban a kertészetek is önálló mezőgazdasági tevékenységi irányt jelentenek. E miatt az átállás miatt a 2001/02-es gazdasági év eredményei csak korlátozott mértékben vehetők össze az előző évek agrárjelentéseiben közzétett adatokkal. A korábbi évekre ezért új számítások készültek.

Abból adódóan, hogy a csoportosítások az EU tipológiai rendszere alapján készülnek, a számviteli eredmények kiértékelésének alapját jelenleg három főcsoport képezi:

- főfoglalkozású üzemek, jogi formájukat tekintve *egyéni gazdaságok* és *személyegyesítő gazdasági társaságok*;
- önálló jogi személyiséggel rendelkező társaságok, amelyekről csak az *új tartományokból* állnak rendelkezésre adatok;
- *kis- és mellékfoglalkozású üzemek*.

A főfoglalkozású és a kis- és mellékfoglalkozású üzemek besorolását a Módszertani magyarázat (Függelék, 153. o.) ismerteti. A főfoglalkozású üzemek és a jogi személyiséggel rendelkező társaságok eredményeit minden esetben további csoportokba soroljuk tevékenységi irányok szerint. Továbbá a főfoglalkozású üzemeket *ökonómiai üzemméret - európai méretegységben* meghatározva (EUME, definíció a Módszertani magyarázatban, a Függelékben, 153. o.) – valamint régiók (tartományok, hátrányos helyzetű térségek) szerint is további csoportokra osztjuk.

(55) A mezőgazdasági vállalkozói tevékenység eredményessége leginkább a nyereséggel mérhető. A nyereség az egyéni gazdaságok és személyegyesítő gazdasági társaságok esetében magába foglalja a mezőgazdasági vállalkozó, valamint a nála dolgozó, nem bérezett családi hozzátartozóinak ki nem fizetett munkadíját, a befektetett saját tőke és a vállalkozói tevékenység jövedelmét. A vállalkozónak ebből a nyereségből kell finanszíroznia személyes kiadásait (megélhetés, betegbiztosítás, nyugdíjbiztosítás, személyes célú vagyonekészesítés, privát adók stb.) és a vállalkozás saját tőkeképzését (nettó beruházás, idegen tőke törlesztése).

Ujfalusi Dóra Mária

Begrünungsmanagement im Weinbau

Dr. M. Riedel, Staatliches Weinbauinstitut Freiburg

Durch ein geeignetes Begrünungsmanagement sollen die Vorteile der Begrünung genutzt und mögliche Nachteile minimiert werden.

Der wichtigste Vorteil einer Begrünung ist für viele Winzer wohl die gute Befahrbarkeit begrünter Flächen. In begrüntem Hanglagen gibt es weniger Bodenerosion, dadurch werden auch weniger Nährstoffe, wie Phosphat, vom Oberhang in den Unterhang verlagert oder sogar aus der Fläche heraus, z.B. auf die Straße, geschwemmt. In der Regel ist die Nährstoffauswaschung, insbesondere die Nitratauswaschung, geringer. Auf zu feuchten Standorten verringert eine Begrünung die Anfälligkeit der Rebe für Eisenmangelchlorose und auf zu wüchsigen Standorten die Gefahr von Stiellähme. Eine geeignete Begrünung verbessert die Bodenstruktur, die Humusversorgung und die biologische Aktivität des Bodens.

Eine Begrünung zur falschen Zeit oder am falschen Ort oder schlecht ausgewählt und nicht richtig gepflegt und gedüngt, kann aber auch Probleme mit sich bringen. Vor allem bei Trockenheit kann eine ganzflächige, grasreiche Dauerbegrünung Wasser- und Nährstoffkonkurrenz verursachen. „Verhungerte Reben“, Gärstörungen durch geringe Stickstoffgehalte im Most und eine schlechte Weinqualität können die Folge sein.

Vorteile nutzen, Nachteile minimieren

Durch ein geeignetes Begrünungsmanagement sollen die Vorteile von Begrünungen genutzt, die Nachteile minimiert werden. Das Management der Begrünung umfasst folgende drei Schritte:

- Die wichtigsten Ziele festlegen, z.B. gute Befahrbarkeit, Reben mit optimaler Wüchsigkeit, nachhaltige Traubenerträge von hoher Qualität. Mögliche Probleme müssen erkannt werden, wie eventuell ein zu hoher Wasser- und Stickstoffverbrauch einer grasreichen Naturbegrünung
- Eine Begrünung auswählen und steuern. Man muss sich entscheiden, wo, wann und wie begrünt wird. Dabei müssen auch die Standortbedingungen, die Witterung und die Arbeitswirtschaft berücksichtigt werden.

- Kontrollieren: Wurden die Ziele erreicht oder muss das Begrünungsmanagement geändert werden?

Wo, wann und wie begrünen?

Wegen der möglichen Wasserkonkurrenz ist eine Dauerbegrünung, insbesondere eine ganzflächige, grasreiche Begrünung oder Einsaat wasserzehrender, tiefwurzelter Pflanzenarten, wie z.B. Weiß- oder Rotklee oder Luzerne, für folgende Standorte nicht geeignet:

- niederschlagsarme Standorte (unter 600 mm Niederschlag pro Jahr oder unter 250 mm von Mai bis August)
- flachgründige Böden (Bodentiefe unter 40 cm)
- humusarme Böden (unter 1,5 – 2 % Humus)
- Junganlagen

Bei Junganlagen muss die mögliche Wasserkonkurrenz einer Begrünung ganz besonders beachtet werden! Junganlagen auf trockenen, flachgründigen oder humusarmen Standorten dürfen auf keinen Fall im Sommer begrünt werden! Ein Trockenstress in einer Junganlage, wie in Abb. 1 zu sehen, muss vermieden werden. Auf Standorten mit ausreichender Wasserversorgung kann in Junganlagen in je-der Gasse nach dem Pflanzen z.B. ein Gemisch aus Hafer und Phacelia (Büschelschön, Bienen-weide) oder ab ca. August eine Herbst-Winter-Begrünung eingesät werden. Der Unterstockbereich ist aber von Bewuchs frei zu halten.

Gyepgazdálkodás a szőlészetben

Dr. M. Riedel, Állami Borászati Intézet, Freiburg

Ha megfelelően alakítjuk ki a gyepgazdálkodásunkat, a fűborítás előnye hasznunkra fordíthatjuk, míg hátrányait a lehető legkisebbre csökkenthetjük.

A gyepborítás legfontosabb előnye a szőlősgazdák többsége szerint az, hogy a fűvel borított területek sokkal könnyebben járhatóak ember és gép számára is. A gyepesített domb- és hegyoldalakon sokkal kisebb a talajerózió, ezáltal kevesebb tápanyag (pl. foszfor) helyeződik át a tetőről a lábi területre, sőt sokkal kevesebb talajt hord el – például az utakra – egy-egy zápor vagy a helytelen öntözés. Rendszerint csekélyebb a tápanyag-kimosódás mértéke is, különösen a nitrátok kimosódása csökken. A túl nedves termőhelyeken a zöldborítás csökkenti a szőlő vashiányos klorózisra való hajlamát, azokon a termőhelyeken pedig, ahol túl

gyorsan nő a növény, csökkenti a szőlőfürt szárelhalásának veszélyét. Megfelelő gyepgazdálkodási stratégiával javul a talajszerkezet, a talaj humuszellátottsága és biológiai aktivitása is.

A gyepborítás azonban sok problémát is okozhat, ha nem megfelelő időben vagy helyen alakítják ki, ha nem jól választják meg az összetételét, nem gondozzák és trágyázzák megfelelően. Főként aszály idején jelenthet konkurenciát a szőlőültetvényünknek a teljes felületet borító, sok fűfélért tartalmazó ún. tartósgyep. A vízért és a tápanyagért folytatott versengésnek lehet a következménye például a „kiéhezett” szőlőnövény, ami miatt a mustnak alacsony lesz a nitrogéntartalma, erjedési zavarok lépnek fel, és rosszabb minőségű bor keletkezik.

Használjuk ki az előnyeit, csökkentsük a hátrányait

A megfelelően kialakított gyepgazdálkodás segítségével használjuk ki a gyepborítás előnyeit, csökkentsük a hátrányait! A gyepgazdálkodási terv három fő része a következő:

↳ Határozzuk meg a főbb célokat, pl. jól járható terület, optimális növekedésű növények, kiváló minőségű, tartósan magas terméshozam. A lehetséges problémákat fel kell térképezni, mert például: a sok fűfélért tartalmazó természetes gyepnek bizonyos esetekben túl nagy lehet a víz- és nitrogén-igénye.

↳ A gyep összetételét tudatosan kell kiválasztani és növekedését szabályozni. El kell döntenünk, hogy hol, mikor és milyen módszerrel gyepesítsünk, amihez figyelembe kell vennünk a termőhelyi adottságokat, az időjárási feltételeket és a munkaerő-gazdálkodás kérdéseit.

↳ Ellenőrizzük: Elértük-e a kitűzött célokat, vagy át kell alakítanunk a gyepgazdálkodásunkat?

Hol, mikor és hogyan gyepesítsünk?

Mivel versengés alakulhat ki a vízért a szőlő és a gyep között, a tartósgyep kialakítását, különösen a teljes felületet borító, fűfélékben gazdag gyep vagy az olyan mélyen gyökerező, a sok vizet fogyasztó növényfajták vetését, mint pl. a fehérhere, a réti here vagy a lucerna, a következő termőhelyeken nem ajánljuk:

↳ Csapadékszegény termőhelyek (600 mm alatti éves csapadékmennyiség, vagy május és augusztus között 250 mm-nél kevesebb csapadék)

↳ Sekély termőrétegű talajok (ahol a talajréteg 40 cm-nél kisebb)

↳ Alacsony humusztartalmú talajok (1,5-2% alatt)

↳ Újonnan telepített ültetvények

Az új telepítésű ültetvényekben különösen figyelni kell arra, hogy ne alakuljon ki versengés a vízéért a szőlő és a gyep között! A száraz, sekély termőrétegű vagy alacsony humusztartalmú talajú termőhelyeken újonnan telepített szőlőkben semmi esetre sem szabad nyáron meghagyni a gyepborítást. El kell kerülnünk, hogy az új telepítésekben aszály-stressz alakulhasson ki, mint ahogy az 1. ábrán láthatjuk. A kielégítő vízellátottságú termőhelyeken fekvő új telepítésekben minden második sorközbe vethetünk takarónövényt, pl. zab-facélia keveréket (szappangyökér [*Gypsophila paniculata*], méhlegelő) vagy kb. augusztustól egy őszi-téli gyepkeveréket. A tőke alatti területet azonban szabadon kell hagyni.